

Poštnina v kraljevini SHS
v gotovini plačana.

XVII, 5

ČAS

ZNANSTVENA REVIIJA
„LEONOVE DRUŽBE“

D

LJUBLJANA, 1923

TISKALA JUGOSLOVANSKA TISKARNA

Vsebina.

I. Razprave in članki:

Reparacijski problem in zasedba Porurja.	
Univ. prof. dr. Ivan Žolger — Ljubljana	265
I. Reparacijska obveznost	265
II. Plačilna zmožnost (kapaciteta) Nemčije	268
III. Kako je Nemčija doslej izpolnjevala svoje reparacijske obveznosti	270
IV. Prošnja Nemčije za moratorij in angleško-francoska pogajanja	272
V. Zasedba Porurja	276
VI. Pravna razlika med zasedbo Porenja in Porurja	280
VII. Je zasedba Porurja mednarodno upravičena?	281
Ekspressionizam u Hrvatskoj. Pokušaj pregleda.	
Prof. dr. Ljubomir Maraković — Zagreb	287
I. Historijska skica	287
II. Doktrina i forma	293
III. Djela i ljudi	299
Staroslovenska in staroslovenska »svoboda«. Poglavlje iz povojne znanosti. Spisal Ljudmil Hauptmann — Ljubljana	305
Epilog k staroslovenski svobodi. Dr. Jos. Mal — Ljubljana	335
Francosko slovstvo o Jugoslaviji. Drica Melitta Pivec — Pariz	343
Verski moment v vojaški službi kraljevine SHS. Kaplan Jernej Hafner — Ljubljana	347

II. Iz našega kulturnega življenja:

Domoznanstvo. Anton Melik. Jugoslavija II. del, 1. snopič (Dr. K. C.)	355
Pravoznanstvo. Sadašnji položaj kaznenopravnog zakonodavstva Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Dr. Metod Dolenc (Fran Regally)	357
Cerkvena zgodovina. Kratka zgodovina katoliške Cerkve za šole. Alojzij Stroj (Dr. Jos. Srebrnič)	359
Leposlovje. Peter Pavel Glavar. Dr. Ivan Pregelj (J. Dabevec). — Mati narava pripoveduje. K. Ewald-P. H. (J. D.). — Fr. Zbašnik. Drobne pesmi (Dr. I. P.). — Češke pravljice. Poslovenil Ivan Lah. (Dr. I. P.)	362
Filozofija. Dr. J. Kratochvil. Uvod do filosofie. (Dr. A. Ušeničnik). — Almanah kat. dijaštva 1922 (Dr. A. R.)	366

Reparacijski problem in zasedba Porurja.

Univ. prof. dr. Ivan Žolger — Ljubljana.

I. Reparacijska obveznost.

1. — Mirovne pogodbe ugotavljajo, da so Nemčija in njeni zavezniki pravno dolžni poravnati vse škode in zgube, ki so jih s svojim napadom (agression) povzročili aliiranim državam (vladam) kot takim ter njihovim pripadnikom (čl. 231 versailleske mirovne pogodbe). Zakaj pravica zahteva, da storilec »največjega hudodelstva«, ki se je kedaj zgodilo v človeški zgodovini, in ki je prineslo aliirancem 7.5 milijonov mrtvih, 20 milijonov pohabljenih ter poleg nepreglednih zgub na privatni in državni imovini 750 milijard frankov državnih dolgov, poravna škodo, ki jo je povzročil s svojim hudodelstvom.¹

Ker pa gmotna sredstva Nemčije in njenih zaveznikov nikakor ne zadostujejo, da bi se mogle poravnati vse storjene škode in zgube, določajo mirovne pogodbe, da imajo Nemčija in njeni zavezniki poravnati le one škode in zgube, ki jih je civilno prebivalstvo (la population civile) vsake posamezne aliirane države utrpelo na svojem življenju, telesu in zdravju in na svoji imovini (čl. 232).

Odškodnina, ki jo versailleska pogodba nalaga Nemčiji, torej ni nobena kontribucija, kakor jo je n. pr. frankfurtska mirovna pogodba z l. 1871 naložila Franciji; kajti takozvanih vojnih izdatkov aliiranih vlad (za opremo, prehrano, vzdrževanje armad, za municijo, utrdbe itd.), ki so se predvsem krili iz najetih vojnih posojil, Nemčiji in njenim zaveznikom ni treba povrniti. Edino izjemo tvorijo v tem pogledu vojna posojila Belgije (radi kršene nevtralitete), ki ima po pogodbi za ta posojila izvestno prioriteto.

¹ Lettre d'envoi (16./VI. 1919) au président de la délégation allemande de la réponse des puissances alliées et associées, str. 1, 5.

2. — Daleko največje škode in zgube je utrpela Francija: ona ima relativno največ mrtvih (1.500.000) in njej se je docela opustošilo vse vzhodno-severno ozemlje (10 departementov), t. j. oni del Francije, ki je v poljedelskem in industrijskem pogledu tvoril poglavitno gospodarsko podlago in oporo francoskega naroda. To dejstvo so tudi aliiranci priznali in so radi tega določili, da dobi Francija 52% vse odškodnine, ki jo bo Nemčija plačala, tako da odpade na vse ostale aliirane države skupaj le 48% (od teh 5% Jugoslaviji).

Na račun nemške terjatve je Francija do septembra 1922 izdala že 95 milijard frankov, da rekonstruira opustošeno ozemlje, vzdržuje rodbine brez strehe in ognjišča ter rodbine, ki so izgubile svoje reditelje, ker seveda s tem delom in s to pomočjo ni mogla čakati do trenutka, ko se ji izplačajo odmerjene nemške odškodnine. S temi izdatki je pa že itak ogromni vojni dolg napram Angliji (10 milijard) in Ameriki (14 milijard) še za vsoto 95 milijard frankov pomnožila in nosi sedaj finančno breme, ki ga nima nobena država.

Približen pojem o tem, kako je severna Francija opustošena in kako velikansko delo je francoski narod že izvršil, da omogoči zopet življenje in gospodarstvo v razdejanem in uničenem ozemlju, nam podajajo sledeče številke:

Od 741.883 porušenih hiš in stavb je bilo 1. septembra 1922 popravljenih 498.721;

od 3.692.135 ha opustošenega polja se je ob navedenemu datumu obdelovalo 1.768.634 ha;

od 22.900 razdejanih tovarn je bilo rekonstruiranih 19.923;

od 58.697 km razdrtih ali poškodovanih železnic je popravljenih 32.650 km.

Pač pa vsi napor, da se rekonstruira 220 zasutih premogovnikov in rudokopov, doslej še niso imeli očividnega uspeha. Nemci so te premogovnike in rudokope v času od septembra 1915 do 23. junija 1916 zares »do tal« porušili z vsemi tehničnimi sredstvi in s posebno za to »delo« organiziranimi poruševalnimi kolonami, tako da je bilo ob koncu vojne nad 80 milijonov m³ vode v njih. Produktiviteta severofrancoskega premogovnega revirja, ki je pred vojno dajal 29 milijonov ton, se je vsled tega znižala na 9 milijonov ton.

3. — Vsa odškodnina, ki jo ima Nemčija poravnati, se je v smislu člena 233 mirovne pogodbe določila v skupnem znesku 132 milijard zlatih mark. Dolg se naj poplača v 30 letih deloma v denarju, deloma v blagu (ladjah, kabljih, premogu, lesu, strojih in drugih izdelkih in potrebščinah), in to po plačilnem načrtu (état de payement), ki je bil določen z dnem 3. maja 1921.

Kot »priznanje in garancijo« tega dolga je morala Nemčija izročiti reparacijski komisiji zadolžnice (bons), in sicer v treh skupinah (A, B, C). Skupina A se glasi na 20 milijard, je brezobrestna in jo je bilo v smislu čl. 135 izplačati v letih 1919, 1920 in prvih štirih mesecih l. 1921. Kar bi 1. maja tega leta ne bilo poravnanega, se konvertira v zadolžnice B, ki se glasijo na 30 milijard ter jih je izplačati v letih 1921—1926 in se obrestuje v tej dobi z 2,5%, od l. 1927 pa z 5%. Ostanek dolga pa krijejo boni C, katerih obrestovanje in amortizacija se pa šele začne, ko bo reparacijska komisija ugotovila možnost (capacité) Nemčije za obrestovanje in amortizacijo. Reparacijska komisija je po členu 234 dolžna, da »od časa do časa proučava vire in kapaciteto Nemčije« ter ima pravico podaljšanja plačilnih rokov in spremembe drugih pogojev plačilnega načrta; ni pa upravičena spregledati katerikoli določen dolg.

4. — Nemčija sme vobče svoj dolg plačevati v denarju, v blagu ali s tem, da izvršuje dela v svrhu rekonstrukcije porušenega ozemlja. Vendar pa ima po plačilnem načrtu na eni strani plačevati gotove svote v denarju in na drugi strani (po čl. 236) v določenih mejah uporabljati svoja gospodarska sredstva (ressources économiques) za odplačevanje odškodnine. Sem spada dolžnost, da odda aliirancem del svoje trgovske mornarice in jim odstopi svoje podmorske kablje (aneks III. in VII.); dalje dolžnost, da v svrhu »materialne restavracije« porušenega gospodarskega življenja pošilja aliirancem na njihovo zahtevo izvestne količine premoga in premogovnih derivatov, jim oddaja potrebnega železničnega in drugega, posebno stavbenega materiala (kamenje, apno, opeko, cement, les, steklo, hišno opravilo), kemikalije, farmacevtične potrebščine itd. (aneksi IV., V., VI.).

Vendar pa velja vse to le pod splošnim pridržkom, da ima reparacijska komisija, ki odločuje o dajatvah ter količini, roku, prioriteti, ceni dajatev, vsikdar upoštevati »lastne potrebe« Nemčije in mora paziti na to, da se s takimi dajatvami »ne desorganizira gospodarsko življenje Nemčije« same.

5. — Kar se posebno tiče premoga, je v aneksu V. določeno, da mora Nemčija Franciji skozi deset let dati po 7 milijonov ton in skozi isto dobo diferenco med produkcijo severofrancoskih premogovnikov pred vojno in po nji, toda tako, da ta poslednja dajatev ne sme presežati 20 milijonov ton v prvih petih letih in 8 milijonov ton v zadnjih petih letih. Pri tej določitvi se je med drugimi upoštevalo dejstvo, ki je važno za presojo nemške kapacitete, da je Nemčija že pred vojno zalagala Francijo s premogom v količini 6,846.000 ton (1913. l.) in da je v Alzacijo-Loreno pošiljala 6,910.000 ton, torej v sedaj francosko ozemlje po 13,756.000 ton letno ali po 1,146.000 ton mesečno.

Belgijo pa mora Nemčija zalagati z letno 8 milijonov ton in Luksemburško s količino, ki ji jo je pošiljala pred vojno (t. j. z 4,000.000 ton). Istotako so odmerjene količine Italiji.

Namesto premoga se lahko zahteva koks v razmerju 4 : 3.

Dalje je Nemčija dolžna oddajati Franciji skozi tri leta po 35.000 ton bencola, 50.000 ton katrana in 30.000 ton žveplenega amonjaka.

Pa tudi pri teh dajatvah mora reparacijska komisija paziti na to, da se z njimi nemška industrija ne obremeni »v ekscesivni meri« (d'une façon excessive). Na vsak način pa ima pri teh dajatvah Francija prioriteto glede premoga, ki ga ji je dati v nadomestilo premoga porušenih severofrancoskih premogovnikov.

II. Plačilna zmožnost (kapaciteta) Nemčije.

Nemčija naglašča, da ni zmožna plačati odškodnino v znesku 132 milijard ter zahteva revizijo mirovne pogodbe oziroma znižanje odškodninske vsote.

1. — Napram tej trditvi se pa poudarja, da ima Anglija, ki šteje le 47,000.000 prebivalcev (napram 65,000.000 Nemčije).

večji dolg, namreč 7.5 milijard šterlingov, kar odgovarja 135 milijardam zlatih mark. »Nemogoče je torej za poštenega človeka trdití,« pravi angleški publicist Ellis Barker, »da bi dolg 132 milijard mark bilo prehudo breme za nemškega davkoplačevalca.« Treba je le, kakor to mirovna pogodba (§ 12 aneksa II) predpisuje, nemškega davkoplačevalca zares v isti meri obremeniti, kakor so obremenjeni državljani ententnih držav.

Dalje je upoštevati, da Nemčiji za enkrat še ni treba skrbeti za obrestovanje in amortizacijo bonov C (82 milijard).

Tudi se ne sme prezreti, da je Anglija Nemčiji spregledala del dolga, ker zahteva od svojih dolžnikov, vključivši Nemčijo, le oni znesek, ki ga ona (Anglija) dolguje Ameriki.

Pa tudi to je treba upoštevati, da je Francija pripravljena svoje vojne dolgove poplačati z boni C, tako da bi popustek, ki bi ga upniki dali Franciji, prišel Nemčiji v prid.

2. — V istem smislu piše Amerikanec M. Moody, da se davčna zmožnost Nemčije od vojne sem ni zmanjšala, ampak povečala, ker je vlada davkoplačevalce ves čas štedila in bogatila, državne finance pa upropastila. Ne samo ni izterjavala davkov (dokaz takozvana »Kohlensteuer«), ampak tudi vsote, porabljene za amelioracije industrije in poljedelstva, so ostale neobdačene.

Tudi že citiran angleški strokovnjak Ellis Barker izjavlja, da je resnična (reelna) vrednost poglavitnih virov nemškega premoženja sedaj večja, kakor v prošlosti. »Lastniki premogovnikov, rudokopov, tovarn itd. so vrednost svoje imovine kar največ pomnožili. Podjetja so se v Nemčiji povečala in modernizirala, prebitki in prihranki so se ob tem povečanju in zboljšanju mogli kar najbolj sigurno in koristno investirati.«

Umrljivost v Nemčiji pada in prebitek rojstev stalno raste. Ta prebitek je od 282.120 v letu 1919 poskočil na 666.358 v letu 1920 in na 686.655 v letu 1921. Po priseljevanju se je prebivalstvo v zadnjih letih pomnožilo za 1 milijon, dočim je izseljevanje v primeri s predvojno dobo neznatno.

Nemčija se je pritoževala, ker je po mirovni pogodbi morala oddati aliirancem določene količine živine, češ, da ta oddaja povzročuje umrljivost otrok. Statistika pa kaže, da je

umrljivost otrok do 1 leta manjša kakor kedajkoli poprej: od 1906 v l. 1904 je padla na 15 v l. 1913 in na 13 v l. 1920.

Tudi število zakolov se je pomnožilo: za 50% pri govedih in za 150—200% pri svinjah in ovcah. »Ta statistika kakor umrljivost dece ne dokazuje samo obilnosti živine, ampak tudi blagostanje naroda, ki konsumira več mesa kakor kedajkoli prej.«

III. Kako je Nemčija doslej izpolnjevala svoje reparacijske obveznosti?

1. — Od maja do decembra 1921 se je Nemčija držala plačilnega načrta, ugotovljenega s 3. majem 1921. Od začetka l. 1922 pa je venomer prosila za podaljšanja rokov, ki jih je reparacijska komisija tudi dovolila. Izvzemši plačila na račun belgijske prioritete Nemčija v letu 1922 sploh ni efektuirala nobenega plačila v denarju.

Vsled tega dejstva, posebno pa, ker Nemčija tudi stvarnih dajatev, predpisanih od reparacijske komisije v nižji meri, kakor jih določa mirovna pogodba, in dasi o njihovi objektivni izvedljivosti po mnenju ententnih držav ne more biti nobenega dvoma, ali sploh ni efektuirala ali pa le ob vse mogočem zavlacavanju (procédés dilatoires), se je posebno v francoskem javnem mnenju utrdilo prepričanje, da Nemčija sploh nima dobre volje izpolnjevati svojih reparacijskih obveznosti.

2. — V tem oziru je francoski ministrski predsednik v francoskem parlamentu² naglašal posebno zaostale oddaje lesa, premoga, azota in kamenja za tlak.

a) Nemčija je imela do 30. septembra 1922 oddati za popravo opustošenih krajev 200.000 telegrafičnih drogov in 55.000 kubičnih metrov stavbenega lesa. Oddala pa je do 30. novembra samo 65.000 drogov in 35.000 m³ lesa.

Nemčija se je izgovarjala, da ji trgovci z lesom ne marajo dobavljati lesa za ceno, ki jo je določila reparacijska komisija. Napram temu se pa poudarja, da Nemčiji nikakor ni treba lesa nabavljati od lesnih trgovcev, ker se že v državnih gozdovih, ki se nahajajo samo na levem renskem bregu, dobavlja letno

² Glej »Le Temps« z dne 13. februarja 1923.

900.000 m³ lesa in bi se ob racionalnem postopanju količina mogla dvigniti celo na 1.200.000 m³.

Dalje se ugotavlja, da so ob istem času isti lesotržci prišli ponujati francoskim prekupcem les za ceno, ki je nižja kakor cena, ki jo je določila reparacijska komisija.

Z ozirom na ta dejstva je reparacijska komisija v seji z dne 26. decembra 1922 ugotovila, da Nemčija »svoje obveznosti, dajati Franciji za l. 1922 v smislu aneksa IV določeno količino lesa ni izpolnila« in da je ta neizpolnitev v smislu §§ 17 in 18 aneksa »namerna neizpolnitev« (manquement volontaire).

b) Kar se tiče premoga, je Francija za l. 1922 po pogodbi imela pravico na 19.584.100 t; reparacijska komisija je določila le 13.864.100 t. Vendar pa je Nemčija oddala le 11.710.365 t, torej samo 59,8 oziroma 84,4%.

Tudi v tem primeru je reparacijska komisija ugotovila »namerno neizpolnitev« dolžnosti.

Posledica neizpolnitve je, da si mora Francija dobavljati premog iz Anglije, ki izvaža po vojni več premoga v Francijo, kakor pred vojno, in da so se morali plavži v Loreni pogasiti.

Zmožnost Nemčije, da odda zahtevano količino premoga, je brezdvomna in se v dokaz tega navajajo sledeče številke:

Reparacijska komisija je celokupno količino premoga, ki bi ga Nemčija morala v l. 1922 oddati vsem aliirancem skupaj, določila z mesečno 1.000.000 t premoga in 550.000 t koksa. Ker Porurje producira mesečno 8.000.000 t in ker se v Porurju samem porabi 3.200.000 t, ostane za odvažanje 4,8 milijonov ton premoga in 2 milijona ton koksa. Bilo bi torej treba poslati aliirancem le 20 oziroma 30 % proste količine ali pa po 1 vagon na 5 vagonov premoga oziroma po 1 vagon koksa na 3 vgone.

V tem, da taka dajatev ne more biti čezmerna omejitev (restriction excessive) nemške porabe, dalje v tem, da je Nemčija, kakor se je zgoraj omenilo, že pred vojno pošiljala v sedaj francosko ozemlje isto količino premoga, kakor ga je reparacijska komisija predpisala, in slednjič v tem, da so nemški podjetniki tudi v tem primeru francoski industriji ponovno ponu-

jali dobavo premoga,³ vidi francoska vlada in javnost nov dokaz, da Nemčija namenoma noče izpolnjevati svojih reparacijskih obveznosti in da dela na to, da onemogoča in zabrani Franciji vpostavitvev in redno nadaljevanje gospodarskega dela in na tak način eskomptira porušitev francoskih premogovnikov v svoj prid.

c) Za daljnji dokaz zle volje Nemčije se navajajo pogajanja za dobavo azota. Ob obilnosti premoga producira Nemčija 340.000 t azota in je l. 1913 za obdelano polje, ki je bilo za 3 milijone ha večje, porabila le 210.000 t azota. Ko pa je Francija zahtevala, naj se ji odda 60.000 t tega premogovega derivata, se je njenim zastopnikom na eni strani odgovorilo: »Naša produkcija niti za naše domače potrebe ne zadostuje«, na drugi strani se jim je pa reklo: »Ako hočete absolutno imeti azot, se nam morda posreči, da ga dobimo, ali mi ga hočemo prodati le francoskim poljedelcem samim, ne maramo ga pa dati na račun reparacij.«

In tako je z vsem, pravi ministrski predsednik, naj gre za azot ali premog ali les.

d) Po dogovoru, ki ga je reparacijska komisija odobrila s sklepom z dne 30. septembra 1921, je imela Nemčija oddati mesečno 16.600 t kamenja za tlak. 70.000 t, ki bi naj bile oddane koncem decembra 1921, so došle šele koncem septembra 1922. Ker je pa Nemčija delala težave glede dobavnih pogojev in cene, se je količina dobave dogovorno znižala na 7500 t mesečno, ali tudi od teh je Nemčija prestirala le tri četrtine.

Francija vidi tudi v tem dokaz pomanjkanja dobre volje, ker se vendar ne da trditi, da bi Nemčija ne imela dovolj kamenja, ker ničesar ne stori v svrhu redne dobave, ker dela pri izvrševanju teh dobav neprenehoma težave in šikane in ker dovoljuje, da se kamenje, ki ga dolguje Franciji, izvažna v inozemstvo.

IV. Prošnja Nemčije za moratorij in angleško-francoska pogajanja.

1. — Nemčija, ki reparacijskih obveznosti v l. 1922 ali sploh ni izpolnjevala ali le neredno in nepopolno, je pa pov-

³ Francoski ministrski predsednik navaja v svojem govoru dne 12. februarja korake, ki sta jih meseca decembra 1922 Stinnes in Silberberg v tem smislu storila »par les voies les plus officielles«.

dom padca nemške marke z noto z dne 14. novembra 1922 stavila na reparacijsko komisijo naravnost prošnjo, prvič da se ji dovoli za dobo treh do štirih let splošen moratorij, t. j. za vsa plačila v denarju in v blagu, in drugič da ententne države sodelujejo pri akciji za povzdigo in okrepitev markinega tečaja. Ta akcija bi se naj izvedla na ta način, da se dovoli Nemčiji mednarodno posojilo v znesku 500 milijonov zlatih mark in da bi Nemčija v isto svrho dala na razpolago tudi 500 milijonov zlatih mark.*

S to zahtevo je reparacijski problem stopil za aliirane države v kritičen stadij. Ne samo, da se naj te države za razmeroma dolgo dobo odrečejo vsem reparacijskim dajavam, ki igrajo v njihovih budžetih odosno za rekonstrukcijo porušenega ozemlja veliko vlogo, ampak one naj bi še iz svojega dovolile Nemčiji posojilo.

Pogajanja, ki so se o tem vodila med aliiranci meseca decembra in januarja najprej v Londonu in potem v Parizu, so v resnici imela kritičen potek. Pokazalo se je naposled med Anglijo na eni strani in Francijo, Belgijo in Italijo na drugi strani nasprotje v naziranju, ki se ni dalo premostiti in ki je imelo končno za posledico, da so se slednje države odločile za samostojno akcijo v Porurju.

2. — Vzroki tega nasprotja tičijo v različnih materialnih interesih in potrebah, v različnem presojanju smotrenosti splošnega moratorija in last not least v globokem nezaupanju, ki se je polastilo posebno francoskega in belgijskega javnega mnenja glede dobre volje Nemčije, izpolnjevati reparacijske obveznosti.

Anglija pri reparacijskih prestacijah sploh ni posebno zainteresirana. Udeležena je pri njih z razmeroma majhnim procentom in tudi za njen državni proračun reparacije ne pridéjo v poštev. Pač pa ima veliki interes na tem, da je Nemčija dober odjemalec in plačevalec in da se torej vpostavi njen kredit. Radi tega je Anglija podpirala idejo moratorija, ker je mnenja, da bi si Nemčija z njim zares mogla popraviti svoje finance in ker bi bila z urejenim kreditom tem bolj v položaju, da poplača svoj reparacijski dolg.

* Nota v »Journal des Débats« (Edition hebdomadaire) 17. febr. 1923, str. 813.

Vsled tega je zastopala na konferencah projekt, ki ga je izdelal John Bradbury in ki sloni na ideji, da se nudi Nemčiji z moratorijem daljši oddih, in to brez kakih finančnih kontrol za dobo moratorija in tudi brez garancij za to, da bi po preteku moratorija Nemčija redno izpolnjevala svoje obveznosti, ker bi vse take kontrole in garancije bile kvarne za smotre, katerim naj služi moratorij.

Za Francijo pa ima reparacijski problem ves drug pomen kakor za Anglijo. Za Francijo tvori redna izvršitev plačilnega načrta finančno vprašanje prvega reda, ker je cela sanacija njenega budžeta odvisna od točnega plačevanja reparacij.

Dalje Francija nikakor ni mnenja, da bi se od moratorija, posebno pa še od takega brez vseh kontrol in garancij, mogli pričakovati učinki, ki jih predpostavlja Anglija, ker sploh dvomi o dobri volji Nemčije, plačevati reparacije. Nemčija si po njenem mnenju do sedaj ni prav nič prizadevala, da bi izpolnila svoje obveznosti, in tudi ni ničesar storila, da bi zabranila, da marka ne zgubi svoje vrednosti. Opustila je vsako reformo financ, vsako primerno obdačenje posebno velike industrije, ni nič podvzela proti izvažanju mobilnega kapitala v inozemstvo (ministrski predsednik je označil v parlamentu to izvažanje kot »scandale permanent«), nasprotno pa je trosila denar za izdatke, ki, kakor gradbe železnic, kanalov, trgovske mornarice, podpiranje industrije niso neobhodno potrebni.

Tako postopanje je dokaz, da je zatrevanje Nemčije, da reparacijske obveznosti presegajo njeno kapaciteto, neutemeljeno in neresnično in francoski zastopnik v reparacijski komisiji se je izrazil, da celo izgleda, kakor da bi padec marke bilo Nemčiji sredstvo, da »z absurdumom razreši reparacijski problem«.

3. — Francija je torej angleški projekt ostro kritikovala. Ta projekt ni nič drugega kakor temeljna revizija, da popolno porušenje (destruction complète) mirovne pogodbe, v kolikor gre za reparacije in za organizacijo in funkcioniranje reparacijskega dela. Morala bi se med pogodbeniki mirovnih pogodb delati in skleniti nova pogodba, katero bi morali razni parlamenti odobriti in države ratifici-

rati; in vse to le zato, da se da Nemčiji nov kredit zaupanja (nouveau crédit de confiance), in to brez vsake garancije.

Kakor je ministrski predsednik izvajal v parlamentu, bi se po angleškem načrtu reparacijski dolg Nemčije znižal na 20 do 26 milijard zlatih mark, tako da bi Francija, ki je že dosedaj namesto Nemčije izdala 100 milijard frankov, končno dobila borih 11 milijard zlatih mark odškodnine (koliko bi pač od svote prišlo na Jugoslavijo?). Pa tudi za to reducirano reparacijsko terjatev angleški projekt ne predvideva nobene garancije.

Kljub tej redukciji nemške obveznosti bi pa ostalo vprašanje vojnih dolgov med aliiranci in suspenso; le-ti bi morali eventualno te dolgove v polnem obsegu poplačati, ne da bi se pa njihove reparacijske terjatve poravnale.

Na mesto reparacijske komisije postavlja angleški načrt nov organ, ki bi sestojal iz Angleža, Francoza, Amerikanca, Italijana, Belgijca, odposlanca kake nevtralne države ter iz nemškega finančnega ministra. In ta kolegij bi o vseh vprašanjih, tudi o takih, pri katerih je po mirovni pogodbi potrebna soglasnost, sklepal z večino glasov, tako da bi se Francija s svojimi 52% terjatvami morala podvreči večinskemu sklepu, ki bi morda ugotovil novo znižanje terjatve.

Francija, Belgija in Italija so vsled tega v pogajanjih znižanje nemške obveznosti in revizijo mirovne pogodbe odklonile. Bile so voljne pristati le na kratek in delni moratorij, in tudi to le pod pogojem, da da Nemčija garancije, da se moratorij zares porabi v popravo nemškega kredita in da bo po poteku moratorija Nemčija zares efektuirala svoja plačila. V prvem pogledu naj bi se v smislu mirovne pogodbe nemško finančno gospodarstvo postavilo pod učinkovito nadzorstvo, ki naj bi pazilo, da se inflacija nemškega papirnatega denarja ustavi, da se izvedejo davčne reforme in da se zabranijo nepotrebni izdatki in izvažanje nemškega kapitala v inozemstvo.

V drugem pogledu pa naj dobijo aliiranci zastavila (gages) v roke. V to svrho se naj odpošlje v Porurje interaliirana komisija inženirjev, ki bi naj nadzorovala, da se od reparacijske komisije določeni program glede odpošiljanja premoga, koksa, lesa itd. izvršuje. Aliiranci bi naj

dobili pravico in možnost, da odredijo, če bi bilo treba, v državnih gozdovih sekanje lesa, da izvršijo pri zasebnikih rekvizicije, da zasežejo določene carinske dohodke itd. S takimi ekonomskimi zastavili bi se mogel v primeru potrebe izvršiti pritisk posebno na veliko industrijo, »to nezaslišano silo, ki se je dosedaj najodločneje upirala izvršitvi versailleske pogodbe, ki je pospeševala izvoz deviz in zlata in ki se je vzdržavala in razvijala na račun in škodo nemške države in nemškega naroda«.

Ker je pa bila Anglija mnenja, da je kontrola nemških financ in zasega zastavil nezdržljiva s smotrom, da se vpostavi zaupanje v nemški kredit, pogajanja niso vedla do sporazuma. Francija, Belgija in Italija so se torej odločile, da si iščejo pravico z lastno akcijo.

V. Zasedba Porurja.

1. — Dne 11. januarja 1923 sta Francija in Belgija ob udeležitvi Italije poslali misijo inženirjev in funkcionarjev v Porurje (na desnem bregu Rena, severno od Kolina, z mesti Essen, Oberhausen, Bochum itd.), da nadzorujejo delovanje premogovnega sindikata (Kohlensyndikat) in prometno obratovanje. Obenem so vkorakale v ozemlje francoske in belgijske čete v količini dveh pehotnih in ene konjeniške divizije, da ščitijo misijo in zasigurajo izvršitev njenih odredb.

V noti, ki se je dne 10. januarja z dvema prilogama izročila nemški vladi,⁵ da se ji naznani sklep omenjenih držav, se izjavlja, da ima misija nalogo, da nadzoruje točno izpolnjevanje obveznosti, ki jih ima po versailleski mirovni pogodbi Nemčija glede stvarnih dajatev.

Misija je dobila polno moč, da daje upravnim organom, trgovskim in industrijskim korporacijam, zvezam delodajalcev in delojemalcev naročila glede razdeljevanja premoga, koksa itd. in glede uporabljanja prometnih sredstev. Posebno mora misija gledati na to, da premogovni sindikat zasigura najprej pošiljatve, ki jih določa reparacijska komisija, ter zadovolji potrebe zasedenega Porenja in Porurja in da razpolaga le z ostankom po svojem preudarku.

⁵ Besedilo note in prilog v »Le Temps« z dne 12. januarja 1923.

Misija je pooblaščenca, da si pridobi vse podatke, ki so ji potrebni za izvrševanje njene naloge. V to svrhu se sme podati v pisarne, rudokope, tovarne, kolodvore in v pogledati v listine, dokumente in statistike.

Sicer pa ostane uprava lokalnih oblastev nedotaknjena in se misija nikakor ne bo vmešavala v normalni potek gospodarskega in socialnega življenja.

Tudi ni smatrati čet, ki misijo spremljajo, za vojno zasedbo; njihov namen je le, da ščitijo misijo in da zasigurajo izvršitev njenih odredb.

Nota končno poziva nemško vlado, da izda lokalnim oblastvom in gospodarskim organizacijam in činiteljem potrebna navodila v svrhu primerne sodelovanja z misijo.

Ako bi pa oblastva, organizacije in činitelji skušali misijo in njeno stražo ovirati v izvrševanju naloge, ki jim je naložena, ali ako bi skušali povzročati nemire in motiti normalno življenje in delo, si prizadete države pridržujejo pravico, da uveljavijo vse potrebne sankcije.

Motivirale so se te odredbe z dejstvom, da je reparacijska komisija v smislu § 17. in 18. aneksa II (v 8. delu vers. pog.) ugotovila, da Nemčija ni izpolnila obveznosti, ki jih je po pogodbi imela glede oddajanja premoža, lesa itd. in da je nastopil primer, v katerem imajo po navedenih določilih oškodovane države pravico, da uporabljajo prisilna sredstva.

2. — Nemčija je drugi dan (12. januarja 1923) odgovorila z noto, v kateri izjavlja, da odločbe reparacijske komisije ter navedena določila ne vsebujejo nobene pravne podlage za akcijo v Porurju in da je ta akcija kršenje mednarodnega prava in versailleske pogodbe. Po mirovni pogodbi imate Francija in Belgija v primeru, da se od reparacijske komisije naročena dajatev premoža in lesa ni izvršila, le pravico zahtevati odškodnino v denarju. Izključeno pa je, da bi se na podlagi § 17. in 18. smele uveljavljati druge odredbe. Pa tudi če bi bili dani pogoji navedeni v § 17. in 18., bi mogle priti v poštev le ekonomske in finančne odredbe, ne pa take, ki posegajo v teritorialno suvereniteto Nemčije. Nadalje ne morejo po pogodbi poedine države

uveljavljati represalij radi kršenja reparacijskih obveznosti, ampak ta pravica pristojna aliiranim državam le skupno.

Nemška vlada protestira torej slovesno pred vsem svetom proti nasilju, ki se vrši proti narodu, ki se ne more braniti in tudi ne mara rabiti sile, da ne bi s tem kršil svetovnega miru.

Vlada odklanja sodelovanje pri izvrševanju francosko-belgijskega načrta in izjavlja končno, da ustavi vse nadaljnje prestacije Franciji in Belgiji, dokler bo trajal ustvarjeni položaj.

Istotako označuje vlada v svoji proklamaciji na nemški narod zasedbo Porurja kot »nov čin nasilja«, kot »kršitev miru, prava in pogodb«.

V noti, naslovljeni na tuje vlade, protestira vlada proti »nezaslišanemu nasilju, kršitvi mirovne pogodbe in mednarodnega prava«.

Obenem je nemška vlada poslala svojega pariškega poslanika na dopust, vendar pa ni prekinila diplomatskih vezi s Francijo in Belgijo.

3. — Odslej gredo dogodki svojo pot.

Nemška vlada je res ustavila vse prestacije Franciji in Belgiji. Za ekspedicijo že pripravljene količine premoega so se razdelile železnicam, plinarnam in elektrarnam, vlaki z živino (reparacije in restitucije) so se na meji zadržali.

Podjetnikom in delavcem, ki so na podlagi sporazuma z misijo bili voljni nadaljevati pošiljanje blaga v Francijo in Belgijo, je vlada prepovedala izvrševati naročila misije.⁶ Vsled tega je premogovni sindikat odpovedal vse pogodbe ter zapustil s svojim arhivom Porurje in se premestil v Hamburg. Vlada je nadalje skušala povzročiti z astoj vsega železniškega, poštnega, telegrafskega obrata z uprizoritvijo splošne stavke.

Na drugi strani sta pa Francija in Belgija naložili podjetnikom, ker niso hoteli efektuirati dolžnih dajatev, globe, ki so se stopnjevale po vrednosti namenoma opuščeni prestacij.

⁶ Komuniké belgijskega ministrskega predsednika z dne 7. marca 1923. »Journal des Débats«, Ed. hebdomadaire, str. 442.

Radi obstrukcije in sabotaže je bilo do 20. februarja 1923 izgnanih iz Porurja 283, iz Porenja 55 višjih funkcionarjev, ki so se nadomestili z nižjimi.⁷

Ker sta Francija in Belgija ugotovili, da je poset in nastop nemškega državnega kanclerja v Porurju povzročil nevaren pokret med velikimi industrijci in državnimi funkcionarji, sta obvestili nemško vlado, da v svrhu preprečitve »krvavih nemirov« ne dovolite ministrskih posetov v zasedeno ozemlje.⁸

Dalje sta Francija in Belgija prepovedali izvoz premoega in metalurgičnih izdelkov iz Porurja v nezasedeno nemško ozemlje.⁹ Analogno odredbo je Visoka interaliirana komisija uveljavila za Porenje glede blaga in izdelkov tega ozemlja.¹⁰

Ker je Nemčija ustavila vse reparacijske prestacije za Francijo in Belgijo, je reparacijska komisija v seji z dne 16. januarja 1923 ugotovila daljne »namerne neizpolnitve« reparacijskih obveznosti in o tem obvestila vlade. Tudi je rep. komisija odločila, da je s splošno ustavitvijo prestacij prošnja Nemčije z dne 14. novembra 1922 za moratorij zapadla (caduque) in da stopijo vsled tega vse določbe plačilnega načrta z dne 3. maja 1921 zopet v veljavo.

Na to je nemška vlada odgovorila, da je prestacije ukinila le napram Franciji in Belgiji, in sicer, »radi invazije teh sil v Porurje, ki nasprotuje pogodbi« in le za dobo te »invazije«. To pa je njena »nedvomna pravica«, radi česar se ne more govoriti o kaki neizpolnjeni dolžnosti in nemška vlada protestira proti konstataciji take neizpolnitve.¹¹

⁷ »Journal des Débats«, Ed. hebd, du 23/2 1923, str. 339.

⁸ Komuniké z dne 10. februarja 1923, ibidem str. 289.

⁹ Komuniké z dne 10. februarja 1923, str. 289.

¹⁰ Komuniké z dne 13. februarja 1923, ibidem str. 291.

¹¹ Besedilo note v »Journal des Débats«, Ed. hebd. z dne 9. febr. 1923, str. 256. — Ministrski predsednik je podal v francoskem parlamentu 20. februarja 1923 sledečo statistiko: zasedeno Porurje: površina 2800 km², prebivalcev 3 milijoni, rudarjev 450.000, letni premog 90 milijonov ton, koksovih peči 14.200, koks na dan 90.000; nezasedeno Porurje: površina 500 km², prebivalcev ½ milijona, rudarjev 50.000, letni premog 90 milijonov ton, koksovih peči 300. Tehniško osebje šteje približno 1000 do 1200. Okupacijske sile vršijo samo kontrolo nad obrati, in sicer potom 60 inženirjev.

Po tem pregledu dejstev nastane vprašanje, kako je presojati zasedbo Porurja s stališča mednarodnega prava; ali zasedba odgovarja pravu ali pa jo je smatrati, kakor trdi Nemčija, za »čin nasilja, prelom mednarodnega prava in mirovne pogodbe«?

VI. Pravna razlika med zasedbo Porenja in Porurja.

Po nespornem mednarodnem pravu je le v dveh primerih dopustno, da država stopi s svojimi funkcionarji in četami na ozemlje tuje države in tam vrši upravne čine: prvič, če je tuja država sama v to privolila, drugič, če je opravičena, da na tak način reagira proti storjeni mednarodni krivici (represalija).

1. — V prvem slučaju gre za čin samoodločbe prizadete stranke, ki ga more storiti iz kateregakoli vzroka. K zasedbam te vrste spada tudi zasedba nemškega ozemlja ob levem bregu Rena. V to zasedbo je Nemčija v versailleski mirovni pogodbi izrecno privolila in po pravem vzroku se ta zasedba nanaša na dejstva, ki so se zgodila pred sklenjeno pogodbo. Ta zasedba je ena izmed pravnih posledic, ki jih mora Nemčija trpeti, ker je vojno započela s protipravnim »napadom« (par l'agression, čl. 231) in prelomom mednarodnih pogodb in ker jo je vodila na načine, ki nasprotujejo mednarodnemu pravu.

Po določitih versailleske pogodbe (čl. 428—432) tvori za dobo 15 let predvidena zasedba Porenja splošno »garancijo izvrševanja« (garantie d'exécution) mirovne pogodbe. Zasedba bodi predvsem pritisk na Nemčijo, da vestno izpolnjuje pogodbene obveznosti. Ima pa tudi namen, da kot vojna straža (garde militaire) prepreči nov vpad v sosedno ozemlje.

Tem različnim smotrom so prikrojene določbe mirovne pogodbe o zasedbi.

Na eni strani je določeno (čl. 249, 431), da se zasedeno ozemlje izprazni stopnjema v 3 etapah od 5 do 5 let ali sploh docela še pred potekom 15 let, ako bo Nemčija v teh dobah »vestno izpolnjevala« pogodbene obveznosti, oziroma kadar je izpolnila »vse obveznosti« (tous les engagements).

Na drugi strani je pa določeno (čl. 429, zadnji odst.), da se more, če bi po preteku 15 let po mnenju aliiranih držav »ne

bilo zadostnih garancij proti neprovociranemu napadu Nemčije«, zasedba v oni meri podaljšati, ki bi bila v svrhu takih garancij potrebna.¹²

Poleg tega je pa za izvesten primer zasedba Porenja predvidena tudi kot represalija proti kršenju specialnih reparacijskih obveznosti (čl. 430), o čemer se bo pozneje govorilo.

2. — Zasedba Porurja pa ima povsem drug pravni značaj kakor zasedba Porenja.

To v pogodbi ne predvideno zasedbo sta Francija in Belgija enostransko izvedli in to pod naslovom represalije proti kršenju mirovne pogodbe. Iz tega sledi, da je zasedba Porurja le tedaj pravno upravičena, če je Nemčija kršila mirovno pogodbo in s tem storila mednarodni delikt in če se more zasedba po načinu in obliki smatrati za dopustno mednarodno represalijo. Sicer bi zasedba sama bila mednarodni delikt, čin nasilja, kakor zatrjuje Nemčija, in bi bila le-ta upravičena, zasedbi se upirati.

VII. Je zasedba Porurja mednarodno upravičena?

V noti, izročeni nemški vladi dne 10. januarja se kot vzrok zasedbe navaja dejstvo, da Nemčija ni poslala Franciji in Belgiji od reparacijske komisije določenih količin premoga in lesa. S tem se zasedba označuje kot represalija proti kršenju mednarodnih obveznosti.

Zasedba je torej upravičena prvič pod pogojem, da je Nemčija v resnici zagrešila mednarodni delikt in drugič da sta Francija in Belgija upravičeni izvršiti represijo delikta na način, kakor sta to storili.

Kar se tiče najprej kršitve obveznosti, ki je pogoj uveljavljanja mednarodne sile, je ugotovljeno, da je reparacijska komisija količine premoga in lesa, ki ga naj odda Nemčija, pravilno in v mejah mirovne pogodbe določila in Nemčiji notificirala. Predpisala je manj kakor predvideva pogodba in je v vsakem

¹² Versailleska pogodba, čl. 429, zadnji odstavek: »Si à ce moment, les garanties contre une agression, non provoquée, de l'Allemagne n'étaient pas considérées comme suffisantes par les Gouvernements alliés et associés, l'évacuation des troupes d'occupation pourrait être retardée dans la mesure jugée nécessaire à l'obtention des dites garanties.

primeru uvaževala lastno potrebo Nemčije in faktično možnost oddaje (prim. spredaj, str. 268, 270 ss.).

Po mirovni pogodbi (§ 14. aneksa II k čl. 233) so odločbe, ki jih reparacijska komisija ukrene v okviru svoje kompetence, končno veljavne in »so takoj izvršilne« (seront aussitôt exécutoires, shall forthwith become binding), ne da bi bila dopustna daljnja pravna sredstva ali druge formalitete (sans autre formalité, without further proceedings). Z odločbami reparacijske komisije, da mora Nemčija poslati v določenih rokih določene količine lesa in premoga, so se torej v smislu mirovne pogodbe ustvarile za Nemčijo končno veljavne in pravomočne mednarodne obveznosti. Vsaka kršitev mednarodne obveznosti je mednarodni delikt, ki ima za državo, ki je prekršila obveznost, mednarodno represijo za pravno posledico.¹³ Nemčija svoje obveznosti ni izpolnila. Sama ne taji tega dejstva ter je to dejstvo pravomočno ugotovljeno po reparacijski komisiji, ki je izrekla, da je v smislu § 17. in 18. aneksa II neizpolnitev »namerna« (manquement volontaire). S tem je pa pravomočno in končno veljavno tudi ugotovljeno, da so dani pogoji za prisilno postopanje proti Nemčiji.

Nemčija pa v svoji noti uveljavlja, da imate Francija in Belgija le pravico, da terjate za izostale dajatve odškodnino v denarju, nimate pa pravice do uporabe prisilnih sredstev, ter se sklicuje pri tem na reparacijsko komisijo, ki se je baje dne 21. marca 1921 izjavila v tem smislu.

To naziranje je brez dvoma pogršno. Nasprotuje splošnemu mednarodnemu pravu in posebnim določbam mirovne pogodbe. Ako se je reparacijska komisija res kdaj v tem smislu izrazila, je s svojo izjavo prekoračila določbe mirovne pogodbe.

Naziranje Nemčije bi bilo le v tem primeru upravičeno, ako bi šlo za alternativne obveznosti, pri katerih ima zavezanec izbiro prestirati ta ali oni predmet.¹⁴ Toda v našem primeru ne gre za alternativne obveznosti.

Mirovna pogodba postavlja dajatve in natura izrecno nasproti dajatvam v denarju in jih utemeljuje s tem, da je treba

¹³ Cfr. Žolger, »Kršitev mednarodne obveznosti in njena pravna posledica«, v Zborniku znanstvenih razprav jurid. fakultete v Ljubljani II, str. 10 ss.

¹⁴ Cfr. moja izvajanja l. c., str. 14.

da v izvestni meri Nemčija s svojimi ekonomskimi sredstvi »direktno« pripomore k »materialni obnovitvi opustošenih pokrajin«, in da nadomesti (replacement) uničene ali take predmete, ki si jih ententne države vsled opustošenja svojega ozemlja ne morejo dobavljati.¹⁵

Ravno na stvarno dobavo merijo vse določbe čl. 236 in aneksov III—VI. Sicer bi bile vse te minuciozne določbe brez smisla in bi bilo zadostovalo reči vobče, da je Nemčiji na izbiro, ali poplača dolg 132 milijard v denarju ali v blagu. Te določbe nikakor niso le v prid in korist Nemčije-dolžnika, ampak predvsem v prid in korist aliirancev, da dejansko in pod pogoji, ki so v pogodbi določeni, dobijo in natura reči, ki so jim neobhodno potrebne za obnovevitev gospodarskega življenja.

Iz tega pa sledi, da je Nemčija s tem, da ni oddala teh reči, v resnici kršila svojo obveznost in storila mednarodni delikt in da je zapadla pravni posledici mednarodnega delikta, ki je uveljavljenje mednarodne sile. V trenutku, ko je reparacijska komisija delikt ugotovila končno veljavno in pravomočno (§ 14 aneksa II), se je mogla začetati prisilna akcija.

2. Kar se tiče načina prisilne akcije, je treba uvaževati, da je represalija, ki v mednarodnem pravu vrši isto funkcijo kakor v državnem pravu eksekucija in kazen, pravni institut in da se vsled tega sme vršiti le v onih oblikah in mejah, ki jih določa pozitivno mednarodno pravo.¹⁶ Kot take meje pridejo v poštev čas izvrševanja represalije, prisilna sredstva, katera se smejo v danem primeru uporabljati ter subjekt, ki je poklican vršiti represalijo.

Vprašanje časa je s pravomočno ugotovitvijo reparacijske komisije, da je Nemčija kršila svojo obveznost, že razjasnjeno.

¹⁵ Čl. 236: »L'Allemagne accepte, en outre, que ses ressources économiques soient directement affectées aux réparations (restaurations matérielles).« — Aneks. IV, § 1.: »Les Puissances alliées et associées exigent et l'Allemagne accepte, que l'Allemagne, en satisfaction partielle de ses obligations définies par la présente Partie, applique ses ressources économiques directement à la restauration matérielle des régions envahies...« Prim. dalje § 2 aneksa II, §§ 2, 10 aneksa V.

¹⁶ Glej moja izvajanja I. c. str. 105 ss.

Ostane še vprašanje, ali je bila zasedba Porurja pravilno sredstvo represije, in ali sta Francija in Belgija upravičeni, da s a m i uveljavita prisilno akcijo.

Nemčija trdi, da bi prisilna akcija, tudi če bi bili dani zánjo pravni pogoji, mogla obstojati le v odredbah, s katerimi se ne posega v suvereniteto nemške države čez njen teritorij. Le gospodarske in finančne odredbe, ki se vršijo izven nemškega teritorija, bi v smislu § 17 in 18 aneksa II bile po nemškem naziranju dopustne. Dalje trdi Nemčija, da morejo ukreniti take odredbe aliirane države le skupno, ne pa le nekatere izmed njih.

Glede teh vprašanj velja v mednarodnem pravu, če ni posebnih določil, načelo, da ima pravico reakcije država, n a p r a m k a t e r i se je prekršila obveznost, in da drugič sme uporabljati v to svrhu vsa sredstva, ki pravno niso izključena.¹⁷

Kot posebne določbe pridejo v našem primeru v poštev le §§ 17 in 18 aneksa II, na katere se tudi Nemčija poziva.

Ti §§ se glasé:

- § 17. V slučaju, da bi Nemčija ne izpolnila katerekoli izmed obveznosti, katere ji nalaga ta del pogodbe (sc. del VIII. reparacije), bo komisija (reparacijska) takoj javila to neizpolnitev vsaki izmed prizadetih držav ob enem s predlogi, ki se ji bodo zdeli primerni, glede odredb, katere bi bilo potrebno odrediti vsled te neizpolnitve.
- § 18. Odredbe, ki jih bodo zvezne in združene države imele pravico odrediti v slučaju namerne neizpolnitve od strani Nemčije in glede katerih se Nemčija zaveže, da jih ne bo smatrala za sovražne čine, morejo vsebovati ekonomske in finančne prohibicije in represalije in sploh vsa k o j a k e d r u g e o d r e d b e, ki bi jih dotične vlade v danih okoliščinah smatrale za potrebne.¹⁸

¹⁷ Glej moja izvajanja l. c. str. 116 ss.

¹⁸ Versailleska pogodba, Partie VIII, Aneks II, § 17 in 18:

§ 17. En cas de manquement par l'Allemagne à l'exécution qui lui incombe de l'une quelconque des obligations visées à la présente Partie du présent Traité, la Commission signalera immédiatement cette inexécution à chacune des Puissances intéressées en y joignant toutes propositions qui lui paraîtront opportunes au sujet des mesures à prendre en raison de cette inexécution.

Te določbe nam dajejo jasen odgovor na vprašanje, kdo sme uveljavljati represijo radi neizpolnitve reparacijskih obveznosti in s katerimi sredstvi.

3. — Glede s u b j e k t a, ki ima pravico uveljaviti represalijo, določa § 17., da ima reparacijska komisija o tem, da se obveznost dajatve ni izpolnila, obvestiti državo, ki je po neizpolnitvi p r i z a d e t a, in pravi dalje § 18., da imajo d o t i č n e vlade pravico do vseh odredb, ki bi jih v danih okolišninah smatrale za potrebne. O tem, da bi ententne države smele le skupno ali kolektivno storiti prisilne korake, ni nobenega govora. Ker bi taka omejitev tvorila izjemo od splošnega načela, bi morala biti v pogodbi izrecno ugotovljena. Obenem bi pa, kakor se je to glede kršitve izvestnih mednarodnih dolžnosti zgodilo v paktu Društva narodov, morale biti določene modalitete, po katerih naj se izvrši taka kolektivna akcija, pri kateri bi sodelovalo kakih 20 ententnih držav.

Dajativne obveznosti so individualno določene, ker merijo na dobavo materiala, ki ga potrebujejo poedine države. Glede nekaterih predmetov (premog, koks itd.) je ta individualizacija izvedena že v pogodbi sami (aneksa IV, V), v podrobnem pa vrši individualizacijo dajatev reparacijska komisija s svojimi naročili, ki odredjajo, da ima Nemčija ta in ta določeni material poslati t e j i n t e j d o l o č e n i državi in se v pogodbi (§ 10. aneksa V) izrecno naglašja, da vrši komisija ta posel kot posredovalka (intermédiaire) med Nemčijo in d o t i č n o državo.¹⁰

Če torej Nemčija ne izpolni obveznosti, ki jih dolguje Franciji in Belgiji, sta le Francija in Belgija oni p r i z a d e t i državi, ki sta kot »gouvernements respectifs« po § 18. upravičeni, začetni prisilno akcijo.

§ 18. Les mesures que les Puissances alliées et associées auront le droit de prendre en cas de manquement volontaire par l'Allemagne, et que l'Allemagne s'engage à ne pas considérer comme des actes d'hostilités, peuvent comprendre des actes de prohibitions et de représailles économiques et financières et, en général, telles autres mesures que les Gouvernements respectifs pourront estimer nécessitées par les circonstances.

¹⁰ Prim. tudi določbo § 12. aneksa II, v kateri je rečeno, da je reparacijska komisija zastopnik ententnih držav »za njihove d o t i č n e d e l e ž e« in tudi to le, v kolikor gre za prejemanje, razprodajanje, shranjevanje in razdeljevanje reparacijskih dajatev.

4. — Kar se tiče prisilnih sredstev, ki se smejo uporabljati, določa § 18. izrecno, da smejo prizadete države uporabljati ekonomske in finančne represalije, razen tega pa »vsakojake druge odredbe, ki bi jih v danih okoliščinah smatrale za potrebne.« Ne samo torej, da § 18. ne ugotavlja nobene omejitve v izbiri prisilnih sredstev, ampak nasprotno, on določa svobodo v izbiri teh sredstev. Nemška nota torej stoji v diametralnem nasprotju z določbo § 18., na katero se poziva.

Vso neutemeljenost nemške teze, po kateri bi bila zasedba nemškega ozemlja izključena kot represalija proti kršenju reparacijskih obveznosti, pa kaže činjenica, da mirovna pogodba sama (čl. 430) predvideva tako zasedbo za sankcijo reparacijskih obveznosti. Če bi namreč Nemčija po tem, ko se je zasedeno Porenje že deloma ali do cela izpraznilo, ne hotela izpolnjevati svojih reparacijskih dolžnosti, za kar je, kakor zgoraj omenjeno, predviden rok 30 let, bi se izpraznjene zone »takoj zopet zasedle« (seraient immédiatement occupées de nouveau).

Iz vsega tega sledi, da je zasedba Porurja po Franciji in Belgiji v vseh ozirih, ki pridejo za pravno dopustno represalijo v poštev, v skladu z mednarodnim pravom sploh in z mirovno pogodbo posebej in da so povsem neutemeljene trditve nemške note, po kateri se v zasedbi Porurja krši mednarodno pravo in mirovna pogodba, da je ta zasedba čin nasilja itd.

5. — Iz dejstva pa, da je zasedba Porurja po povodu, kakovosti in obliki povsem upravičena represalija, tudi sledi, da niti Nemčija niti druge države ne smejo motiti okupacijskih držav v izvrševanju represalije. Države, ki pod pogoji in v mejah, ki jih določa pravo, izvršujejo represijo proti kršenju mednarodne obveznosti, izvršujejo lastno pravico, ki jo jim jamči pozitivno mednarodno pravo, in se s tako pravilno izvedeno represalijo ne krati pravica nikogar.²⁰

Zategadelj Nemčija ni upravičena, da se stavi zasedbi v bran, da skuša organizirati odpor prebivalstva proti okupacijskim organom, da je ustavila nadaljnje prestacije.

²⁰ Glej moja izvajanja I. c. 110.

S takim početjem krši dolžnost, trpeti upravičeno eksekuciju, in zagreši nov delikt, ki upravičuje okupacijske oblasti k represalijam proti deliktnem u počenjanju. To že sledi iz bistva represalije in je še izrecno ugotovljeno v citiranem § 18., v katerem se Nemčija zaveže, da represalij ne bo smatrala »za sovraženi čin«.

Pa tudi druge države nimajo pravice, motiti izvršitev represalije z »nezazeljeno« ali »nenaprošeno« intervencijo. Upravičene so le do »prijateljskih« poskusov posredovanja v smislu haških konvencij (ponudba dobrih uslug itd.); ali vsako poseganje v zadevo, ki bi bilo proti volji prizadetih držav, bi bilo ravno tako kršenje mednarodnih obveznosti in torej mednarodni delikt, kakor je to upor Nemčije.

Ekspresionizam u Hrvatskoj.

Prof. dr. Ljubomir Maraković — Zagreb.

Pokušaj pregleda.¹

I. Historijska skica.

Usuprot proročanskoj patetičnosti klasičnoga smjera — s Mažuranićem i Preradovićem na čelu — realizam je, u posljednja dva decenija prošloga stoljeća, naglasio više misao

¹ Ovaj sam nacrt za analizu ekspresionističkog pokreta u Hrvatskoj napisao na naročiti poziv uredništva lista »Slovenske Pohl'ady«, organa Matice Slovačke u Turč. Sv. Martinu, gdje je bio odštampan u tri posljednja broja lanjskoga godišta. Kako je list inače kod nas malo čitan, držim, da bi ovaj članak ostao kod nas sasvim nepoznat, a to bi bilo u toliko šteta, što su zaista kritičke radnje o savremenoj literaturi u ovako zakruženu obliku kod nas dosta rijetke. Zato sam se odlučio da ponudim ovu radnju uredništvu »Časa« i budući da je ona originalno pisana hrvatski, ostavio sam je onaku kakva je bila, ma da bi inače mogle kod nas izostati nekoje aluzije, koje su pisane više za orijentaciju strancima. Budući da je radnja pisana za neutralan list, nisam u njoj naročito isticao kršćansko principijelno stanovište; no svatko može lako uvidjeti, da je ona na toj osnovici pisana, i da su sve vrednote ekspresionizma, naročito moralne, tačno označene. A jer se u posljednje vrijeme javljaju i kod nas izraziti ekspresionisti katolici, bilo bi, dakako, zanimljivo i vrijedno pozabaviti se problemom ekspresionizma u katoličkoj literaturi; ali to će pitanje morati biti svakako predmetom jedno odjelite, i to kasnije, studije.

pesimističnog otriježnjenja nego optimističkog podizanja duhova. Uza sav vedri optimizam Turgenjevski inspirirane pripovijesti Na rođenoj grudi i historijskih romana Osvit i Za matersku riječ (iz doba narodnog probuđenja), više je stranica u djelima Ks. Šandora Đalskog pesimističnih, i to tako neutješno crnih, te graniče s očajanjem. U noći, Radmilović, Janko Borislavić, Đurdica Agićeva, a da i ne spominjem njegove filozofske pripovijesti, sve je to refleksi tadanjih tužnih političkih prilika u domovini. Za prvakom realističkog smjera povelili su se i drugi: Vjenceslav Novak sa svojim očajnički pesimističnim Titom Dorčićem i Dva Svijeta, Tomić s Melitom — užasnim prikazom moralnoga rasula u savremenom društvu, Kumičić sa svojim socijalnim romanima, pa i sam Josip Kozarac sa svojom trulom atmosferom činovničkih krugova i pokvarenih slavonskih seljaka (u Teni), premda je on još najjače nastojao, da podigne duhove i potraži nove smjerove narodnom životu. Ali i ti crni refleksi, uza sav svoj beskrajni pesimizam, stajali su u jednom praktičnom odnosu prema narodnom životu: htjeli su barem da pale rane, da liječe drastično, i da u nemoći političke skučenosti, barem podržavaju mržnju protiv tirana i na taj način brane što se još braniti dade.

Moderna, nastupajući pod kraj stoljeća, kao internacionalna umjetnička struja, izgubila je i taj vez s narodom i te poglede na faktični život. Deviza *L'art pour l'art* i dojmovi svih mogućih stranih literatura sve do najekstotičnijih učinili su da se u literaturi stala tražiti neobična istančanost psiholoških problema i duševne analize, krajnja rafiniranost forme i visina evropskih umjetničkih pretenzija, ali je literatura gotovo potpuno izgubila vezu sa zbiljskim narodnim životom i s njegovim problemima. Lica drama i ako su tobože iz narodnog milieua, više su Tolstojevi i Andrejevljevi Rusi nego Hrvati toga vremena; lirika je zadahuta eksotizmom i historizmom, te se prema tome kreće u svijetu utopija i fantazije; jedino još u romanu — koji se u ostalom nije mnogo emancipirao od realističkog — čuju se jači tonovi savremene analize (tako u Bijegu od M. Nehajeva, najboljem romanu toga vremena), ali uvijek s jačim naglasivanjem individualne note nego s nastojanjem, da se zađe u velike probleme općenitosti narodne. Osim umjetničkih pretpostavaka uzrok je tome bez sumnje neobična sterilnost narodnog života u to vrijeme:

mrtvilo, koje je zavladao i u političkom i u socijalnom ropstvu kao kobna tišina pred buru. Ali imena Vladimira Nazora, Dragutina Domjanića, Iva Vojnovića i drugih zastupnika Moderne svakako ide zasluga, da su naglasili u hrvatskoj literaturi umjetnost prije svega, i da su prema tome riješili našu književnost naivnosti, površnosti, diletantizma i formalne neizgrađenosti prijašnjih vremena. Oni su dali stihovima novu, nijansiranu muziku, a prozi mnogostruk izražaj i gladak, čist, umjetnički stil.

Ali bura se spremala i došla. Bez sumnje, pokret ekspresionizma, kao i svi raniji književni smjerovi, ovisan je o dojmovima izvana. A ekspresionizam je imao svojih preteča i prije golemih katastrofa svjetskoga rata. I Strindberg i Paul Claudel s njim su u vezi, a i kod nas mu je Vl. Nazor — u izvjesnom smislu — stvarao tlo. Ta nije li ga jedan od mladih kritičara u časovitom zanosu nazvao »pjesnikom nas sutrašnjih«!

Ne shvaćam ovdje ekspresionizam kao jedan tačno određen, tačno omeđen i tačno definiran smjer. I sami njegovi najortodoksniji nosioci razilaze se u definicijama, a za jedan historijski prikaz kao što je ovaj, bile bi tačno određene granice preuske. Mi zato svrstavamo u nj ljude i djela, čije se glavne — ne uvijek bitne — oznake u glavnom podudaraju i čine, da izvjesni literarni mentalitet odskaače od smjera, koji je neposredno prije njega vladao literaturom.

Sve teže i teže snošenje ratnih socijalnih i materijalnih tereta, sve jače osjećanje imperialističkog tiranstva na svim područjima, i sazrijevanje nacionalističkog pokreta u jednu odlučnu revolucionarnu reakciju protiv stogodišnjega robovanja, donijelo je sobom sasvim nove uvjete, pod kojima su se razvijali duhovi nove generacije. U neprirodnosti općih prilika i oni su se imali i prebrzo osjetiti. Kao da je ušlo u običaj pravilo: što mlađi čovjek, to jači talenat. A u istinu je to bila samo jedna iluzija. Impulzivnost, spontanost istupanja i eksplozivnost gesta često je prikrivala lažne ili samo osrednje talente. Danas već možemo, obavljajući približnu bilancu, konstatovati koliko se »nadobudnih« debutanata izgubilo u dimu prvih slavospjeva, kojima su sami sebe obasipali.

Sasma je jasno, da se Moderna već poodavno bila prezivila i da je ono subjektivističko igranje s blistavim formama moralo iščeknuti pred prvim predznacima golemih socijalnih

preobrata i nadčovječnih nacionalističkih napora. Ali misliti, da će riješenje tih divskih problema donijeti »genijalni« ekspresionistički mladići, bilo bi i više nego naivno. Mora se doduše priznati, da talentiraniji od njih to nisu nikad tvrdili, ma da su se i oni u izvjesnom stupnju ponijeli prepotentnije no što bi njihova faktična vrijednost dopuštala; ali je svakako karakteristično, kada se mnogi između njih gerira kao da s njegovim »besmrtnim« djelima počinje nova epoha u historiji čovječanstva.

Trebalo je svakako, da se unese nov život u literaturu i da se obračuna s izlizanim šablonoma, a naročito s lažnim utopijama sasma nesocijalnog smjera kao što je bila Moderna; ali da zato treba sve srušiti, to je mogla tražiti samo naivna mladost ekspresionista. Eksplozivnost, eruptivnost i borbenost ekspresionizma dovode ga već i same po sebi u blizinu socijalnog revolucionarstva; a radikalizam rušenja učinio je, da se njegovi nosioci priznaju komunistima. Jer faktični komunisti ne mogu biti ljudi, koji nemaju ni toliko socijalnog smisla, da se mogu složiti u jednom časopisu; njihovi časopisi imaju vrlo malo saradnika. Svaki je od njih centar svijeta i literature; svaki je apsolutno mjerilo kritike; i svaki ima o svemu toliko toga da kaže, da drugome ne ostavlja ni riječi. I zato, dosljedno, mora da osnuje sam svoj časopis i da ga velikim dijelom sam ispunjava.

Tako je, prama vami, i počeo ekspresionizam: jednom neobičnom množinom časopisa, koji su izlazili ili u isto vrijeme ili jedan neposredno iza drugoga. Donadinjev Kokot, Šimićeva Vijavica, Krležin Plamen, pa Juriš, za koji je vrlo karakteristično ovo: u prva dva broja ima tri urednika i više saradnika; u trećem broju već je jedini urednik A. B. Šimić sa samo dva saradnika. Uzme li se u obzir, da su svi ti listovi (a i još nekoji) izlazili u kratkom razdoblju od g. 1917 do 1919, i da se već onda počela osjećati materijalna kriza u cijenama papira i štampanja knjiga, to se mora uvidjeti, da je ovoliko časopisa za naše prilike neobično mnogo. Svi su, dakako, bili efemerni; svaki od njih ima velike umjetničke pretenzije, ali nijedan ne može da se otrese pamfletskoga karaktera, ispunjavajući dobar dio stranica zvučnim polemikama i drastičnim kritikama. Karakterističan je u tom pogledu naslovni list trećega broja »Juriša« (od Lj. Babića): »Književni Jug«, tadanji organ nacionalističke omladine,

imao je na naslovnom listu jednu čudnovato stilizovanu pticu, za koju se faktično nije znalo, šta je. Na »Jurišu« je nacrtano mnogo kopalja, od kojih jedno nosi slavodobitno nabodenu pticu »Književnog Juga«. Humor je dobar, ali je mnoštvo kopalja neistinito; tih je ljudi bilo malo, a još manje istinskih talenata među njima.

S tim su u vezi i javni skandali, naročito u kazalištu — kopija savremenih događaja u Njemačkoj, kao što je i sam »Juriš« uzeo ime njemačko - internacionalnog »Sturma«. Ekspresionisti se guraju svom silom naprijed; kod kazališta to faktično nije toliko iz prepotencije, koliko iz bitne potrebe samoga gibanja: ekspresionizam je gotovo posve napustio roman, nego, naglašujući potrebu akcije u životu, stvara u prvom redu dramu (osim subjektivne ekspresionističke lirike). Jasno je dakle, da ekspresionizam, koji nosi u dramu nove elemente, a naročito nove režijske probleme i zahtjeve, ne može biti bez pozorišta. U drugu ruku kazališna uprava obično računa s komadima koji »nose« in ne će da riskira deficite; i tako nastaju konflikti, koji nisu, dakako, bez lične pozadine, koja je katkada i vrlo »neliterarna«. Ekspresionisti lično podižu glasne proteste u kazalištu kod drugih domaćih noviteta; ostentativno zvižde i daju se odvesti po policiji, a onda vode temperamentne debate po novinama; izazivaju sudske rasprave i svim mogućim sredstvima svraćaju na sebe pažnju »neprobudene« publike. A ne treba ni kazati, da opet u drugu ruku odbijaju publiku drastičnošću svojih sredstava paradoksošću — svoje forme i svojih tvrdnja, i svojim bezobzirnim terorizmom.

Kako smo vidjeli, glavni razmah ekspresionističkih časopisa pada svakako u zadnje godine rata, odnosno u prvo doba iza prevrata. Međutim jasno je, da je sam smjer dozrijevaao još ranije, ali poradi svoga revolucionarnog karaktera nije mogao da dođe do izražaja pod stegom austrijske ratne discipline. Tek kad je staro carstvo stalo tako propadati, da se više nitko nije mogao ni brinuti za otvorenu antimilitarističku, antiimperijalističku i nacionalističku propagandu, planuo je poput vulkana pritajeni požar ekspresionističkog pokreta. Ipak je za nekoje najjače od ekspresionista, bio nacionalizam samo kao jedna prelazna faza u borbi protiv tiranije; u stvari su se oni pokazali kao komunisti, pa je i faktično »Plamen«, najjači i

najintenzivniji list, bio od državne vlasti obustavljen, ne toliko radi komunističkih ideja, nego radi direktnih materijalnih veza s komunističkom propagandom. Međutim, ovim odnosom između nacionalizma i komunizma u ekspresionizmu još ćemo se kasnije pozabaviti.

Vrlo je značajno, da se je ekspresionizam veoma brzo preživio. Ponajprije, časopisi su propali; od toliko različitih pokušaja danas izlazi samo »Zenit« Lj. Micića, ali možda upravo zato, što ni pisca (odn. izdavača) ni list nitko ne uzima ozbiljno; revolverski karakter njegovih polemika i rebusna forma njegove lirike čine da ga ljudi kupuju umjesto humorističkog lista, koji je dosada u tom pogledu nadmašio samo kratkotrajni »Dada - Jok« Micićeva brata Virgila Poljanskog. Druga, svakako dublja činjenica jest ta, da su se ovi »genijalni« mladići ubrzo iscrpili i da ih je kompromis sa životom lišio literarnih pretenzija, a u drugu ruku neki talentiraniji proživljuju krize i bez sumnje će se razviti u drugom smjeru. Od nekadanjih toliko glasnih saradnika ekspresionističkih revija G. Krklec se je kompromitirao nekojim vrlo lošim literarnim radovima, a u boljim je ostavio ekspresionizam; za A. Cesarca, N. Miličevića i A. Žarkovića više se i ne čuje; A. B. Šimić, nesumnjivo jak talenat, jedva se kada pojavi stvarima bez ikakva značenja, a M. Krleža jedini sada je u centru literarnog interesa. Međutim, i ta njegova slava je, kako ćemo vidjeti, loš znak za život samog ekspresionizma. Slikarica Anka Krizmanićeva, koja je svojim crtežima u ono doba mnogo obećavala, ne daje u današnjim svojim radovima ništa osobito, a kod nekih drugih slikara, kao naročito kod Vilka Gecana, opaža se izrazito oslobađanje od ekspresionizma i traženje drugih izražajnih formi. M. Uzelac, inače jedan od najjačih mladih slikara, očito je u unutarnjoj destrukciji; Sava Šumanović je danas možda još najizrazitiji i najaktivniji nosilac ekspresionističkih težnja u slikarstvu. Kazalište, koje je bilo toliko vremena zatvoreno genijalnim djelima M. Krleže (jedina »Galicija« je bila primljena, ali na samo večer premijere u decembru g. 1920. skinuta s repertoara, tako da se nikako nije izvadala). izvelo je Jos. Kulundžića Ponoć (1921.) i nedavno Tita Strozija Istočni grijeh, djela koja se nikako ne mogu unutarnjom kvalitetom mjeriti s Krležinima, ali su pristupačnija običnoj

publici; ne mogu dakle da dadu pravoga pojma o djelovanju ekspresionističke drame s pozornice.

Dublje razloge, zašto se je ekspresionizam kod nas upravo ovako razvijao, vidjet ćemo promatrajući poblize njegove glavne nosioce i nekoje probleme koji se vežu o samu pojavu ekspresionizma.

II. Doktrina i forma.

3. novembra 1922 prikazana je u Zagrebačkom Narodnom kazalištu drama Miroslava Krleža »Golgota«. Prošlo je više od deset godina, otkako je Krleža nastupio s prvim svojim književnim djelom u javnosti, a da nije sve dosad mogao vidjeti nijednu od svojih brojnih drama na pozornici. Sam pripovijeda, da je samo u jednoj sezoni bio predlagao kazališnoj upravi jednu dramu za drugom, a u njegovoj se biografiji kazuje, da ima u ladici svoга stola preko tucet dosad nigdje ne prikazivanih dramatskih djela. Koji je uzrok ovom nenadanom preokretu? Da li je javnost uzmaknula pred ekspresionizmom ili je Krleža napustio ekspresionizam? I jedno i drugo, pa ipak — ni jedno ni drugo. Nova drama Krležina nosi na sebi svakako karakteristične oznake ekspresionizma, ali ne više one njegove osobine, koje su ponajviše priječile iznošenje dosadanjih djela Krležinih. Svakako igra tu ulogu i promjena u upravi dramatskog odjeljenja Narodnog Kazališta, koje je došlo u ruke uviđavna i energična mladeg čovjeka; svakako djeluje i sredivanje općih prilika, koje se više toliko ne »boje« revolucionarnih akcenata u ekspresionističkim dramama; ali najbitnije je svakako ovo: »Golgota« je drama, koja se može izvoditi, gledati i slušati, »Golgota« je drama s dramatskom tehnikom, šta više sa dobrom dramatskom tehnikom, drama s jakim idejnim akcentima i s konsekventno provedenim ideologijom, drama sa zbiljskim karakterima i svim onim što je bitno potrebno da jedna drama ne samo osvoji publiku, nego da bude sposobna za krepak i snažan život na pozornici. A uza sve to, »Golgota« donosi nove poglede ne samo u koncepciji i karakteristici lica, nego u dramatskoj tehnici, u pozorišnim efektima i u dematerializaciji pozornice, te se može smatrati, da je uistinu privela u život nekoje dobre privrede ekspresionizma. No što je, osim ovih pozitivnih strana, pridonijelo bitno njenu ispijehu, jest svakako ovo — što treba naročito naglasiti —: Krleža se je u

njoj riješio svih nesnosnih ekstravagancija, ekscentričnosti i nesnosnih provokaterskih poza ekspresionizma: a to je jedno važno mjerilo za budućnost ekspresionizma.

U čemu dakle stoje ti novi momenti Krležine drame? Ponajprije, u koncepciji dramske radnje. Krleži je uspelo da dade jednu dramu, čija je radnja vrlo koncizno komponovana, a ipak je podijeljena na više slobodnih komponenata. Protagonista je izdajica radničkog vijeća Kristijan, ali se ipak ne može kazati, da je njegova individualna sudbina u središtu interesa. Druga je komponenta smrt člana radničkog vijeća Pavla, antagonista Kristijanova, koji je predviđao i otkrio njegovu izdajstvo, te umire progonjen od vojnika na periferiji grada. Treća je komponenta sudbina Ksaverova, pred čijom je kućom izdahnuo progonjeni Pavle, a da ga on nije htio zakloniti u svoju kuću i nije mu dao ni posljednju čašu vode. Te sudbonosne noći čitao je upravo domaću zadaću svoga sina o Ahasveru, te sada prepoznaje u njemu sebe i od griznje savjesti poludi. Prigodom ukopa žrtava hoće da oda Kristijanovo izdajstvo radnicima, ali Kristijan, koji je već svojom demagoškom vještinom predobio radništvo za sebe, uspijeva da se obrani, i Ksaver pogiba u metežu, koji je iza toga nastao. Je li to kraj? Je li ova drama glorifikacija izdajstva ili resignacija pred njim? Nipošto. Iza 72 sata neprestane napetosti u ovoj revolucionarnoj aferi, Kristijan se vraća svojoj kući, u krilo svoje porodice kao triumfator nad zavedenim radništvom. On je sad apsolutni vod, a stojeći u tajnoj vezi s policijom, uspelo mu je da odvрати pažnju radništva od velikih problema revolucije i da ih primiri nekakvom bijednom povišicom plaće i obećanom racijom mesa. Ali kod kuće nalazi ženu očajnu, jer mu je sin teško obolio. To je bilo baš u čas, kad se on opravdavao od svoje krivnje i za dokaz svoje nevinosti zakleo se na glavu i život svojega djeteta. Dok dijete lebdi između života i smrti, dolazi o ponoći misteriozni doktor, prava ekspresionistička figura, realistična i simbolistična u isti čas, te mu dokazuje svu njegovu krivnju, budi njegovu savjest i dokazuje mu, da njegovo dijete mora umrijeti. To se i dogodi, i tim se svršava drama.

Vidimo, da je poznavanje sadržaja drame bitan preduvjet za razumivanje njenih prednosti. Ponajprije, drama je slobodna od svih šablona o shvaćanju dramske tehnike, a ipak je čvrsto

i dobro komponovana. Nema obligatnog ljubavnog zapleta; ne dominira njom, klasični dijalog; monolog je usuprot naturalizma opet došao do časti, a pored toga govor je podijeljen među mase, te se baca među gomilama poput vješto vodene lopte u nogometu; ili je opet podijeljen između pojedinca i mase u debatama, harangama, govorima s velikim realističkim i u isti mah dramatskim efektima. Jedna od bitnih tendencija ekspresionizma jest, da stvori neku duhovnu rentgenizaciju savremenog društva, da prozre koru konvencionalnosti i društvene šablone, da ispita »srca i bubrege« konfrontirajući tajne putove pojedinca s općom savjesti čovječanstva. To je najbitnija, ali i najosjetljivija tačka ekspresionizma; njeni su nosioci obično misteriozne figure, kao ovdje doktor. Međutim, slaba im je strana obično ta, da oni nemaju pravog unutarnjeg opravdanja, nego su više kao nekakav capriccio autorov koji nema dovoljno uvjerljivosti. Ovdje je doktor jedno lice, koje bitno pripada samoj radnji, ali u drugim dramama (kao n. pr. u Kulundžićevoj Ponoći) takva su lica veoma zagonetna i problematična, jer i ne spadaju nikako u samu radnju, nego su kao neki deus ex machina. Osim toga, njihovo je nastupanje direktno do-ciranje, oni su kao neki Mentori glavnoga lica, koji i suviše insistiraju na direktnoj kritici čovječanstva, na patetičnim optužbama i tajinstvenom konfrontiranju ljudskih sudbina i njihova smisla. Ti momenti najviše slabe efekat ekspresionističkih drama; iza prva četiri čina »Golgote« aplaus je bio frenetičan i ispunio je gdjekada gotovo čitavu pauzu; dok je iza petoga, gdje nastupa doktor, bio tako slab, da je potpuni uspjeh drame ostao nekako problematičan.

I onda: rezultati toga kritičkog ispitivanja savjesti čovječanstva suviše su negativni. Ima doduše u ekspresionista i u dramama, a naročito u lirici, manifesta i fulminantnih tirada o budućnosti čovječanstva, o bratstvu, čovječnosti i o novoj boljoj generaciji, ali sve to obično bez kakve realne konkretne podloge, i zato se pretvara u patetičnu deklamaciju. Ali glavni dojam ekspresionističke doktrine jest jedna nesmiljena negativna kritika čovječanstva, revolucionarno rušenje svih vrednota s nekim naročitim užitkom u tom poslu. Taj karakter nosi osobito »Hrvatska rapsodija« Miroslava Krleža, u kojoj »Genij Hrvatski« — i opet tipska misteriozna figura — na svom putu ruši »katedrale, kazališta, akademije, kasarne,

palače, dvorove, redakcije, ateliere, urede, crkve, sabore, kapelice,« jer da su to »laži, luksurijozne hrvatske laži.« Isto je tako, za Krležu, u Golgoti i samo čovječanstvo: laž je republika, laž je monarhija; laž je organizacija, laž je vodstvo; laž je komunizam, laž je revolucija! Laž je i revolucija! Ovo treba podcrtati. Ekspresionizam, koji upravo živi od revolucije, negira evo revoluciju. Negirao ju je upravo i u *Cristovalu Colonu* Krležinom, i u *Hrvatskoj Rapsodiji*, svagdje gdje je ovaj inače tako socijalno disponovani čovjek prikazao mase. Njegovo oštro oko i suviše jasno vidi negativnu psihologiju masa, a revolucija je uvijek pokret masa. Krleža, po uvjerenju komunista, desavuirao svojom kritikom masa svaki socijalni revolucionarni pokret. Porazna je ta kritika pogotovo u »Golgoti«. Onakvih scena kaošto je veliki tableau radništva u mašinskom prostoru ratne lađe »Republika« (treći čin), ne treba se bojati nijedna vlast. One otkrivaju strašnu nemoć masa i ne će nikad nikoga pobuditi na revoluciju.

Pa ipak sam rekao, da ekspresionizam živi od revolucije. Jest, i ako on negativnim vrednotama svoje doktrine dovodi revoluciju do apsurdna, ipak je revolucija tlo, na kojemu on niče. Ako ogleđamo najjača Krležina djela — a to su ujedno najbolja djela hrvatskog ekspresionizma — *Hrvatsku Rapsodiju* i *Golgotu*, to ćemo vidjeti, da je sav njihov umjetnički efekat, sva snaga njihova elana u tome, što u njima vibrira a t m o š f e r a revolucije. *Hrvatska Rapsodija* je tajna pjesma nacionalne revolucije uoči velikog prevrata od 1918., a *Golgota*, koja se odigrava »u jednom lučkom gradu Njemačke u g. 1919.,« jest definicija svesvjetske revolucionarne situacije iza velike ruske sovjetske revolucije. Ekspresionizam, po svojoj biti eruptivan, eksplozivan, živi od ove atmosfere napetih ekstrema, voli da diše miris baruta i da sluša srce uskucano pred bajonetama i mitraljezama. Ekspresionizam je jedan smioni revolucionarni gest — ali ništa više. Baš kao i oni vode radničke organizacije u prvom činu *Golgote*, koji vijećaju o revoluciji, ali u osudnom času ne znaju, šta da urade.

Ova revolucionarna atmosfera, od koje bitno živi ekspresionizam, stvorila je i njegovu eruptivnu formu. Karakteristika ekspresionističke lirike jest atomizacija forme: nema velikih linija, nema čvrste konstrukcije rečenica i izgrađenog sastava stihova. Svaka je riječ jedna misao.

jedna rečenica; od straha da ne bude vulgaran, da ne rekne isto, što su drugi već prije njega rekli, a i nastojeći da u napestosti svoje atmosfere rekne što više toga u što manje riječi, ekspresionista se zadovoljava iskidanim riječima, kao da govori više gestima nego običnim govorom. Iz svake misli vadi samo ono što je supstancijalno i postavlja riječ do riječi bez brige za veze i interpunkcije. Dakako da ovakvo nevezano redanje riječi vodi do nesporazumljenja, do nerazumijevanja uopće i čini da ekspresionizam, kojemu je korijen u socijalnim pokretima sadašnjosti, postaje nerazumljiv, ekskluzivističar, nesocijalan. Prama onoj »les extrêmes se touchent« ova forma postaje umjetničko-aristokratska; prama tome utočišće za snobove svih vrsta koji njom prikrivaju često potpunu oskudicu pravog umjetničkog talenta.

Kod najjačih ekspresionističkih lirika (kao što je M. Krleža i B. Šimić), može ova forma da postigne veoma lijepih efekata: usred vulgarnih opažanja, koja se redom nabrajaju kako ulaze u dušu na oko bez logičke ili psihološke nužde, pada odjednom jedna intenzivna lirska fraza — kao kamen u mirnu pučinu ili kao bomba u uzrujanu masu — i produbljuje sentiment do kraja. To je samo na čas, jer opet, kinematografskom brzinom, jure slike — upravo ne slike nego tek nabačene konture slika — gesti, pokreti, krikovi i gube se u duši kao povik u dubokoj noći. Ekspresionista nema ambicije da poveže svoja opažanja lijepo izgrađenim stihovima u jednu artistsku cjelinu čija će savršena forma činiti, da i sama cjelina i svaki dio njen što duže ostane u duši.

Ma da dakle razumijemo umjetničko-psihologijske razloge ove forme, ipak moramo reći da ekspresionizam donosi sobom destrukciju umjetničke forme. U ranijim Krležinim dramama se to naročito osjeća. Forma Hrvatske Rapsodije je takva, da su na temelju nje nekoji proglasili Krležu — novelistom. Faktično je to smjesa od pripovijedanja i jedne slobodne, sasvim slobodne dramske forme. Danas možemo da vidimo, da je Krleža izrazito dramski talenat, ali da njegova Hrvatska Rapsodija, pravo ekspresionističko djelo, ne gravitira ni za kakvom izrazitom formom i stvara dojam jednoga filma. Čitav se događaj zbiva u jednom vagonu; ali to ne smeta, da pjesnik objednom projicira ono što se zbiva u duši pojedinih lica, u potpunoj formi i ubacuje sve to u ovaj niz slika — jer događaja upravo i nema.

Kao u kinematografu, kad se n. pr. prikazuje nečiji san bez neposredne veze sa ostalom radnjom, ali u daleko kolosalnijim i fantastičnijim dimenzijama. I u Golgoti stavlja Krleža još nekoje takve zahtjeve, iako vrlo rijetko; ali je vješta ruka režisera umjela te pretjeranosti otkloniti i svesti ih na pravu mjeru, koju su diktirale ne samo realne mogućnosti nego i — estetski interesi. U ovakoj mjeri, ovi momenti mogu da otvore nove perspektive dramske tehnike, koje doduše vode od realizma dalje, ali i čitava kulturna povijest posljednjega vremena pokazuje, da u realizmu ne leži jedini spas.

Nesređenost forme dovela je do najgoreg debakla na polju romana. Kod novele uspjelo je još ekspresionistima dati nekoliko dobrih pointa — jer je oštro pointiranje uopće jača strana ekspresionizma. Ali u romanu, gdje treba da se daje zaokružena i čvrsto komponovana slika svijeta, ekspresionizam je izgubio vladu nad formom i materijom i dao tek djela drugog i trećeg reda. Krležin roman »Tri kavalira«, koji je izdala Matice Hrvatska, jest klasičan primjer neuspjeha jednog jakog talenta. Taj je roman karikatura, literarna persiflaža vremena, kad je u hrvatskoj literaturi vladala Moderna; dakako da ima prikrivene satiričke tendencije, ali uza sve to stvar je u korjenu slaba i nema nikakve životvorne moći.

Ma što tko mislio, ekspresionizam je literatura sentimenta, i gdje nema sentimenta — kao u ovoj neukusnoj satiri — tu ekspresionizam ne daje ono najbolje što može da daje. Jezgra ekspresionizma jest sentimentat jednoga razrušenog, potrvnog vremena, jednog kaotičnog čovječanstva ali koje trpi od svoje kaotičnosti, pocijepanosti, satrvenosti, razrovanosti, i ako samo ne zna izlaza iz toga. Toj kaotičnosti i toj nostalgiji za nečim boljim i višim može ekspresionizam da daje svojim sredstvima vrlo dobra, pače grandiozna izražaja. Ali kako to vrijeme ne može i ne smije da dugo potraje, tako je i ekspresionizam jedan prelazni smjer, kojega se umjetnost mora riješiti, ako ne će da pređe u potpunu destrukciju.

Najjači talenti već ga se polagano riješavaju. U isto vrijeme kada se davala Krležina Golgota, djelo koje svojom zrelošću nadmašuje ekspresionizam, visila je u Proljetnom Salonu Uzelčeva velika Kompozicija, slika odabrane ljepote, i manifestacija oslobođenja najjačeg između naših mlađih slikarskih talenata od ekspresionističkih ekstravagancija.

III. Djela i ljudi.

Premda je glavna pobuda za pokret ekspresionizma došla izvana, ipak on ima i u hrvatskoj literaturi bar donekle svoj organski razvoj. A. G. Matoš, glavni kritik Moderne i najjači teoretik krajnjega artizma, koji je u svojim vlastitim rijetkim pjesmama dotjerao rafinovanost artističke forme do vrhunca, dao je ipak i nehotice pobudu za samu destrukciju te forme. Nemiran po prirodi, veoma impulzivan, temperamentan sve do nedosljednosti, mijenjajući rado stanovište, ali uvijek pišući sa strašću i žestinom, razvio je on jedan naročiti stil žestokih polemičkih akcenata, nesmiljenih invektiva i izvjesne pamfletarske patetičnosti. Ovaj stil, koji ima u sebi nešto što zapanjuje i ujedno denervira, djelovao je u daleko većoj mjeri no same Matoševe pjesme i njegova literarna teorija, u kojoj je tražio apsolutnu čistoću sroka (rime), besprikladnu glatkoću metra i najsuptilniju nijansiranost pjesničkog izražaja. Dok se ova pretjerana rafiniranost već kod samog Matoša počela izradati u dekadentnu igrariju, njegov polemički i kritički stil stvorio je čitavu školu u mlađoj generaciji, u kojoj se je kult riječi očitovao na drugi način, tražeći što neobičnije, što epatantnije, što temperamentnije izraze revolte, nezadovoljstva, uzbune, napadanja i obrane. Ovo traženje zvučnosti u nekom patetičnom tonu polemike dovelo je ne samo do slobodnog stiha (koji je već i Moderna kultivirala), nego uopće do slobodne forme i do izvjesnog kulta psovke. Naročito Vladimir Čerina kao političko-literarni agitator i Janko Polić-Kamov kao pjesnički psovač u duhu jednoga Rabelaisa ili Fischarta, jesu preteče ekspresionističke eruptivne i eksplozivne dikcije i forme.

U drugu ruku je u pripovijesti, u romanu nastupilo polagano oslobađanje od Turgenjevskog realizma, koji je tako dugo i tako intenzivno vladao literaturom, te je i u najboljom romanu Moderne, Nehajevljevom »Bijegu« ostavio najjače i najjasnije tragove, ma da se tu osjeća već i dojam Tolstoja i nordijskih pisaca, i ma da djelo inače po svom karakteru pripada psihičkom naturalizmu. Međutim je sada malo pomalo uzmaknuo i realistički detalj i epski ton Turgenjevskih romana, a gotovo isključivo zavladao pripovjedačkim vrstama literature traženje čisto duševnih procesa i problema, zalazeći dakako pretežnim

svojim dijelom već u psihopatologiju. Nije teško pogoditi, da je Dostojevski svojom do nevjerojatnosti izoštrenom psihološkom analizom i svojim ekskluzivnim bavljenjem oko psihičkih fenomena stvorio tu golemu promjenu. Dakako da tome dolazi u izvjesnoj mjeri i nordijska literatura, naročito Strindberg i Hamsun; ali je ipak ruski dojam, a u prvom redu onaj Dostojevskoga, najjači. Učestali su prevodi golemih romana Dostojevskoga, analize i studije; šta više, U. Donadini je dobar dio svoga »Kokota«, koji je izlazio g. 1916, ispunio studijama o Dostojevskom, polemikama oko njega ili vlastitim proizvodima posve u tonu Dostojevskog. Sam Donadini, i ako nije još ekspresionista, jer se u njegovim djelima uopće nije kristalizirao još nikakav izraziti smjer, može se smatrati jednim vrlo karakterističnim prelazom od Moderne do ekspresionizma. Njegov način pripovijedanja još se prilično drži tehničkih pretpostavaka psihičkog naturalizma, i u koliko je njegova forma slobodna, to je više uslijed pomanjkanja dobre konstruktivne koncepcije nego uslijed svjesna nastojanja, da se stvori jedna nova forma pripovijedanja, nezavisna od kronološke koncentričnosti i drugih zahtjeva dosadanjeg romana. Ali psihopatološka pozadina Donadinijevih romana sama sobom donosi izvjesnu ekscentričnost izražavanja, nesuvislost forme i monstroznost gledanja svijeta, naročito realističkog detalja, koja tako jasno podsjeća na ekspresionizam. Počevši od prvih »Ludih priča« pa sve do većih njegovih djela, romana »Sablasti« i »Vijavice« (1916 i 1917, reimpresija »Sablasti« 1922 pod imenom »Bauk«), »Kroz šibe« (1921) njegova su djela pisana pod vidnim kutom duševne abnormalnosti, kod koje je oštrina opažanja opravdana naročito tim, što je autor za vrijeme rata, da se očuva od vojničke službe, bio prisiljen da simulira ludost i proveo neko vrijeme na opažanju u ludnici. Zato su upravo te stranice, u kojima crta prizore iz ludnice, pa psihopatološke momente prelaženja iz normalnoga stanja duše u abnormalno, najjače i najzaslužnije, dok inače njegovi romani nose tragove prilične formalne zanemarenosti, neizgrađenih kontura, istrgranosti u kompoziciji i u crtanju realističkog detalja, koje se ne daju opravdati nikakvim umjetničkim razlozima. I tako ova djela, koja su inače dokaz očitog talenta, koji je jači u analizi nego u sintezi, ostaju ipak važnija kao dokumenti, nego kao literarna djela: jer je inače u njima dana teška, sparna i maglovita atmosfera najtežih

ratnih godina, sablasti militarističkog pritiska na dušu inteligentna čovjeka i vijavice bolnih socijalnih katastrofa: golemih vanjskih i unutarnjih kriza koje je donosio sobom slom svih vrijednota pred svršetak svjetskoga rata.

Odjednom, kao jedan sjajni meteor, pojavio se najgenijalniji zastupnik ekspresionizma, Miroslav Krleža. Nije doduše njegova pojava tako nenadana, koliko njegov intenzitet pjesničkog stvaranja. Već prvi njegov poem, »Pan«, srodan sa »Tri simfonije«, koje su malo iza toga izišle (oboje 1917), odavao je neobičan talenat i neke posve nove stilske pretenzije, koje su odmah bile i zapažene, ali i ocijenjene kao ekscentričnost i nezdrava nastranost. Još veću je buru diskusija izazvala publikacija »Hrvatske Rapsodije« u »Savremeniku« 1917, koju su mnogi shvatili kao otvoren afront protiv patriotizma i kao dokumenat općeg moralnog anarhizma. Međutim, i ako u jednoj ekstravagantnoj, često grotesknoj formi, Krleža je u čitavoj jednoj seriji svojih djela, u kojoj je baš »Hrvatska Rapsodija« među najjačima, dao analizu nekih najspecifičnijih osebina upravo hrvatskoga čovjeka, naročito priprostog čovjeka, seljaka-vojnika iz Hrvatskog Zagorja, rodnog kraja Krležina. Ovamo spada niz novela »Hrvatski bog Mars«: »Mağyár királyi honvéd novela« (1921), »Tri domobrana«, »Baraka Pet Be«, »Domobran Jambrek«, »Smrt Franje Kadavera«; »Kraljevo«, novela »Veliki Meštar sviju hulja« i veoma neuspjeli literarno-satirički roman »Tri kavalira gospođice Melanije«, itd. Pretežno je u njima prikazano ratno vrijeme; i to ne fronta nego ono najodvratnije naličje militarizma: bolnica, kasarna, vježbalište; sve u jednom nesmiljeno tmurnom ili krvavom osvjetljenju à la Goya; i dakako u tom milieuu i u takvoj atmosferi, takvom tehnikom, slika hrvatskog čovjeka mora da se ukaže ne toliko karikirana, koliko strašna do sablasnosti, ispijena, izmoždjena, sadistički izmrcvarena, makabreskna. Druga serija Krležinih djela nosi opće-ljudski karakter: ona je upravo analiza genija, i pretežno dramatske koncepcije. Pojedinaac i masa, genij i profanum vulgus, genij između Boga i đavla, zanos stvaralačke snage i malodušnost skepse, to su glavne idejne osi u radnji ovih snažnih djela. Među njima se ističu: »Cristoval Colon«, »Michelangelo Buonarotti« i »Golgota«.

Krleža je rođen g. 1893. Išao je u kadetsku školu u Pečuhu i u Ludoviceum u Pešti, te je imao da postane časnikom. Ali

je iz Pešte pobjegao u Pariz, a odatle je, za balkanskog rata, došao u Srbiju htijući da se, pun nacionalnog oduševljenja, bori u srpskoj vojsci. No umjesto toga bio je progonjen kao špijun, a za svjetskoga rata povlačio se po austrijskim bolnicama uklanjajući se fronti. U to je vrijeme stao da publicira svoje radove, ponajprije dramu »Legenda« g. 1914, onda upravo nevjerojatnom brzinom ostala djela. U samoj sezoni 1914/15 predao je upravi kazališta u Zagrebu šest drama, od kojih je bila primljena teškom mukom »Galicija«, ali i ta, kako sam već spomenuo, nije bila izvedena. Danas Krleža živi u Zagrebu, i premda je još razmjerno mlad, sila njegova talenta je općenito priznata, djela se njegova smatraju među najjačim od svih sadanjih ne samo hrvatskih, nego uopće jugoslovenskih književnika, a njegov talenat jedan od najoriginalnijih. Spontanost i plodnost njegova stvaranja upravo su začudni, i u koliko ekspresionizam uopće može da dade trajnih vrednota, dao ih je u Krleži. Njegova djela, i ako izazivaju diskusije i oštre replike, svakako su umjetnički odraz jedne epohe, kratke doduše ali veoma teške i sudbonosne po čovječanstvo. Ona ne donose još nikakve pozitivne sinteze niti daju poglede u novu budućnost: ona se zadovoljavaju krajnjim revolucionarstvom, koje negira sve osim stvaralačke snage genija.

Da li je Krleža na zenitu svoga stvaranja i svoje umjetničke reputacije? Djela njegova daju već izrazitu literarnu fizionomiju i odlikuju se ispred svih ostalih ekspresionističkih neobičnom zrelošću; njegovi pojedini radovi preštapavaju se ponovno, ugledni izdavački zavodi jagme se za njegovim djelima, koja do pred kratko vrijeme nisu mogla da nađu nakladnika. Ali ima u tom mnogo modnog snobizma; dosadanja djela Krležina nisu nipošto takva, da bi mogla nekome stvoriti »slavu« u širokim literarnim i intelektualnim krugovima. Kao što nas vanjski tok Krležine mladosti podsjeća na Schillera — i otud razumijemo onu golemu mržnju protiv pritiska i tiranije kod obojice — tako nas ton i brutalni elan Krležinih djela sjeća na neobuzdanost Sturma i Dranga, koja nikako ne može da se trajno održi. Tehnička i idejna izgradnja »Golgot« pokazuje svakako skretanje većoj sredenosti, ozbiljnijem shvaćanju umjetničkih i životnih mogućnosti, pa bi razvoj u ovom smjeru mogao da dovede do djela doduše manje spontanih, manje neobuzdanih u formi i idejama, ali svakako zrelijih, punijih,

životvornijih, trajnijih. S tim će bez sumnje biti u vezi i jasnije konturiranje forme; kao kod svih literarnih smjerova, koji su odraz jednog kaotičnog prelaznog stanja, granice su literarnih formi pobrkane, konture su se rasplinule: roman, novela, drama, lirika — sve se ispremiješalo. Djelo, u kojemu na 146 strane prikazuje neprestano samo jednu jedinu vojničku vježbu (Magyar Királyi Honvéd novela) u prozi, sa svim odvratnostima koje može da zabilježi samo jedan strastven antimilitarista, naziva autor u samom naslovu »novelom«, a u podnaslovu »lirskim fragmentom«, ma da je sve prije nego to oboje. »Hrvatska Rapsodija« ima dramatsku formu ispremiješanu s pripovjedačkom, dok je Krležu potpuno iznevjerila snaga ondje, gdje je htio da dađe roman u tradicionalnoj formi (»Tri kavalira«). To je djelo najslabije i ne može se upravo vjerovati, da ga je napisao Krleža. U dramama svojim Krleža ide, kako sam kaže, za »dematerijalizacijom« pozornice, ali ta dematerijalizacija, ma da inače donosi u izvjesnom smislu pojedinih dobrih novosti u tehnici drame, ipak prelazi granice i samoga filma, kada u »Michelangelu Buonarrotti« treba da govori i »crv koji dube dasku« i ruže razasute po podu i miševi koji igraju. A ne radi se kod toga nipošto o kakvoj alegorijskoj koncepciji pozorišnog izvedanja. Osim drama i pripovijesti Krleža je izdao i više manjih svezaka lirike (osim već spomenutog Pana i Tri simfonije); u jednu ruku poezija veoma fino nijansirana, ali do kraja atomizirane slike i ugodaji prirode; u drugu ruku trula, destruktivna, monotona i do očaja sjetilno sparna atmosfera velikoga grada, u kojoj neprestano vri čežnja za revolucijom, strast za revoltom protiv duševne tiranije i protiv socijalne nepravde.

Nijedan drugi ekspresionista ne dostiže Krleža ni plodnošću, ni jakošću talenta, ni umjetničkim značenjem. A. B. Šimić faktično je od ostalih najjači talenat, ali je nesređen životni i duševni razvoj i prerano ulaženje u literaturu, kako se čini, iznijelo prije vremena njegov talenat, te je iza jedne zbirke pjesama, »Preobraženje«, u kojoj ima dobrih i ličnih lirskih akcenata, gotovo potpuno zašutio. A. Cesarec, koji je zajedno s Krležom uređivao »Plamen«, nije dosad dao nijedno veće djelo, a već duže vremena se nikako ne javlja; Gustav Krklec diskreditirao se veoma slabom »socijalnom« dramom iz Hrvatskog Zagorja »Grobnica«, u kojoj se ne zna šta je lošije, ili radnja ili crtanje karaktera. Nije ništa bolji ni njegov

roman iz književničkog života »Beskućnici« (1921) u kojemu vrlo nemarnom tehnikom i veoma površnom psihološkom analizom prikazuje »beskućnike«, prerano ostarjele, blazirane, lažno genijalne savremene literate, svoje drugove, i nezdravi, otrovni zrak »literarnih« kavana. Nešto malo se je rehabilitirao autor svojom lirskom zbirkom »Srebrena cesta« (1921), u kojoj se udaljuje od ekspresionizma, dajući nekoliko dobrih pjesama »starog« stila. Ova su se imena u vrijeme najjačeg razmaha ekspresionističkog pokreta spominjala, jer se činilo, da su mnogo obećavala; te se nade zasada bar nisu ni izdaleka ispunile. S manje pretenzija, a s više faktičnog uspjeha i talenta je nastupio Josip Kulundžić, koji se doduše ne može mjeriti s Krležom, ali je ipak sa svojom dramom »Ponoć«, u kojoj crta socijalnu krizu današnjih srednjih inteligentnih slojeva, uspio na pozornici zagrebačkog Narodnog kazališta 1921. Drugo njegovo djelo »Lunar«, roman-pripovijest, nosi također jasne oznake ekspresionističkog duha i tehnike, ističući se originalnošću motiva i dobrim pripovjedačkim tonom. U glavnom licu, Lunaru, pomiješan je i srednji vijek i najmodernije vrijeme, i feudalizam i moderni kapitalizam, i hereditarnost i savremena hiperkultura, i realizam i spiritistički somnambulizam. Tako je ispredena oko te zagonetne ličnosti jedna čudnovata priča, koja se osniva na nekakom indijskom čarobnjaštvu, i koja je po sebi dakako vrlo malo uvjerljiva, ali je na vrlo sugestivan način ispričovijedana.

Sva ostala imena koja su se pojavila uz ove nosioce ekspresionizma, ili nisu uopće spadala u njihovo kolo, ili su se već izgubila poradi svoje neznatnosti. A sam ekspresionizam se, kako svi znakovi kazuju, primiče svome kraju, te će se u skoroj budućnosti, zajedno sa sređivanjem općih prilika, evolucionirati u novu jednu fazu literature.

Ma da je politički Credo svih ekspresionista apsolutna nacionalna ideja i prema tome potpuni jugoslovenski unitarizam, ipak je hrvatski ekspresionizam ostao specifično hrvatski i u svojoj kompaktnoj cjelini sačinja jednu organsku jedinicu, koja je tek postepeno prenijela svoj dojam na Beograd i Ljubljanu, gdje se ekspresionizam javio mnogo kasnije. Dakako da bi bilo zanimljivo, ispitati konkretne dodirne tačke ovih ekspresionističkih grupa; ali držim da za to još nije došao čas.

Staroslovanska in staroslovenska „svoboda“.

Poglavje iz poveljne znanosti.

Spisal Ljudmil Hauptmann — Ljubljana.

V zadnji številki »Časa« je izšel pod naslovom »Nova pota slovenske historiografije?« članek, v katerem pobija ljubljanski arhivar dr. Mal z veliko vnemo in še večjo samozavestjo moje nazore o starejši slovenski zgodovini. »Čas« je postavil članek na prvo mesto, »Slovenec« ga priporočil občinstvu kot »sijajno« delo »neovrgljive« dokazne moči, vse torej kaže, da gre po mnenju širokih krogov za izreden znanstven pojav. Res je ta vtisk docela pravilen. Kajti izredno je:

1. da so se naenkrat pranesle metode slov. strankarskega boja tudi na znanstveno polje. V tem duhu je moj kritik fino namignil, kako premeteno znam »prezreti«, kar je zame neugodno (str. 198), kako previdno precejam citate, da odpadejo vsa neprijetne besede (str. 203), kako zamolčujem nevarne letnice (str. 216) in »prevajam« vire nalašč napačno, da dobim pripravno besedilo (str. 193 sl.). Jasno je torej brez ugovora, da tiči v taki uporabi politične metode za znanstveno raziskovanje zares izreden kulturni napredek! Še izrednejše pa je

2. da kritik, ki je tako izviren v metodi, ni izviren tudi v argumentih. Zakaj jedro tega, kar stvarno navaja proti meni, je podano že v oceni, ki jo je priobčil leta 1916 v »Carniolici« ravnatelj ljubljanskega muzeja dr. Mantuani. Kritik je to oceno kratkoma prevzel, — samonikel je ostal pri tem v toliko, da o tem posojilu molči. Najpikantnejši pa je gotovo

3. njegov duševni prevrat, ki je napravil iz Pavla Savla. Kajti v isti reviji, kjer se sedaj ne more dovolj narogati mojim nazorom, je pisal leta 1916 v vsem žaru svojega znanstvenega prepričanja, da sem »pramotril vse dosedanje naziranje« o najstarejši slovenski zgodovini »z obsežnim znanstvenim aparatom«, »z mnogim bistrumjem« ter dokazal svoje trditve »na podlagi kritične in vsestranske izrabe najrazličnejših virov« (1916 str. 88 sl., 113 sl.). Pritrdil mi je takrat celo tako brezpogojno, da je dodal vsaki važnejši točki moje »temeljite razprave« še svoj posebni znanstveni placet. Moja današnja nevednost je bila torej očitno še včeraj tudi njegova. Zato je lahko razumeti, da danes iz skrbi za dušni mir »nekritičnega čitalca« i o tej oceni rajši ne govori. Kajti bilo bi v istini skrajno neprijetno, če bi naposled celo še ta izpregledal in vprašal, odkod po tako globoki nevednosti naenkrat ta smeli znanstveni polet.

Zasluga dr. Mala za slovensko slovstvo je torej nesporna. Zakaj če je z velikim samozatajevanjem osmešil svojo lastno preteklost, segel enemu po duševni lastnini, drugemu po poštem imenu, tedaj ga lahko navdaje ponosna zavest, da je obogatil galerijo slovenskih kulturnih delavcev z novim tipom »poveljnega znanstvenika«.

Toliko o duhu njegovega članka. Oglejmo si zdaj vsebino!

V svojih spisih sem opozarjal po zgledu prof. Peiskerja, v katerem spoštujem duhovitega znanstvenika in svojega očetovskega prijatelja, na dualizem, ki odseva iz virov o staroslovanski in staroslovenski zgodovini.¹ Z ene strani slikajo namreč stare Slovane ob njih prihodu v Podonavje kot silne in divje bojnike, pred katerimi se je tresel sam Carigrad, z druge pa kot narod blag, plašen, slabo oborožen in atomiziran, ki ni imel ne iskrice državotvornega daru. Izjemo so tvorili samo v ilirskem četverokotu Hrvati in Srbi, a na vzhodu Anti, ki so predstavljali že okoli l. 550 jako politično silo. Tem krepkeje pa se kaže oni dualizem zopet pri Slovencih, kjer pripovedujejo viri o srditih bojih med Bavarci in Langobardi, medtem ko govori vsebina slovenskih grobov navidez le o globokem miroljubju. S tem se ujema, da Slovani in Slovenci v kričečem nasprotju z drugimi narodi nimajo iz dobe svojega preseljevanja ne enega epa, ne ene junaške pesmi, da ne čujemo ne o enem heroju, ne o eni državi, ki bi jo bili takrat ustanovili. Ker pa tega dualizma ne izpričujejo samo sodobni pisatelji, ampak o priliki celo en in isti pisatelj, logično ne preostaje drugega kakor ga kot dejstvo sprejeti in razložiti.

Razlaga je geografska in zgodovinska. Geografsko je treba upoštevati troje:

1. Skozi stoletja je ločila široka germanska pregraja Slovane od antične kulture. Neposredna in posredna zveza z Rimljani je kulturno dvigala Germane, nesrečni geografski položaj kulturno tlačil Slovane.

2. Slovansko preseljevanje tega nasprotja ni moglo izpremeniti. Kajti po istih tleh, po katerih so se pomikale slovanske trume, so se valili in bili pred njimi že Germani ter ostavili svojim naslednikom samo razvaline sredi pustinj.

3. Od Črnege morja se raztezata dva dolga pasa puhlice, prave stepske prsti, za Karpati do Šleške, pred Karpati do Tullnskega polja na Nižjeavstrijskem. Sredi šum in močvirij barbarske Evrope sta predstavljala dve naravni preseki, po katerih so se podila kakor cikloni germanska plemena proti vzhodu, azijski nomadi proti zapadu. A ti cikloni so brili tod tudi še tedaj, ko so se selili naši pradedi iz slovanske pradomovine med srednjim Dnjeprom in Vislo preko onih presek na naša današnja tla.

Kar je pripravila prej kulturna zaostalost, je tako dovršilo zdaj prokletstvo presek. V klasični dobi barbarske državotvornosti, za preseljevanja, se Slovani niso mogli združevati v velika plemena, ne ustanavljati močnih držav, — pod pestmi bojevitih Germanov, pod kopiti turkotatarskih konj so ostali sipki atomi. Vojaška in politična inferiornost starih Slovanov ima torej svoj globoki geografski razlog.

¹ Politische Umwälzungen unter den Slowenen vom Ende des sechsten Jahrhunderts bis zur Mitte des neunten. Mitteilungen des Instituts für österr. Geschichtsforschung 36, str. 229 sl. (citati pod PU). — Staroslovenska družba in njeni stanovi. Časopis za slov. jezik, književnost in zgodovino 1, str. 79 sl. (SD). — Priroda in zgodovina v jugoslovanskem razvoju. Njiva 2, str. 113 sl. (PZ). — Malov članek navajam samo; str. x. V koliko za vire ne citiram izdaj, glej pod dotično letnico ali imenom Kosovo Gradivo.

Zgodovinski podatki pa nam kažejo, kako je v takih razmerah razumeti slovansko bojevitost. Viri namreč mešajo Slovan² in Obre tako, da rabijo za ene in druge često isto ime. Slično zovejo tudi Slovence in Obre o priliki s skupnim imenom Obre, Hune ali Vandale. Jasn^o je torej, da sta se stapljala za sodobne oči oba naroda v eno barbarsko celoto. V njej je bilo Obrov le malo, drugih na milijone, a vendar so jim Obri gospodovali, ker so znali, kako jih streti. Že stari Asirci so v istem položaju drobili in presajali podložna plemena ter naseljevali med njimi svoje posadke. Uspeh je bil tako temeljit, da n. pr. Siriji nikdar ni več mogla vstati, ampak bila ves stari vek velikansko sejmišče za sužnje. Enako so ravnali s podložniki Obri. Tudi ti so drobili in presajali podložna plemena, naseljevali med njimi svoje posadke, oskrunjali in mučili slovanske žene in hčere, a sad te politike je bil tudi tu brezupna raja. O tej raji se nam plastično opisuje, kako so jo Obri gonili zase v boj. Uganko slovanske bojevitosti razlaga torej obrski bič.

Kritik zavrača te nazore v celoti. Posebno uspešno se bori proti meni tam, kjer me ni. Tako me pobija s podatki o hrabrosti in ponosu polabskih Slovanov (str. 203, 215), dasi dobro ve (str. 190), da pišem samo o Slovencih in balkanskih Slovanih. Pravtako me tolče s poročili o balkanskih Slovanih v poznejših stoletjih (str. 192 sl.), medtem ko gre meni le za to, kakšni so bili, ko so prišli. Najhujši udarec pa mi zadaje s svojimi podatki o antski moči (str. 191 sl.), — le škoda, da sem poudaril že itak sam izjemno stališče baš Antov. Ali iz takih in enakih bitk brez sovražnika črpa moj kritik vsaj toliko poguma, da me poišče tudi tam, kjer sem. Seveda dela to zopet drugače, kakor je sicer v znanstvenem svetu navada. Na primer:

A. On (str. 189):

(I.) Hauptmann da pisanim virom premalo vere in kar jo da, se zgodi pogosto na tak način, kakršnega se je posluževal mojster Peisker sam. Toda ker je sam uvidel, da številnih, nad vsak dvom vzvišenih in verodostojnih virov ni mogoče tolmačiti v njegovem smislu, odnosno se mu je tako početje zdelo vendarle nekam prenasilno, izjavlja prof. Hauptmann kratkomalo, da viri ne pomenijo nič, grobovi pa vse. In slovanski grobovi ne poznajo nobenega orožja. Slovenci so bili torej le »pohlevni siromaki«.

B. Jaz (SD. str. 79 sl.):

(I.) Najstarejši viri za slovensko zgodovino nam teko iz knjig in grobov. Knjige, v prvi vrsti »Langobardska zgodovina« Pavla dijakona, nam poročajo, kako so se Slovenci merili v ljutih bojih z Bavarci, kako so do osmega stoletja vedno iznova požigali in plenili po Furlanskem... Zares, divji bojniki so morali biti ti stari Slovenci, tako se glasi naš sklep po pisanih virih. A drugače se glasi po izvestju grobov. Bojevit^o narodi... so pokopavali svoje mrliče z orožjem vred; kopja in puščice, meče in sablje so jim polagali v grob. O vsem tem pri Slovencih ni najti sledu... Ista logika, ki nam je prej, na temelju pisanih virov, predstavljala Slovence kot silne vojščake, taista logika veleva sedaj, da jih smatramo samo za pohlevne siromake. Kdo ima prav: ali grob ali knjiga?

(II.) Sicer pa nadalje stopa zopet po pristno Peiskerjevih že dobro uglajenih in izhojenih stezah, ko pravi, da nam je misliti pri poročilih bizantinskih pisateljev o napadih, zmagah in bojevitosti Slovanov le na njihove obrske gospodarje.

(III.) Kajti Slovani dolgo tako-rekoč niso poznali nobenega orožja razen dveh ali treh sulic in brez odpora so se svoje dni pokorili komur si bodi. Živeč po šumah in sredi nepristopnih močvirij se niso upali iz svojih skrivališč niti na prosto polje, nikar da bi napadli bizantinsko zemljo, pa da jih je magari bila cela vojska; kakor žabe so v sili skakali v vodo in dihajoč skozi dolge trstike čakali, da je izginil zadnji sovražnik.

(II.) Zagonetno nasprotje, ki smo ga zasledili pri starih Slovencih, je — skoro bi rekli — občeslovansko. Bizantinski pisatelji venomer tožijo, kako so v šestem, sedmem stoletju razgrajali Slovani leto za letom križem balkanskega polotoka, kako so rušili mesta, morili prebivalce in nosili strah in gorje celo do carigrajskih zidov... Tem bolj se čudimo glasovom, ki dohajajo v isti čas iz Carigrada, a vendar govore vse drugače.

(III.) Po teh poročilih Slovani... dolgo tako-rekoč »niso poznali nobenega orožja razen dveh ali treh sulic«⁹ in brez odpora so se pokorili komur si bodi.«¹⁰ Bili so nekdanj baje tako plahi, da se iz svojih skrivališč »niso upali niti na prosto polje, nikar da bi napadli bizantinsko zemljo ali pa da bi se osmelili prestopiti Donavo, čeprav jih je bilo morebiti cela vojska.«¹¹ »Živel so po šumah, sredi nepristopnih jezer in močvirij in si delali pri svojih kolibah več izhodov radi nevarnosti, ki so jim neprestano grozile.« V sili so skakali kakor žabe v vodo in, ležeč na dnu, dihali skozi dolge trstike, dokler ni izginil zadnji sovražnik.¹¹

V A/II se je pripetila kritiku nesreča, da sva se mu Peisker in jaz v polmrazu staroslovanske zgodovine zlila v eno osebo. Kajti to, kar pripisuje meni, ima iz Peiskerja.² Jaz tega nisem rekel ne v B/II, ne kje drugje, trdil sem le nedvoumno, da se je včasih tujcem zdelo, »kakor da imajo pred seboj le en sam enoten narod«, in »so govorili zato o Slovanih, a menili obenem tudi Obre, pripovedovali na glas o Obrih, a preštevali na tihem Slovane« (SD. str. 81). To pa je seveda vse kaj drugega in zato, žal, vsi dovtipi, ki jih kreše Mal na ta račun, nikakor nočejo goreti (str. 191 sl., 196 itd.).

Manj nedolžna je njegova pomota v A/I. Tam mi namreč kratkotalo podtika, da samolastno zametam pisane viře in priznavam le grobove, dá lažje dokažem pohlevnost starih Slovencev. Iz B/I pa se vidi nasprotno razločno, da jaz ne zametam ničesar in tudi ničesar ne sklepam iz vszbine grobov, ampak vobče šele postavljam problem: Kdo ima prav, ali grob ali knjige?

² Peisker J., Die älteren Beziehungen der Slawen zu Turkotataren und Germanen. Vierteljahrsschrift f. Social- u. Wirtschaftsgeschichte III, 124 sl.

Nadvse značilno pa se poslužuje kritik naposled odstavka B/III. Kajti dasi ga navaja večinoma doslovno, izpušča s čudovito doslednostjo vsa znamenja, ki razodevajo, da gre tu za citate iz virov. Izpušča narekovaje in izpušča številke, ki se nanašajo na opombe pod črto. Čitatelj naj rajši verjame, da so oni stavki o slovanski nebojevitosti samo lažnive izmišljotine, a ne zanesljive sodobne vesti. Na ta način ostanejo samo »nad vsak dvom vzvišeni in varodostojni viri« o slovanskem junaštvu, — zares kolika predrznost, da se mu jaz ne klanjam! Ali na konec konca je mojega kritika vendar svojega polemičnega čarovništva strah in sramežljivo se spominja naenkrat, dasi pozno, tudi onih prej zatajenih glasov o slovanski vojaški slabosti. Seveda pa trdi takoj, da ne dokazujejo plašnosti, ampak samo novo vrlino slovanskih junakov, — premetenost. Saj pravi Mavrikios vendar izrecno: τὰ ἔθνη τῶν Σκλαβῶν καὶ Ἀντῶν ἐρεδιστὰ τε καὶ ἐμώτροπά εἰσι καὶ ἐλεύθερα, μηδαμῶς δουλοῦνθαι ἢ ἀρχεῖναι πειθόμενα (str. 203).

Mavrikios je menda že vajen, da ga zlorablja vsak panagirik staroslovanskega junaštva zase kot pričo. Posebne nesreče od tega sicer doslej ni bilo, vendar bi mož po toliko stoletjih zaslužil, da bi vsaj eden izmed njegovih čestilcev njegovo poglavje o starih Slovanih tudi prebral. Morebiti bi se potem uveril, da je Mavrikijeva slika vendar drugačna, kakor si jo želi kak romantik nacionalizma. Kajti kakšni so bili po Mavrikiju stari Slovani?

Bivali so sredi gostih šum, nepristopnih močvirij in jezer. Vzlic temu so živeli v večnem strahu tako, da so zakopavali na skrivnih mestih, kar je bilo količkaj vredno, in si delali pri svojih kolibah po več izhodov, da bi lahko vsak čas bežali. V sili so skakali kakor žabe v vodo in dihali skozi trstike, dokler ni izginil sovražnik. Imeli so le borno orožje. Ker niso bili zmožni nobene organizacije, so pač po tolovajsko prežali na svoje žrtve v zasedah, niso pa poznali bojnega reda in se tudi vobče niso marali biti na golih in ravnih tleh. Če pa so kdaj izjemoma bitko sprejeli, tedaj so šli najprej, divje kričeč, sovražniku malo naproti. Ako se je dal s tem ugnati, so drli pogumno za njim; ako pa ne, so se obrnili sami in se zatekli v gozdove, ne da bi želeli v boju izkusiti sovražnikovo moč. Često se je tudi zgodilo, da je nastala iz neznatnega vzroka panika, in tedaj so zopet stekli, ostavljajoč za seboj svoj plen, na vrat na nos v gozdove. Šele če so potem prišli ti, pred katerimi so zbežali, in se brezskrbno gibali okrog zapuščenega plena, so se Slovani vrnili in jih iznenada napadli.³

Mislím, da bi se težko dalo jasneje očrtati velikansko nasprotje, ki je ločilo stare Slovane od bojevitih Germanov in Uralaltajcev, kakor je to storil v svojem opisu Mavrikios. Kajti s prstom kaže vsakomur, kdor ni slep, na glavno lastnost teh Slovanov, da so se ogibali odkritega, moškega boja, napadali le iz zasede. Posabne vrste pa je bilo tudi njihovo svobodoljubje. German ni maral robovati, ker

³ Scheffer L., Arriani *Tactica et Mauricii Artis Militaris* I. XI cap. 5. — Niederle L., *Slovanske starožitnosti*. Oddil kulturni I/1 27 sl.

je hotel gospodovati. Slovanu pa je nedostajalo tako popolnoma gosposkega čuvstva, da je celo svoje vojne ujetnike zopet izpuščal. Njegovo svobodoljubje je bilo zgolj negativno. Izviralo ni iz ponosa, ker se je čutil boljšeega od drugih plemen in socialnih plasti: izviralo je iz zavisti. Tudi to Mavrikios jasno pove: *Ἄναρχα δὲ καὶ μισάλληλα ὄντα οὐδὲ τὰξιν γινώσκουσιν . . .* (Niederle I/1 29) *Διαφόρου . . . γνώμης κρατούσης ἐν αὐτοῖς ἢ οὐ συμβαίνουσιν, ἢ καὶ συμβαινόντων αὐτῶν τὰ δοκοῦντα συντόμως ἕτεροι παραβρίνουσι, πάντων ἐναντίον ἀλλήλοις φρονούντων, καὶ μηδενὸς τῶ ἐτέρῳ παραχωρεῖν βουλομένου* (istotam I/1 30).

Brata je torej črtil Slovan, se mu upiral, iz sovraštva do njega odklanjal vsako edinstvo. Bil je tako »svobodoljuben«, da je prej sklonil svoj tilnik pod tujčev jarem, kakor da bi se spajal z brati v močne enote na skupen odpor. Kadar hočemo govoriti o slovanskem junaštvu in ponosu, pustimo v bodoče Mavrikija rajši v stran!

Seveda si radi tega še nikakor ne domišljam, da bi bil moj kritik poražen. Zakaj dobro se zavedam: če sem »zgodovinski romanopisec« jaz (str. 220), zakaj te beletristične žile ne bi bil mogel imeti že stari Mavrikios? Saj naposled Malu Mavrikija niti ni treba, ko ima vendar še »nepobitnejše« dokaze. Kajti »čujmo le Ivana iz Efeza, kako toži, da so Slovani pleneč, moreč in požigajoč obogateli, da imajo zlata, srebra, konjskih čred in mnogo orožja, vojskovanju pa so se priučili celo boljše kakor Romajci. Zato objektivni zgodovinar ne bo nikoli mogel slediti prof. Hauptmannu, ki iz kronike patriarha Mihaela Sirskega pač povzame pasus, da se Slovani nekoč niso upali izza gozdov in obvarovanih krajev ter »niso poznali nobenega orožja razen dveh ali treh sulic«, nadaljevanje pa, da so se namreč pozneje »izkazali v umetnosti vojskovanja«, kratkomalo utaji, ker njegovi teoriji ne odgovarja« (str. 202 sl.). Ali res »ne odgovarja«?

Zapomnimo si najprej, da namesto dveh udarcev, namenjenih meni, velja samo en. Kajti ne gre za dve različni vesti, temveč samo za eno, ki jo prinaša Mihael Sirski po Ivanu Efeškem. Treba se mi je torej zagovarjati zgolj zaradi Ivana. Glede njega pa se omejujem na kratko opazko, da moj kritik stavka, s katerim se ponaša, očitvidno niti ni razumel. Zakaj če so se morali Slovani šele »priučiti vojskovanju«, ker so bili po svoji naravi tako boječi, da se niso upali iz gozdov na plano, tedaj pač nisem to jaz, ki bi moral postaviti to luč pod mernik, ampak gotovo kdo drug. To je tem važnejše, ker zdaj tudi umik v beletristiko ne bi bil več mogoč. Kajti »objektivni zgodovinar« zares »ne bi mogel slediti« dr. Malu, če bi hotel ta v stiski naposled še tretjega, Ivana, pahniti tudi med zgod. romanopisce. Resnično objektivni zgodovinar se bo nasprotno živo spominjal i Prokopijevega nam že dobro znanega stavka, da se Slovani iz svojih skrivališč »niso upali niti na prosto polje, nikar da bi napadli bizantinsko zemljo, ali se osmelili prestopiti Donavo, čeprav jih je bila morebiti cela vojska« (ed. Haury B. G. III, 38, 7 sl.). Podčrtal bo potem

kar najdebeleje, da izpričujejo torej slovansko nebojevitost enoglasno trije samostojni viri: Prokopios, Ivan-Mihael in Mavrikios. Vprašal se bo le še to, kako so se v takih razmerah Slovani sploh »priučili« vojskovanju, kdo je dal njih množicam tisto trdnost, brez katere po Mavrikijevem mnenju ni sposobnosti za pravi boj. Ali tudi na to ni težko odgovoriti.

Theophylaktos Simokatta (ed. de Boor, I, 6, 6 sl.) poroča pod letom 584 ali 585 o velikem slovanskem napadu. Kagan je bil sklenil mir z Bizantinci, ali kmalu se ga je naveličal in »zopet je obrsko pleme navalilo na Bizantince, toda ne očitno, ampak na zelo zavraten in zloben način. Poslalo je namreč proti njim narod Slovanov«.

Ti so nato preplavili Trakijo in prihrumeli celo do Dolgega zidu, vendar so jih Bizantinci naposled dvakrat hudo potolkli. Tedaj pa je kagan sam pod ničevo pretvezo prelomil mir in napadel Bizant.

Vpad je prištevati onim bojem radi katerih hvali zgoraj Mihael-Ivan slovansko bojno sposobnost. Kvečjemu je boj za eno leto starejši (583),⁴ vsekakor pa so Slovani tu kakor tam isti, — dakijski, vlaški. Theophylaktove besede se pogosto navajajo, češ, Slovanov obrski mir ni vezal, torej so bili svobodni. Da je moj kritik hlastno, pograbil to misel, se razume samo ob sebi. Pozabil je pri tem le, da se vodi mednarodna politika danes po drugih vidikih, kakor 1300 let poprej. A kam se lahko zabrede po taki brezbriznosti, o tem samo dva primera!

Prokopios, B. G. II, 12: Na začetku gotsko-bizantinske vojne se je bil cesar Justinian zvezal s Franki. Ali ko so njegove čete zavzele leta 538 Milan, se je frankovski kralj Theodebert približal Gotom in jim »poslal na pomoč 10.000 mož, toda ne Frankov, ampak Burgundov, da se ne bi zdelo, kakor da nastopa proti cesarju. Kajti ti Burgundi so prišli baje iz lastnega nagiba, docela prostovoljno in ne na Theodebertov ukaz«.

Agathias I, 6 (Dindorf, Hist. Gr. Min.): Ko so prosili l. 552 Goti iznova Franke za pomoč, jih je sicer kralj Theodebald odbil, alemanska poglavarja Leuthari in Butilin pa, »dasi to njih kralju (namreč Theodebaldu) nikakor ni bilo všeč, so pristali na zvezo«.

Po gornji logiki bi bili Burgundi in Alemani neodvisni, ker jih ni vezal frankovski mir; in vendar je znano že davno, da je vladal i enim i drugim frankovski kralj, ki si jih je bil v krutih bojih podvrigel. Z argumentom o obrskem miru se torej v takih okoliščinah slovanska svoboda leta 584 ne da dokazati. Kar se sme na podlagi te drobne vesti trditi, je v najboljšem slučaju »Non liquet!«. Stvar postane šele prozorna, ako pritegnemo poročilo Mihaela Sirskega (X, 21). Skozi njegova usta nam pripoveduje tam Ivan Efeški:

»Zopet so napadla Bizantince ljudstva prokletih barbarov razmršenih las, t. j. Obrov, ki so bili prihrumeli s skrajnega vzhoda, in

⁴ Prim. spodaj, op. 6.

tudi zahodno ljudstvo Slovanov ter drugi, ki se zovejo Langobardi. Tudi ti so bili pod oblastjo Khagana, obrskega kralja.«⁶

Po Marquartu se nanašajo te besede na veliki obrsko-slovanski vpad iz leta 581—84, pri katerem so se Slovani tako odlično »izkazali v umetnosti vojskovanja«.⁶ Niederle pa ga istoveti z zgoraj omenjenim drugim pohodom okoli leta 585.⁷ Bodi temu kakorkoli, — nas zdaj ne zanimajo letnice, ampak lakonična trditev mojega kritika, da Mihael Sirski tukaj »dobro razločuje Obrom podložna „zahodna ljudstva Slovanov“ ob Potisju in ogrskih obdonavskih nižinah, od ostalih svobodnih Slovanov« (str. 190).

Zaman iščemo, kje neki razločuje to tako dobro. Ne moremo najti ne sledu o Potisju, ne o ogrskih nižinah, še manj o kakršnemkoli razlikovanju »podložnih« in »svobodnih« Slovanov. Očividno je torej zapisal kritik te besede ob popolni odsotnosti svojega duha. Drugače on gotovo tudi ne bi napačno prevajal. Kajti v viru ne stoji množina »zahodna ljudstva Slovanov«, kakor da gre le za zapadne Slovane, temveč tam se čita razločno »zahodno ljudstvo Slovanov«. Zapadnike pa jih zove zaradi nasprotja z Obri, ki so mu prišli »s skrajnega vzhoda«. Prijetno bi se bilo seveda sedaj izgovarjati s tem, da vzlic vsemu iz Mihaela vendar še vedno ne izhaja podložnost baš vlaških Slovanov. Zakaj stavek govori o anonimnih Slovanih, — kdo ve, ali meri to tudi na vlaške? Toda, žal, tudi ta izhod ni več odprt. Kajti Miracula s. Demetrii nam izpričujejo vprav za leto 586, da je bil Kaganu »podložen ves narod Slovanov«,⁸ predvsem pa je odločilno, da pravi Mihael-Ivan v svojem gornjem opisu po kratkem presledku dalje:

»Tadaj so Bizantinci najeli narod Antov, ki so napadli zemljo Slovanov, jo zasedli in opleni. Odpeljali so njena bogastva in jo požgali. Njih zemlja pa je bila na zapadu od reke, ki se imenuje Donava.

Ko so Slovani izvedeli, da je njih zemlja opustošena, so zarjaveli kakor lev nad svojim plenom... Napotili so se proti mestu Anhialu in njegovim toplicam... Naposled so razrušili zidove in našli tam škrlatne obleke, ki jih je dala cerkvi Anastazija, Tiberijeva žena, ko je šla v toplice. Te obleke si je nadel Kagan rekoč: »Najsi je to cesarju Bizantincev ljubo ali ne, glej, kraljestvo mi je dano!«⁹

⁶ Chabot, Chronique de Michel le Syrien, str. 361: »Les Romains furent attaqués de nouveau par les peuples des maudits barbares à chevelure incuite qu'on appelle Avars qui s'ébranlèrent et s'avancèrent des extrémités de l'Orient, et aussi par le peuple occidental des Esclavons et par d'autres qu'on appelait Longobards. Ceux-ci étaient aussi sous la domination de Khâgan, roi des Avars.«

⁶ Marquart, Osteuropäische u. ostasiatische Streifzüge, str. 487.

⁷ Niederle, Slovanské starožitnosti II, 209 sl., 216 op. 4.

⁸ Acta SS. 8. Oct. p. 143. — Rački, Documenta str. 250: ἠπάκωντο γὰρ αὐτῶν τὸ ἔθνος ἅπαν. — Radi datuma glej Stanojević, Vizantija i Srbi II, 708.

⁹ Istotam X, 21, str. 362 sl.: »Alors les Romains prirent à gages le peuple des Antes qui se jetèrent sur le pays des Esclavons dont ils s'emparèrent et qu'ils pillèrent. Ils en enlevèrent les richesses et ils l'incendièrent.

Nadaljnega slepomišenja je seveda po teh besedah naenkrat in trajno konec. Kajti nedvoumno prišteva tukaj Mihael-Ivan »zahodnemu ljudstvu Slovanov«, ki je bilo Obrom podložno, vprav v laške Slovane, saj navaja točno njih domovino, sosede, Antze, in vladarja, kagana. Če smo prej po Theophylaktu še dvomili, so li bili res v osemdesetih letih pod obrsko oblastjo ali ne, tedaj vemo zdaj iz Mihaela Sirskega zanesljivo, da. Vemo pa povrh tudi še to, kdo jih je takrat naučil vojskovanja. Zakaj če se po Prokopiju, Mihaelu, Mavrikiju sami niso znali boriti, a so se spretno borili pod obrskim vodstvom, tedaj jim je moral biti učitelj pač Ober.

Ali — se mi bo ugovarjalo — ako velja to tudi v istini za osemdeseta leta, kaj za to? Prej in slej je bilo vendar razmerje med Slovani in Obri drugačno, samo da jaz to dejstvo umetno prikrivam. Obtožba se utemeljuje tako:

I. Če se imenujejo v sodobnih virih Obri in Slovani često s skupnim imenom Obri, Huni, Slovani ali Vandali, tedaj se iz tega še nikar ne sme sklepati, kakor delam to jaz, da sta živela ta naroda v posebno tesni medsebojni zvezi. Kajti »to ni prav nič čudnega, če pomislimo, da so srednjeveški in zlasti še renesančni pisatelji radi nadevali poznejšim narodom in njih pokrajinam stara, več ali manj pozabljena imena. Tako so n. pr. zvali Slovence ob dol. Donavi Gete, Srbe Triballi, Bolgare Mysi ali Odrysi, Rumune Daci, Albane Acarnani« (str. 200).

K temu pripominjam jaz, da gre pri vseh teh primerih ne za dva naroda z enim imenom, ampak za enega z dvema. V tem slučaju se razume samo ob sebi, da radi take besedne igre nihče ne more smatrati srednjeveških Bolgarov za podložnike antičnih Odrysov ali — ker jih imenuje Malalas Mirmidonca¹⁰ — celo za podanike Homerjevega Ahileja. Nekaj povsem drugega pa je, če se imenujeta dva sodobna naroda z enim in istim imenom, a vprav to je kritik prezrl.

II. Obrski vpliv na balkanske Slovane ni mogel biti tako usoden, kakor si mislim jaz, ker jih je bilo mnogo izven kaganove oblasti. Le ogrski Slovani so trajno služili Obrom, drugi, kakor vlaški, ne. Toda poglejmo vendar, ali je to res!

Da je bil položaj vlaških Slovanov pred obrsko-slovanskimi vpadi osemdesetih let sijajen, se dokazuje rado s kaganovim pohodom 578. leta, ki ga sporoča Menander v 48. fragmentu. Povod pohodu je bil namreč ta, da se vlaški Slovani izprva niso hoteli pokoriti kaganu,

rent. Leur pays était à l'ouest du fleuve appelé Danube. Quand les Esclavons apprirent que leur pays était dévasté, ils rugirent comme le lion sur sa proie... Ils se tournèrent vers la ville d'Anchialos et vers les Thermes de cet endroit... A la fin ils renversèrent les murs; ils trouvèrent là les vêtements de pourpre qu' Anastasia, femme de Tiberius, avait donnés en voeu à l'église, lorsqu' elle se rendait aux Thermes, Khâgan s'en revêtit en disant: Que l'empereur des Romains le veuille ou non, voici que la royauté m'a été donnée.»

¹⁰ Bonniska izdaja str. 97.

temveč baje samozavestno odgovorili njegovemu odposlancu krilate besede: »Kdo izmed ljudi, ki jih je rodil svet in grejejo solnčni žarki, je tako silen, da bi nas premagal? Navajeni smo, da si lastimo tujo zemljo, ne pa da bi si drugi osvojili našo. In taka bo naša navada, dokler bo kaj bojov in mečev.« Ves blažen vzklika moj kritik ob teh stvkih: »In meni-li prof. H., da so ljudje takega kova, kakor žabe skakali v vodo, kadar se je bližal sovražnik (str. 195)?« Žalibog, da! Kajti brez nepotrebnega razburjenja najprej to:

Govori, ki jih govore junaki bizantinskih historiografov, so le prečesto izmišljeni. Že klasiki so se posluževali takih govorov kot stilističnega sredstva, da bi oživili svoj opis, in retorika je to nag-njenje še poostrila. Raziskovati je torej treba pri vsakem govoru natančno, je li resničen ali izmišljen. O gornjem odgovoru velja oči-vidno drugo. Kajti stilistično je izključeno, da bi bil preprost Slovan tako retorsko izbiral svoje besede, stvarno pa že celo ni verjeti, da bi se bil pred Obrom bahal, kako je navajen vladati drugim, ko so nam vendar tako neusmiljeno odkrili njegovo srce Prokopios, Mihael. Mavrikios. Pravo jedro bobnečih besed je torej kvečjemu to, da so Slovani obrske zahteve odbili, t. j. da takrat še niso bili Obrom podložni.

Toda ali ni tudi to že več, kakor prenaša moja teorija? Zakaj pravkar sem obširno razkladal, da Slovani sami po sebi niso bili sposobni za bojne pohode, ampak da jih je gonil nanje šele Ober, a zdaj zopet čujemo, da so bili vlaški Slovani še v sedemdesetih letih od kašana neodvisni, in vendar so že v prvi polovici šestega stoletja razsajali po balkanskem polotoku. Ali nima torej ipak moj kritik prav, če vpraša (str. 191): »Kdo pa je, recimo, takrat zaganjal Slované v boj proti silnemu Carigradu, ko še Obri niti v dotiko niso prišli s Slovani?«

Ali kdor tako vprašuje, dokazuje samo, da ne pozna ali noče poznati virov. Kajti isto vlogo, kakršno Obri v drugi polovici šestega stoletja, so igrali v prvi polovici bolgarski Kotriguri in Utiguri. In čudo! Dokler so ti napadali Bizant, so ga napadali tudi Slovani, tako da sta se pojavila v virih i ta naroda kmalu pod skupnim imenom.¹¹ Toda leta 559 je nastal preobrat. Kotriguri in Utiguri so se sprli in začeli klati med seboj, obenem pa so vprav takrat pridrvili iz Azije Obri, premagali oslabiljene Bolgare in odvedli mnogo Kotrigurov s seboj v panonske nižine.¹² Blagodejne posledice tega preobrata je občutil takoj Bizant. Leta 559 so namah prenehali bolgarski navali, a — značilno — v isto minuto i napadi vlaških Slovanov. Le počasi so si opomogli Bolgari, le pozno obnovili vpade Slovani. Vzlic raz-meroma obilnim virom skozi dvajset let ne čujemo ničesar o bojih v Spodnjem Podonavju, šele 578. leta se je zopet utrgal plaz.

¹¹ Müllenhoff K., Deutsche Altertümer II (1906) 382 sl., posebno 393. — Niederle n. o. m. II 195 sl.

¹² Agathias V, 24 sl. — Menander fr. 3.

Kdo je zaganjal Slovane pred prihodom Obrov v boj, je menda zdaj precej jasno. Toda, vseeno! Moj kritik je dokazoval slovansko svobodo in samoniklo vojaško silo itak tudi za devetdeseta leta. Vsaj za to dobo jo je vendar dokazal? Preden odgovorimo na to vprašanje, je treba najprej urediti kronologijo zadnjih dvanajstih Mavrikijevih let, ki je pri modernih piscih nekoliko zmedena, ker se glavna vira, Theophylaktos in Theophanes, ne ujemata v svojih časovnih podatkih.

Izhodišče raziskovanju mora biti leto 591, ko se je cesar Mavrikios sam odpravil na vojno proti Obrom, a prišel samo do Anhiala. Theophylaktos, pišoč o tem (ed. de Boor V, 16) pripoveduje potem, kako so se boji kljub temu nadaljevali, a dodaje na koncu, da so trajali vsega skupaj štiri leta (VII, 6). Tako dobimo kot trden okvir l. 591 do 594. Vmes se datira samo po letnih časih, a še ta način se opušča na začetku, tako da se naposled ne ve, je-li se izvršil prvi kaganov vpad leta 591 ali 592. Treba je torej računati po letnih časih od leta 594 nazaj. Na ta način se da dognati, da se je vojskoval leta 594 proti vlaškim Slovanom cesarjev brat Peter; prejšnjega leta (593) je poveljeval na istem bojišču Priskos, šz eno leto prej, torej 592, pa se je izvršil oni kaganov vpad, ki ga še pravkar nismo znali trdno datirati.

Petrov pohod leta 594 se je končal s sramotnim porazom, zato je cesar izročil poveljstvo zopet Prisku. Ta je šel takoj naslednje spomladi, torej 595. leta, proti kaganu. Obri so oblegali Singidun, Priskos jih je pregnal, ali kagan je dal zato v osveto napasti Dalmacijo in tam razdejati štirideset gradov. Nato pa so boji naenkrat utihnili, »osemnajst mesecev in več« se ob Donavi ni kalil mir. Neposredno za tem čitamo v Theophylaktu o velikem navalu, na katerem so prodrli Obri celo do Drizipere. Tedaj pa je izbruhnila v njihovem taboru kuga in jih prisilila, da so sklenili mir. Ali Bizantinci se ga niso držali, ampak začeli takoj ofenzivo in premagali Obre v več bitkah zaporedoma. Theophylaktos stavi te dogodke v devetnajsto leto Mavrikijevo, t. j. v dobo od 5./VIII. 600 do 4./VIII. 601. Toda v naslednji knjigi pravi izrečno, da v devetnajstem letu ni bilo nobenega spopada med Bizantinci in barbari. Dejstvo samo je izven vsakega dvoma. Kuga in porazi razlagajo dovolj prepričevalno obrsko miroljubnost ob bizantinski fronti. Vprašanje je le, ali naj datiramo mir res z devetnajstim letom in preložimo katastrofo v osemnajsto, ali moramo premakniti mir v dvajseto leto. Po vsej sreči se najde takoj trden datum, od katerega se šteje zopet lahko nazaj, to je dvajseto leto (5./VIII. 601 do 4./VIII. 602). Jeseni tega leta, torej še 601, je pohitela bizantinska vojska v Dardanijo, ker se je raznesel glas, da zbira kagan okrog kataraktov veliko armado. Ko pa so dospele cesarske čete tja, se je sovražnik umaknil. Vendar je pretila že spomladi (602) nova nevarnost. Kajti kagan se je pripravljal na nov pohod proti Bizantincem. Tedaj pa je cesar pridobil za zaveznike Ante, a ko je hotel nato kagan te kaznovati, so začeli naenkrat odpadati od njega Obri sami.

Če računamo zdaj nazaj, vidimo torej, da spada oni kratki mir res v devetnajsto leto, a obrska katastrofa v osemnajsto. Theophylaktova kronologija je potemtakem tale:

Mavrikijev pohod proti Obrom	591
Kaganov vpad	592
Priskov pohod proti vlaškim Slovanom	593
Petrov pohod proti vlaškim Slovanom	594
Boji za Singidun in v Dalmaciji	595
Mir	596—599
Obrski pohod: začetek	599?
kuža, mir, porazi	600
Mir	600/601
Kaganove priprave ob kataraktih	601
Kaganove priprave proti Antom	602

V nasprotju s Theophylaktom nudi Theophanes (zđ. de Boor) na videz letnice sam. Kajti v svoji kroniki računa po letih od ustvarjenja sveta in združuje pod vsakim letom dogodke, ki so se takrat po njegovem mnenju pripetili. Do leta 593 se nekako ujema s Theophylaktom, potem se razlikuje. Ta pripoveduje namreč, da je ukazal cesar Mavrikios Prisku po zmagovitem pohodu onega leta, naj prezimi z vojsko na slovanskih tleh. Theophanes pa vriva med pohod in ukaz še eno vojno ter jo stavi v leto 6086 (593/94). Priskov povratek iz Sklavinije odriva potem v naslednje leto 6087 ((594/95), medtem ko spada po Theophylaktu v zimo 593/94. Petrov pohod razteza na dve leti: v prvem (6088 = 595/96) pride vojska do Donave, v drugem (6089 = 596/97) se bori z Bolgari in Slovani. Prav tako deli na dve leti dogodke drugega Priskovega generalata: 6090 (597/90) so se vršili baje boji za Singidun, 6091 (598/99) obrski napad na Dalmacijo. Tudi veliki obrsko-bizantinski boji, ki jih omenja Theophylaktos za leto 600, trajajo po Theophanu dalje: leta 6092 (599/600) je izbruhnila kuža in se sklenil mir, leta 6093 (600/01) pa so sledili obrski porazi na lastnih tleh. Šele naslednjega leta se sklada Theophanes zopet s Theophylaktom. Zakaj kaganove priprave ob kataraktih spadajo v jesen leta 601, priprave proti Antom v poletje 602, a to je po Theophanu točno annus mundi 6094.

Theophanova kronologija je torej ta-le:

Priskov prvi pohod proti vlaškim Slovanom	6085	} Theophlyaktos	593
» drugi » » » » »	6086		
» povratek	6087		
Petrov pohod:			
a) do Donave	6088	} »	594
b) boji z Bolgari in Slovani	6089		
Drugi Priskov generalat:			
a) boji za Sirgidem	6090	} »	595
b) napad na Dalmacijo	6091		
Obrski pohod:			
a) kuža, mir	6092	} »	600
b) obrski porazi	6093		
Kaganove priprave ob kataraktih	} 6094	} »	{ 601
» » proti Antom			

Theophanova na videz tako jasna kronologija je torej navadno slepilo. Ko je pisal o Mavrikiju dve sto let po Theophylaktu, mlajšem sodobniku obrskih bojev, tedaj ni imel pred seboj boljših poročil kakor ta, ampak je več ali manj samo preuredil njegovo gradivo. Svetovna zgodovina mu je bila kakor omara z mnogo predeli. Vsak predel je moral imeti svojo številko, annus mundi, vsaka številka svoje dogodke in tako je trgal in pulil svojo glavno predlogo, Theophylakta, dokler ni dobil, kar je hotel: nobeno leto ni bilo več prazno, vsako leto se je nekaj zgodilo. Če so moderni pisci sledili v kronologiji Theophanu, so torej grešili, držati se moramo le Theophylakta. Zdaj pa k njegovim poročilom o vlaških Slovanih za zadnjih 20 let Mavrikijeve vlade!

Leta 593 so vdrli Bizantinci na Vlaško in ubili »kralja« Mužoka. O njem sem menil v Njivi II (str. 115), da si je našel mesta v svetovni zgodovini le zato, ker se je na sedmini svojega brata tako napil, da so ga Bizantinci živega ujeli. Zaradi te nespoštljivosti pa me moj kritik zdaj pikro zavrača, češ, našel ga je gotovo zato, ker se je zdel »bizantinskim načrtom skrajno nevaren mož in so se Bizantinci veselili, da so se iznebili nevarnega protivnika« (str. 196). Toda iz česa se da to pravzaprav posneti?

Po Theophylaktu so šli Bizantinci omenjenega leta pri Silistri čez Donavo in napadli najprej zemljo nekega Ardagasta. Sredi noči so ga iznenada zatekli, ali v zadnjem hipu se je še rešil. Opustošili so torej le njegovo zemljo in se napotili nato dalje. Ko so prednje čete prekoračile bližnjo reko, so naenkrat naleteli na gručo Slovanov in jo ujeli. Tedaj pa so izvedeli od nekega Gepida, ki je bil med ujetniki, da vlada tem ljudem kralj Mužok, ki prebiva nedaleč odtod in jih je poslal na izvid. Slišal je namreč o Ardagastovi nesreči in hotel dognati, kolika je bizantinska moč. Sicer pa se je tako malo vznemirjal, da je še brez strahu obhajal sedmino po svojem umrlem bratu. Seveda so Bizantinci porabili takoj to izredno priliko, se priplazili s pomočjo izdajalskega Gepida do Mužokovega tabora in kralja živega ujeli, ker je bil tako pijan, da se ni mogel ne braniti ne bežati.

Kar tukaj pripoveduje Theophylaktos, je prava idila iz staroslovanskega sveta. Bizantinska vojska gre nad Slovane, opustoši prvo župo, sosednji župan pa, samo nekaj kilometrov oddaljen, se ne dvigne takoj na orožje, ampak pošlje šele svoje ljudi poizvedovat, sam pa medtem divje pije, pije. Zares moj kritik ima prav! Tak mož je moral biti v istini »bizantinskim načrtom skrajno nevaren«, tako t a j i n s t v e n o nevaren, da so Bizantinci vobče celo o njegovem žyljenju zaznali šele iz Gepidovih ust.

Enako tehtno utemeljuje Mal tudi nazor, da so bili Mužokovi Slovani Obrom »enakopraven«, od njih »neodvisen faktor«. Modruje namreč tako:

Ko je prišel Priskos takrat do Donave, je zahteval kagan sicer od njega, naj spoštuje komaj sklenjeni mir, ali tedaj mu je Bizantinec baje razlagal, da ga veže mir samo proti Obrom, ne pa tudi proti vlaškim Slovanom. Torej so bili ti po Malovem mnenju svobodni.

Vendar stvar ni tako enostavna. Kajti ujeti Gepid, ki je služil, kakor smo videli prej, ujetim Bizantincem za vodnika, jim je dal po Theophylaktovih besedah znamenje za napad na Mužokove Slované s tem, da je zapel obrske pesmi. Ker pa armadni jezik v Mužokiji menda vendar ni bil obrski, se obrska pesem Slovanom pač le tedaj ni mogla zdeti sumljiva, ako so imeli sami med seboj Obre. Nekoliko več opréznosti pri uporabi virov je torej vsekakor želeti. Predvsem pa se mora že vdrugič kar najtopleje priporočati, naj vsakdo, ki se hoče poslužiti kakega vira, najprej prečita dotično mesto v celoti. Tudi moj kritik bi bil potem zapazil, da se skriva za pikami v Kosovem Gradivu I, str. 146, zelo zanimivo poročilo o koncu bizantinsko-slovanskih bojev leta 593. Zakaj po Theophylaktu je hotel takrat kagan, »v l a d a r v s e g a s l o v a n s k e g a n a r o d a«, Bizantince napasti in Slovanom ukazati, naj prestopijo Donavo, ker se je Priskos pregrešil proti njegovim »p o d a n i k o m« in vdrl v »n j e g o v o d e - ž e l o«. Šele ko mu je ta izročil vse slovanske ujetnike, mu je dovolil svoboden odhod. Morala je priti stoprv kuga, decimirati obrsko vojsko in pobrati kaganu sedem sinov, preden je pristal na mir, po katerem „διομολογείται . . . Ῥωμαίοις καὶ Ἀβάροις ὁ Ἰστροφὸς μεσίτης, κατὰ δὲ Σκλαυηρῶν ἐξουσία τὸν ποταμὸν διανήξασθαι.“ (VII, 15, 14).

Mir se je često napačno tolmačil, češ, dovolil je tako Bizantincem kakor Obrom prestopiti Donavo, kadar bi hoteli navaliti na Slované. Ali da je to nesmisel, je jasno. Kajti Obri so sedeli itak onstran Donave, njim je ni bilo treba šele prekoračiti. Razen tega pa je iz besedila tudi razvidno, da spada „Ῥωμαίοις καὶ Ἀβάροις“ k „μεσίτης“: proti Obrom naj bo sicer Bizantincem v bodoče meja Dónava, proti Slovanom pa ne. Njih se je moral kagan odreči.

Kako kruto je posegla ta določba v dayno utrjene razmere, izpričuje dobro to, da se že leta 602 kagan ni več oziral nanjo. Kajti ko so takrat Bizantinci in Anti skupaj naskočili Slované, je sklenil takoj, da pomaga Slovanom. Res imamo iz malo poznejšega časa tudi trden dokaz, da so mu bili ti zopet podložni; zakaj če je vladal okoli leta 635 Kubratovim Bolgarom v južni Rusiji,¹³ je moral vladati tem prej vlaškimi Slovanom, ki so sedeli vendar med Obri in Bolgari.

Tudi druga točka moje obtožnice, omejevanje starslovanske svobode in vojaške sile, torej ne drži. Lahko preidemo

III. na vprašanje obrskih posadk. V zvezi s trditvijo, da so razmeščali Obri med podjarmljenimi Slovani svoje posadke, sem opozoril na izraz »kasaz« za nemški »Edlinger« in na koroški Heunburg — Vovbre. Danes dodajem iz Repertorija krajev za Štajersko (1883. I.) še krajevno ime Obri pri Presičnu na Spodnjem Štajerskem, Obrov jugovzhodno od Trsta in — z vprašajem — Obrje pri Mostah blizu Ljubljane.

¹³ Nikeforos (ed. de Boor str. 24): Ἰπὸ δὲ τὸν αὐτὸν καιρὸν ἐπανέστη Κούβρατος ὁ ἀνάμφιος Ὀργανά ὁ τῶν Οὐνογαυνοδούρων κύριος τῶ τῶν Ἀβάρων χαγάνηρ καὶ ὃν εἶχε παρ' αὐτοῦ λαὸν περιουβρίσας ἐξεδίωξε τῆς οἰκίας γῆς.

Lessiak (Carinthia I/103, str. 81 sl.) izvaja »kasaz« iz turške besede »qazaq«. Prvotni kasazji na Slovenskem bi bili potemtakem gospodujoča turkotatarska plast nad podložnim domačim ljudstvom. Ali moj kritik pobija to misel dvojno, pozitivno in negativno. Pozitivno konstruira po Pintarju imenitni rodovnik knez—ksez—kasaz, negativno pa zavrača Lessiakovo mnenje, trdeč, da »ima kazak le v maloruščini pomen prostega moža, v turških jezikih pa pomenja še danes brezdomovinskega vagabunda, najemnika-hlapca, v poljščini pa roparja« (str. 199).

Ne vem, kateri izmed teh dveh trditev se je treba bolj čuditi. Kajti baš Lessiak je že jasno dokazal, da je Pintarjeva razlaga nemogoča. Da jo je moj kritik vzlic temu zopet privlekel na dan, se da razumeti samo, ako pogledamo malo v njegovo delavnico. Potem vidimo:

Lessiak polemizira proti Pintarju na strani 91, kritik pa navaja samo stran 87 in 90. Pintarjev članek je izšel leta 1912, Lessiakov 1913, po mnenju mojega kritika pa 1903. Malov »dokaz« je torej nastal na ta način, da je prinesel tisti pomočnik, kateremu je bilo izpisati Lessiaka, slab ekscerpt. Izpisal je le stran 87 in 90, polemiko proti Pintarju (str. 91) pa prezrl in kot letnico zabeležil namesto 1913 pomotoma 1903. Mal kot artistski vodja vsega podjetja je potem seveda živel v dobri veri, da ni ovrigel Lessiak Pintarja, ampak Pintar Lessiaka, in tako je dobil »kasaz« naposled vendar za deda namesto grdega Turkotatarja poštenega slovenskega »kneza«.

Ta ugotovitev pa nam ne odkriva samo, kako je nastal prvi argument proti Lessiakovim kazakom, ampak tudi drugi; kajti samo ako je imel moj kritik slab ekscerpt pred seboj, je mogel citirati v opombi 29. Lessiaka str. 87, a obenem pisati sine dolo, da pomeni kazak le v maloruščini prostega človeka, v turških jezikih pa ne. Lessiak pravi namreč na navedenem mestu nadvse razumljivo, sklicujoč se na podatke strokovnjaka Korša v Moskvi:

»das ursprünglich türkische qazaq bedeutet nach jetzt in verschiedenen Sprachen dieses Stammes 1. frei, 2. unverheiratet, familienlos, 3. heimlos, Vagabund, 4. Nomade, 5. Kirgise ..., 6. Räuber, 7. Lohnarbeiter, Tagelöhner. Anschließend an Korschens Angaben sei noch hingewiesen auf Radloff, Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialekte II 364, wo ebenfalls für Kazak die Bedeutung »ein freier, unabhängiger Mensch« vorangestellt wird, aus der sich ja auch alle andern zwanglos ableiten lassen.«

Malova trditev je torej brez podlage. V boju s kasazi se je hudo opraskal: moral bo v bodoče trpeti razlago kásaz—qazaq, dokler se ga ne usmili kak lingvist.

Z iskrenim veseljem bi privoščil svojemu nasprotniku po toliko bridkih razočaranjih vsaj to zadoščenje, da krajevna imena, izpeljana iz »Ober«, res ne pomenijo več kakor razni »Turški klanci in podobno širom Slovenije« (str. 200), da torej nimamo pravice govoriti o obrskih posadkah med podložnimi plemeni. Toda ali mu smemo to priznati?

Šišić je zbral v svoji »Geschichte der Kroaten« I 55 sl. celo kopo krajevnih imen, ki spominjajo na Obre (Obrov, Obrova, Obrovac). Dve navaja iz severne Dalmacije, tri iz severozapadne Bosne in štiri iz Visoke Hrvatske. Vzporedno opozarja na De administrando imperio, cap. 30., kjer pravi Konstantin Porfirogenet, da so se Hrvati dvignili proti Obrom, ubili ene, si podvrgli druge, a potomci teh premagancev da žive še v njegovi dobi (10. stol.) v Dalmaciji. Slično čujemo od Nikefora (zgoraj op. 13), da se je dvignil okoli leta 635 bolgarski knez Kubrat proti kaganu in pregnal iz svoje dežele obrske tolpe, ki so bile razmazšene med Bolgari.

Vzlic najboljši volji torej nikakor ne morem dvomiti o načelu obrske politike, da krote podložna plemena s posadkami. Potrpežljivo preiskujemo sedaj nadaljnjo trditve, da

IV. Obri niso drobili in presajali premaganih plemen z rodnih tal. Jaz sem skušal to dokazati ob usodi Duljebov, o katerih sem našel sledov v krajevnih imenih »Tudleipin — Dudleipa« na Srednjem Štajerskem in »Dulieb« pri Špitalu na Koroškem (PU. str. 234 sl.). Zdelo se mi je, da smem spraviti ta imena v zvezo s tremi poročili: v Nestorju, Masudiju in Menandru.

Iz Nestorja vemo namreč, da so Obri podjarmili in mučili antsko pleme Duljebov ali kakor so se tudi zvali, Volinjanov. V Masudiju se čita, da so imeli Volinjani nekdanj za kralja Madjaka veliko državo, a da je ta pozneje naenkrat razpadla. Iz Menandra pa je naposled znano, da so ubili Obri okoli leta 558 kneza Mezamera, ki je bil združil Ante v mogočno zvezo, in začeli nato njegov narod pestiti in odganjati v sužnost. V skladu z Marquartom¹⁴ sem izrazil mnenje, da bi moglo Nestorjevo poročilo izvrstno razjasniti, zakaj je Madjaka država nanaglooma razpadla, a da bi narobe zopet Masudijeva vest o vodilni vlogi Duljebov najbolje razlagala, zakaj so se vrgli Obri s posebno silo nanje. Ker pa sem našel glavne in značilne podatke obeh piscev (obrsko sovraštvo, mogočno antsko zvezo, velikokneštvo enega izmed antskih poglavarjev) tudi pri Menandru, sem zopet z Marquartom sklepal, da gre pri vseh treh poročilih za en in isti dogodek, tam bolj, ker se da tudi arabski Madjak brez težave zvezati kot hypochoristicon z antskim Mezamerom. Zame je bil ta sklep posebno važen, ker sem mogel na ta način gladko razložiti tudi štajerske in koroške Duljebe. Kajti Duljebski drobci tu, presajanje Duljebov po Menandru tam, — vse se je strnilo v sliko, da naši slovenski Duljebi niso drugega nego iveri nesrečnih Antov ob Bugu.

Ali jaz obračam, Mal obrne. Lotil se je zopet dokazovanja in se b i dokazal, da Duljebov na Slovenskem vobče ni bilo. Kaka predrznost potem seveda, da jih hočem jaz presaditi celo od Buga! Da pa štajerski Tudleipin-Dudleipa ne spominja na Duljebe, ve moj kritik odtod, ker Pirchegger »dvomi o pristnosti imena in verodostojnosti

¹⁴ Marquart n. o. m. XXXVI, 146 sl.

vira, ki ga sporoča« (str. 195). Ali to že zopet ni res! Kajti Pirchegger pravi samo: »Der cominatus Dudleipa steht und fällt ja mit der einen Urkunde Arnulfs für Salzburg vom 9. März 891, die zu Bedenken Anlass gibt.« O čemer dvomi, je torej samo to, da bi se bila na Štajerskem kaka grofija imenovala po kraju Dudleipa. O kraju samem pa nikakor ne dvomi in tudi dvomiti ne more, ker ga izpričuje itak še drug nesporen vir, Ludovikov diplom z dne 20. novembra leta 860. Duljebov s Štajerskega torej ni več mogoče pregnati, tem manj, ker imamo poleg Dudleipe še en Dulleben pri Brucku in potok Duljebska pri Ormožu.

Toda ali jih Mal ni pregnal vsaj s Koroškega? Čujmo vendar! »In loco Dulieb ad Superiorem villam« nima ničesar opraviti z Duljebi. Približno istočasno s tem krajevnim imenom se omenja namreč briksenska posest »zo Obrundorf (= Superior villa) ac Dolâch«. Treba je torej samo iz »Dulieb« napraviti »Dulieh«, potem v smelem nasprotju z Monumenta historica ducatus Carinthie trditi, da »nalletimo na Koroškem često na kraje v lokativni obliki Dol(j)eh, Dul(j)eh« in naenkrat je postal Dulieh Dolâch. Kdor je doživel to znanstvo, čaka pač samo še, da se spravi jutri tudi znana »Dulieh- und Heurigenstimmung von Grinzing« v zvezo z Dolâch, saj stoji vendar i Grinzing v dolini. |

Sicer pa je moral kritik ipak imeti nekak temen občutek, da Duljebov vendar ne bo mogel več izbrisati s slovenskega zemljevida. Kajti drugače bi bilo najbrž odveč dokazovati, da niso bili drobci razkropljenih ruskih Duljebov. To pa je baje izključeno, ker »se je Hauptmannova trias Masudi-Nestor-Menander, na kateri je upal s tako gotovostjo dalje graditi, pri bližjem proučavanju razblinila v prazen nič« (str. 194). Zakaj po vrsti:

1. Nestorjevi Duljebi vobče niso ruski, ampak češki.

Mal je posnel to bržkone iz Westberga, ni pa pri tem vedel, da je ovrigel to zmotu, že Marquart (str. 126), a še manj je pogledal Nestorja samega. Kajti o Duljebih, ki so jih mučili Obri, govori ta v osmem poglavju, iz sedmega in desetega pa se vidi, da jih smatra za ruske Duljebe.

2. Nestorjevi Duljebi niso Masudijevi Valinjanjani.

Mal je v to enačbo verjel tudi Ključevskij,¹⁵ ali kaj nam to mar! Po Nestorju se Duljebi v šestem stoletju še niso zvali Volinjanjani. Masudijevi Volinjanjani torej ne morejo biti Duljebi, ampak iskati nam jih je »dalje v bližini Obodritov, ki jih naš arabski pisatelj takoj za njimi navaia. Morda so to Vilci ali pa Rujanci, nikakor pa ne Duljebi« (str. 194).

Ali navaja Masudi takoj za Volinjanjani Abodrite, je po Marquartu zelo dvomljivo (str. 103). Toda pustimo to! Vzemimo, da so sedeli ti

¹⁵ Na razpolago imam samo Kratkoje posobije po ruskoj istoriji (1908) str. 14 sl.

Volinjani res blizu Abodritov. Potem bi to morali biti samo nekdanji prebivalci onega otoka, ki je ohranil v svojem imenu še do danes spomin na neke slovanske Volinjane, otoka Wollin ob ustju Odre. Ali noben vir nam ne poroča, da bi bilo tukaj kdaj središče velike slovanske države, in že geografsko to majhen otok na skrajnem robu slovanskega sveta tudi nikdar ni mogel biti. Predvsem pa se je treba vprašati, je-li sploh istina, da pobijajo viri enačbo Duljebi = Valinjani? Masudi piše (Marquart str. 101):

Unter den slawischen Nationen »gibt es nun eine, bei welcher vor alters im Anfange der Zeit die Herrschaft stand. Ihr König wurde Madjak genannt. Diese Nation heißt Walinjana und dieser Nation pfligten vor alters die übrigen Slawenstämme zu folgen.«

Iz pisatelja je torej samo posneti, da je imelo to pleme nekaj v davnini svojo mogočno državo, a da se je zvalo za Masudijevega života, v desetem stoletju, Valinjani. Kako se je zvalo v šestem stoletju, se ne pove. Zdaj pa pogledjmo Nestorja pogl. X:

»Duljebi so živeli ob Bugu, kjer žive danes Volinjani.«

Ako rečem: »Emona je stala tam, kjer danes Ljubljana«, menda vendar nihče ne bo trdil, da se je zrušila šele včeraj. Pravtako se torej tudi ne sme sklepati iz Nestorja, da so se Bužani nazvali Volinjani stoprv za njegovega života. S tem pa izgine vsako nesoglasje z Masudijem. Kajti iz njega se izve potem samo še to, da so nosili Duljebi svoje novo ime že za njegovega pisateljevanja, leta 943/44.

3. Masudijevi Volinjani niso Menandrovi Anti.

Po Malu je bilo sploh le »po filološkem salto mortale« mogoče priti od Madjaka do Mezamera. Toda da tega skoka ni treba, ve vsakdo, ki je že kaj slišal, kako so se tvorila pri Slovanih in Germanih ne iz »začetne črke«, ampak iz začetnega zloga hypochoristica. Jezikovno je torej ta enačba mogoča. Dvomljivo je kvečjemu, ali tudi fizično, in zaradi tega me je kritično tudi takoj prijel. »Že iz Menandra samega«, pravi, »moremo pōvzeti, da morata bili to dve različni osebi. Kajti Masudijev Madjak je bil silen vladar, Mezamir pa je bil samo (najbrž) mlajši brat antskega oblastnika Kelagasta in je kot tak šele čakal, da mu po slovanskem senioratnem pravu po bratovi smrti pripada največja oblast; da bi pa te ne dosegel, so ga Obri spravili s sveta« (str. 194).

Sila zanimivo je zdaj zasledovati, kako je palo Malu sploh v glavo, da Mezamer še ni bil antski vladar, temveč je šele težko čakal, da umre njegov brat Kelagast. V Menandru (fr. 6) stoji namreč, da je ščuval Obre proti Mezameru neki Kotrigur, rekoč: „ὁὗτος ὁ ἀνὴρ μεγίστην ἐξούην περιέβληται δύνανται ἐν Ἀνταίς.“ Stavček znači torej: »Ta mož ima doslej najvišjo oblast med Anti.« Kako, za Boga, potem ta degradacija v prestolonaslednika in pouk o slovanskem senioratskem pravu? Uganka se reši, če držimo na umu, da Mal nima dobrega grecista in čita vire zato v odlomkih, kate-

rim je pridodan prevod. Tako je pogledal tudi to pot le Kosa in našel tam (I, str. 57): »Ta mož hoče med Anti doseči največjo oblast.« Kar je ločil Mal, moram torej zopet združiti jaz: tudi fizično ni nobene ovire proti enačbi Madjak = Mezamer.

Kljub temeljitemu neznanju grškega jezika pa se upa zdaj kritik še druge učiti, kako je treba prevajati grške vire. Konec, s katerim završuje Menander svojo povest o razpadu antske zveze, je namreč Malu skrajno neljub, ker mi je dal tam Menander zadnji argument, ki mi je še manjkal. Kajti če sem prej dognal, da so sedeli duljebski drobci na Štajerskem in Koroškem, a da so na vzhodu Obri duljebsko državo razbili, tedaj sem izvedel sedaj iz Menandra, da so Obri takrat Duljebe v resnici razseljevali. Sklepni člen v moji verigi se je torej iznenada našel. Razume se samo ob sebi, da je moral zato nasprotnik mojih nazorov zastaviti vse svoje sile, da izžme iz Menandra drugo izjavo. Kako je to napravil? Grško besedilo se glasi: ἐξ ἐκείνου πλέον ἢ πρότερον ἔτεμνον (scil. οἱ Ἄβαιοι) τὴν γῆν τῶν Ἄντων καὶ οὐκ ἀνίσταν ἀνδραποδίζόμενοι καὶ ἄγοντες τε καὶ σέροντες

Jaz sem prevedel to mesto tako, da sem podal le »primer nasilnega tolmačenja virov v določno svrhu«; pošteno se prevaja po mojem kritiku drugače. Primerjajmo torej moj in njegov prevod:

Jaz (PU. st. 242):

»Seither hörten sie nicht auf, die Anten zu knechten und nach allen Richtungen zu verschleppen«

Kritik:

»Odslej niso nehali odganjati ljudi v suznost, ropati in pleniti.«

Vsakdo, ki primerja ta prevoda, bo izprva osupnil. Kritik je hotel za vsako ceno odpraviti moj »verschleppen«, a odpravil ga je le pri „ἄγοντες τε καὶ σέροντες“, toda vrnil se mu je za hrbtom pri „ἀνδραποδίζόμενοι“. Tako je ostal smisel isti. Ali ker si je kritik vendar postavil za nalogo, da me razkrinka, si najinega nepričakovanega soglasja ne morem drugače razlagati, kakor da se le iz neke mučne okornosti ni znal tako jasno izraziti, kakor je jasno mislil. Ako mu smem torej priskočiti na pomoč, je hotel bržkone za „ἀνδραποδίζόμενοι“ obdržati moj prevod »knechten« (zasužnjevat, pestiti) in le za „ἄγοντες τε καὶ σέροντες“ ga nadomestiti s svojim »ropati in pleniti«. Prevod, ki mu je rojil očitno po glavi, se je potemtakem najbrž glasil:

»Odslej niso nehali pestiti ljudi, ropati in pleniti.«

Tukaj o »verschleppen«, »odganjati«, res ni več govora; ako obvelja ta prevod, sem jaz brez dvoma kriv. Toda ali mi je pepelnica v istini že tako blizu? Kaj pa pomeni pravzaprav „ἄγειν καὶ φέρειν“? Izraz je tako vsakdanji, da ga je najti že v navadnih šolskih slovarjih. Radi natančnosti pa se hočem vendar sklicevati na večje.

Passow-Rost-Palm (I/1, 26) piše o spornem izrazu:

»Menschen, Vieh und alles bewegliche Eigentum fortschleppen. Homer, auch in ionischer und attischer Prosa, besonders bei Herodot, der es gewöhnlich mit dem Accusativ der Person verbindet, auch mit dem Accusativ der Sache.«

Pape-Sengebusch³ I, 28:

»Menschen und Vieh wegtreiben und alles bewegliche Eigentum fortzuschleppen, rauben und plündern, von Herodot an besonders bei Geschichtsschreibern häufig, sowohl mit dem acc. der Sache als mit dem acc. der Person.«

Natančno tako rabi izraz Menander: z akuzativom stvari fr. 48 (ἤγάγετε καὶ ἔφερον ἅπαντα) in z akuzativom osebe kakor zgoraj, kjer je prevzeti iz „τὴν γῆν τῶν Ἀντων“ kot skupni objekt „τοὺς Ἀντους“. Ali ni torej vprav moj prevod edino pravilen?

Vendar je treba priznati, da nekaj še moti, in to je Pape II 1263, kjer čitamo: »auch ἄγειν καὶ φέρειν τινὰ einen völlig ausplündern«. Po tej razlagi bi se moglo torej reči: »Obri niso nehali Antov pleniti«, ne pa »odganjati«, — zopet bi bil kriv jaz. Toda »odgnati koga« je nekaj tako bistveno drugega od »opleniti ga«, da je že zato Papejeva opazka takoj od kraja sumnjiva. Res je treba samo pogledati mesta, s katerimi podpira svoj prevod, in kmalu se spozna, kje tiči pomota. Pape navaja namreč Herodota 1, 88 in 166, 3. Ako pa se odpre tekst na dotičnih mestih, potem se najde:

Herod. 1, 88: ἀλλὰ φέρουσι τε καὶ ἄγουσι τὰ σκ.

Herod. 166, 3: καὶ ἤγον γὰρ δὴ καὶ ἔφερον τοὺς περιόικους ἅπαντας.

V obeh slučajih gre torej očitno zopet le za ἄγειν καὶ φέρειν v prvem pomenu: odganjati, odnašati. Kdaj se sme prevajati v drugem pomenu, kaže šele Ksenofon, Hellenika 3, 2, 2: φέρων καὶ ἄγων τὴν Βιθυνίδα. Βιθυνία je dežela, Bitinija. Ker dežele ni mogoče ne odnesti ne odgnati, pomeni φέρειν καὶ ἄγειν tukaj seveda res »opleniti«, ali »opleniti odganjajoč ljudi in odnašajoč stvari«. Drugje pa, kjer ne gre za deželo, kraj ali mesto, pomeni slej ko prej, kakor sem prevedel jaz, »verschleppen«.

Sklepni člen v mojih izvajanjih torej drži. Obri so res razseljevali Duljebe, ruskemu pokolenju slovanskih Duljebov bo težko več ugovarjati.

Da so Obri načeloma presajali ljudstva, o tem se sploh v virih večkrat govori, n. pr.: Theophylaktos Simokatta VII, 10, 1: ἠκηκόει, τοίνυν ὁ Πρίσκος τὰ τεύχη καταλαβεῖν τῆς Συγγηθένος τὸν βάρβαρον, **καταναγκάζειν τε τοὺς λαοὺς τὰ οἴκοι καταλιπόντας εἰς τὴν πολεμίαν τὰς ἀποικίας ποιήσασθαι.**

Chronicon Paschale (Bonnska izdaja str. 714): καὶ πάντας μετὰ τῶν ἀραριθέωντων αὐτῶν **μετώκισαν πέραν τοῦ Δανουβίου.**

Najlepše in najpopolneje pa osvetljujejo obrsko metodo Miracula s. Demetrii. Kajti tam čitamo:

Ko so Obri nekoč opustošili bizantinsko cesarstvo, so odvedli s seboj mnogo ljudstva in ga naselili v Sremu. Nato so presadili medenj Bolgare, Obre ter druge barbarske tolpe in začeli »delati otroke« (παιδοποιεῖν). Na ta način je vzrastel v teku šestdesetih let »nov narod«, čigar »večina je bila že svobodna«, a zato se kagan ni več pomišljal, temveč mu dal, kakor je bila pri Obrih »navada«, lastnega kneza, Kubra.¹⁶

¹⁶ Acta SS. 8. Oct. 179 sl. = Rački, Doc. 292 sl.

V zaokroženi sliki se nam torej opisuje tu, kako so Obri ljudstva res presajali, drobili in naseljevali med njimi svoje posadke. A kaj je pomenilo za Obra med podložniki »delati otroke«, o tem se lahko vsakdo pouči iz znanih Fredegarjevih besedi, po katerih »so prišli Obri vsako zimo med Slovane in posiljevali njih žene in hčere«. To je tisto metodično oskrunjevanje, ki ga izpričujejo Fuldski letopisi pod letom 894 tudi o Madjarih, pripovedujoč, da so odvajali mlada dekleta »kakor živino, da bi služila njihovi pohotnosti«, ali isto oskrunjevanje, ki ga je Džingiskan priporočal svojim Mongolom, rekoč: »Največja slast za moža je, premagati svoje sovražnike, jih goniti pred seboj, jim jemati, kar imajo, videti osebe, ki so jim drage, raztopljene v solzah, jahati njihove konje in držati v svojem objemu njih hčere in žene.«¹⁷ Na ta satanski način so ubijali torej i Obri v podjarmljenih množicah vsak čut človeškega dostojanstva, jih bastardirali, a če so se tudi potem ti mestici semtertje dvignili proti svojim očetom in otresli, kakor na češkem in v Sremu, kaganove vlade, vobče so vendar vprav oni tako krepili redke obrske vrste, da so podložna plemena topo slušala kagana.

Kako topo, pa kaže najpretresljiveje bojni način obrsko-slovanskih vojsk. Kajti kakor so Mongoli gonili svoje žrtve pred seboj v boj,¹⁷ tako so delali i Obri. »Kadar so šli«, pravi Fredegar (IV, 48), »Obri nad kako pleme, je njih vojska mirno ostala pred taborom, a Slovani so se zanje borili«. Slično opisuje tudi Chronicon Paschale, kako je zaganjal leta 626 kagan borno oborožene Slovane proti carigrajskim zidovom (str. 719) in jih poslal v majhnih čolnih na morje, a kako je potem njih ostanke posekal, ko so se vrnili poraženi iz pomorske bitke (str. 724). Nad glavami slovanskih »junakov« je pokal obrski bič.

Poskus, da dokaže ponosno svobodo in bojevitost starih Slovanov, se je torej mojemu kritiku na vsej črti ponesrečil. Niti dotakniti se ni upal temeljnega vprašanja, kako bi bili v danih geografskih razmerah Slovani sploh mogli biti mogočni osvajači, in prav tako daleč se je izognil tudi drugemu vprašanju, zakaj so njegovi junaki sami tako molčali o svojem junaštvu, da nam ne poje o njem niti najkrajša epska vrstica. Tam pa, kjer se je upal blizu, je dokazal edino le to, da je treba razlagati tudi besedo »znanost« semtertje po vzorcu »lucus a non lucendo«.

Prihajam k drugemu poglavju, njegovim izvajanjem o starih Slovincih. Jaz sem trdil, da so bili ti v svoji novi domovini obrski sužnji. Za Sama se je sicer porušila obrska vlada nad njimi, ali že v drugi polovici sedmega stoletja jo je kagan obnovil na Srednjem, Spodnjem Štajerskem in Kranjskem. Le Karantanija v prvotnem smislu, t. j. Koroška in Gornja Štajerska, si je ohranila svojo svobodo, ker so se bili tam naselili ob obrski katastrofi bojeviti Hrvati in

¹⁷ D'Ohsson, Histoire des Mongols I, str. 306. — O mongolskem bojnem načinu istotam I, str. 396.

ustanovili samostojno vojvodino. Ali ker Hrvati Slovencev niso tudi socialno osvobodili, ampak samo zamenili njih dotedanje gospodarje, je ostala stara dvoplastnost na Slovenskem v bistvu ista: Slovenci sužnji, nad njimi pa plemstvo kasazov, samo da zdaj vsaj v Karantaciji ni bilo več turkotatarsko, ampak hrvatsko. Tudi ko so prišli Franki, se to razmerje ni izpremenilo. Kajti »Nemci se niso dotekali slovenskega plemstva; poslovenjeni potomci nekdanjih Hrvatov in Turkotatarjev so vobče nemoteno živeli tudi pod nemško vlado« (SD. str. 88). Novo je bilo le to, da je sčasoma razpadlo plemstvo kasazov. Eni so se stopili z nemškim fevdalnim plemstvom, drugi pa zdrknili med slovenske kmete, od katerih so se naposled odlikovali samo še po svoji svobodi.

Po Malu je to seveda od konca do kraja napačno. Kajti če bi bili Slovenci res sužnji, ne bi bili imeli »omike«. A če ne bi bili imeli omike, »kako naj si tolmačimo trditev anonimnega pisca iz Metodove dobe, da so karantanski Slovenci ubogali svojega vojvodo tudi takrat, če njegovi ukazi niso bili pisani«? »Odkod pri takem narodu tisto silno, neizmerno veselje, ki je obšlo panonskega kneza Kocela, ko je videl v svojem domačem slovanskem jeziku spisane knjige, da je v tem navdušenju takoj izbral 50 učencev — kulturnih pionirjev?« Predvsem pa kako bi bil mogel pisati neki nadškof nekemu grofu, naj mu pošlje »illum medicum Judaicum vel Sclavianiscum N.« (Kos II, 9), naj bi mu torej poslal tistega zdravnika, o katerem sicer sam ne ve, je li Slovan ali — Žid, o katerem pa smemo verjeti mi, da je brez dvoma črpal svojo znanost iz slovenskega vira, drugače moj kritik gotovo z njim ne bi dokazoval slovenske kulture (str. 219)! Mislim, da celo moj najhujši sovražnik ne bo zahteval, naj odgovorim na te vrste argumente. Odgovoril bom torej samo na one, ki imajo na videz vsaj teoretski kaj smisla. Po teh je baje izključeno, da bi bili Slovani sužnjijski narod, kajti:

I. Po srednjeveški Sloveniji je kar mrgolelo slovenskih svobodnikov in plemenitašev.

II. Obrí vobče niso zaslužnili Slovencev.

III. Gospodujejoče hrvatske plasti na Slovenskem nikdar ni bilo.

IV. Enačbi servus = Sclavus, hoba servilis = hoba sclavonica života samo v moji domišljiji.

Na to odgovorjam:

Ad I. Po srednjeveški Sloveniji je kar mrgolelo slovenskih svobodnikov in plemenitašev.

Moj kritik je provzročil to gnečo na ta način, da je lovil duše na debelo. Sicer da mu je grof Uuitagouuo (Kos II, 128 itd.) Slovenec, se mu ne sme šteti v zlo. Tega mnenja so tudi drugi, a vendar je treba pomisliti, da je Uuitagouuo najmanj prav tako lahko kakor slovenski Vitogoj nemški Witigo. Popolnoma samostojen pa je kritik tam, kjer trdi, da je bil tudi neki Liuto iz srede enajstega stoletja Slovenec. Kajti ime je nemško in se nahaja v briksenskih listinah; če smatra torej Liutona za Slovenca, potem očitvidno le zato, ker je

živel na Koroškem. Po isti logiki je seveda tudi »nobilis Engilpero Chra inensis« Slovenec. Posebno hvaležni pa moramo biti našemu raziskovalcu, da je odkril po tej metodi tudi slovensko pokolenje Spanheimovcev. Kajti »o grofu Engelbertu I. Spanheimovcu pravi vir, da je bil po očetu frankovskega rodu, po materi pa prvi izmed koroških velikašev« (str. 209). Doslej se je sicer mislilo, da je njegova mati (Rikarda) pripadala enemu najodličnejših bavarskih rodov, ki se je zgodaj udomačil tudi na Koroškem, Ariboncem, ampak odslej bomo seveda o tej zmoti rajši molčali in se veselili spoznanja, da na Koroškem sploh ni bilo Nemcev, ker je že po prirodi slovensko, kar tod »leze ino grede«.

Čim smejeje se pri nas postopa s srednjeveškimi plemiškimi imeni, tem resneje se je vendar treba enkrat vprašati, ali je z njimi sploh kaka narodnostna statistika mogoča. Takoj zadenemo potem ob dejstvo, za katero navajam dva jasna primera:

Ko je izročila plemenita Wichperga salzburškemu nadškofu samostan pri sv. Juriju na Jezeru, je prisostvovalo predaji pet najst »Sclauenice institutionis testes«, izmed katerih je nosil samo eden slovensko ime, vsi drugi nemška. Narobe pa se pojavljata v salzburških listinah desetega stoletja čisto neki grof Mojmir, ki spada v Chiem- in Isengau, in neki Svätopolk, sin grofa Diotmara, vnuk nadškofa Odalberta in njegove žene Rihni (Salzb. UB. I, 157 itd.). Iz tega sledi jasno, da navadno vobče ne moremo reči, kdo izmed svobodnikov ali plemičev je Slovenec, kdo Nемеc, zakaj za nemškim imenom se lahko skriva Slovenec, a za slovenskim Nемеc. Slovenstvo kake nepodložniške osebe se da zato dokazati samo v posebno srečnih slučajih, n. pr. kadar je imenu pridodan priimek: Oton Sila, Oton Kralj (str. 209), Konrad Kruh, Konrad Pes, Friderik Kozlič itd. Vsako seštevanje praznih imen je v takih okolnostih seveda le igrača. Je-li bilo mnogo slovenskih svobodnikov in plemenitašev ali ne, se s tem ne more doognati. Da pa jih je bilo, itak nihče ni tajil, najmanj jaz.

Ad II. Obri vobče niso zaslužnili Slovencev.

Da si olajša težki dokaz, je kritik šele primerno priredil moje besede.

A. Jaz pišem (SD. str. 82):

Kar nas . . . najbolj zanima, je to, da z vsakim izbruhom rastoče obrske bojevitosti je redno oživela tudi slovenska podjetnost. Tako so se vrstili okrog velikega obrskega navala na Furlansko slovenski boji za Istro in pred Kremono, tako je napočila leta 663. za Italijo dolga doba srditih slovenskih napadov in tako se je naposled o tretji priliki Slovincem celo posrečilo odvzeti Langobardom neki goriški okraj po imenu »Zellia«.

B. On (str. 197):

Že okoli leta 610. napade obrski kakan z veliko vojsko beneško zemljo, ropa in pleni ter so polasti celo dobro utrjenega Čedada ter štirih sinov furlanskega vojvoda Gisulfa, ki pa so ušli.

Po Hauptmannovi tezi o suženjski zvezi na življenje in smrt, ki je baje družila Slovence z Obri, bi po njegovih lastnih besedah pričakovali, da se bo sedaj, ko so tako sijajno zmagali Obri, zabliskal tudi slovanski meč.

Isti okraj sta bila iztrgala furlanska vojvoda Taso in Kako Slovincem sto let prej, torej ob času, ko je kralj Samo s silnim sunkom zamajal obrsko moč.

Čudovito enako je tekla usoda, kakor se vidi, Slovincem in Obrom. Kadar so zmagovali Obri, se je bliskal tudi slovenski meč. Kadar so pešale obrske sile, so pravtako nazadovali Slovenci... Tako se javlja v mednarodnih stikih le zveza na življenje in smrt. Taka zveza je družila i Slovence z Obri... A kako je potem pravno razlagati to vzajemnost? Kot zavezo ali podložnost?

Kritik noče videti tukaj dveh stvari. Najprej, da ne utemeljujem svojega nazora o slovenski sužnosti z obrskim ritmom slovenske bojevitosti, ampak da iz njega izvajam šele problem; zaveza ali podložnost? Potem, da se je po obrski zmagi leta 610 vendar »zabliskal tudi slovenski meč«; kajti jaz izrečno opozarjam na takratne slovenske boje za Istro. Najpresenetljivejša pa je gotovo, da nadomešča kritik slovenski napad na Istro kratkomalo z langobardskim napadom na »Zellio«, ki se je izvršil kakih dvajset let pozneje, za Sama. Na ta način me je seveda kaj lahko pobiti. Zakaj kdor se enkrat privadi tej sicer malo brutalni kronologiji, temu dogodki leta 610/11 res ne morejo več pričati o obrskem ritmu slovenske bojevitosti.

Polemike tukaj ni treba. Rajši zasledujemo moj ritem malo dalje! Od leta 596 do 599 se Obri niso borili na bizantinski fronti; mirovali so takrat vlaški Slovani, zato so premagali Slovenci leta 596 Bavarce. V osemnajstem letu Mavrikijevega (599/600) so prihrumeli Obri do Bizanta, o Slovincih na zapadu ni glasu. V devetnajstem letu (600/01) je vladal na Balkanu mir, ki se tudi v naslednjem (601/02) ni resno prekršil, pač pa so plenili takrat Slovenci v družbi z Obri po Istri. Od leta 602 do 610 za Foke so Obri s presledki razsajali po Balkanu, o slovenski ofenzivi zopet ničesar ni čuti. Leta 610 je preplaval kagan s svojimi krdeli Furlansko, — takoj nato so vdrli Slovenci v Istro in pobili Bavarce pri Aguntu.

Če se je moglo po mojih nekdanjih izvajanjih (SD. str. 82) še misliti, da izvira moj ritem morebiti samo iz pomanjkljivosti virov, je taka sumnja sedaj nemogoča. Zakaj nihče ne bo mogel trditi, da bi bil Pavel dijakon govoril s tako dosledno slučajnostjo o slovenskih napadih vprav le tedaj, kadar bizantinski pisci niso vedeli kaj poročati o obrskih bojih na Balkanu. Jasneje kakor kdaj poprej zastavlja torej ta ritem sedaj iznova problem: zaveza ali podložnost?

Ko je šel Karel Veliki leta 791 nad Obre, je ukazal svojemu sinu Pipinu, naj pošlje proti njim tudi vojsko iz Italije. Poročilo o tem pohodu italijanske vojske nam prinašajo Annales Laureshamenses in

Toda nič takega! Kajti vprav v tem času so Furlani vzeli Slovincem okraj »Zellia« do kraja »Medaria«, katera pokrajina jim je ostala podložna notri do časov vojvode Ratkisa (o. 738).

Chronicon Moissiacense. V mojih »Erläuterungen zum Historischen Atlas von Krain« se bo lahko vsakdo poučil, da slonita obe poročili na tekstu, ki ga čisto podaje Chronicon Moissiacense, z zmotnim vrinikom Annales Laureshamensēs. Pravilno besedilo se torej glasi:

Sed et ille alius exercitus, quam Pipinus filius eius de Italia transmisit, introivit in Illyricum, et fecerunt ibi similiter vastantes et incendentes terram illam, sicut rex fecit cum exercitu suo ubi ipse erat.

Kakor se vidi iz teh besedi, pisec pravzaprav ni vedel ničesar o poteku tega pohoda, ampak je povedal samo, kar se lahko pove o vsaki vojni: pustošilo se je in plenilo. Tem dragocenejšje je za nas, da imamo iz Karlove roke pismo, ki točno opisuje nalogo in uspeh italijanske vojske. Kajti še septembra istega leta je pisal svoji ženi, da je poslal italijansko vojsko, da straži mejo proti Obrom. Ko pa so prišle čete tja, so še istega dne (23. avg.) prekoračile mejo, zavzele obrski okop in se vrnile naslednjega dne z bogatim plenom. Avarija in Italija sta bili torej neposredni sosedi. Ali če sta to bili leta 791, nas uče Ratchis Leges cap. IX (MG. LL. IV, 190), da sta se stikali tudi že leta 746. Kajti med sosedami langobardske države se imenuje tam izrečno »Avaria«. Vprašanje je torej le to, kje sta mejili, je-li bila Kranjska italska ali avarska. Odgovor nam daje drugo ime za Avarijo »Panonija«. Zakaj po Pavlu dijakonu se odpira Panonija s »širokim in ravnim vhodom« proti Italiji, a na meji stoji »mons Regis«, s katerega je užival Alboin razgled po furlanski ravnini. Ta »široki in ravni vhod« pa je vipavska dolina, in mons Regis takozvani »Krališki vrh« nad Podkrajem, odkoder sega zares pogled čez vipavsko dolino in do morja. Tod je tekel še izza cesarske dobje utrjeni italski limes, tako jasno poudarjajoč mejno črto na razvodju med Sočo in Savo,¹⁷ da je Kranjska do štirinajstega stoletja ni mogla premakniti. Kranjska torej ni bila italsko-langobardska, ampak panonsko-obrska, in res se s tem izvrstno ujema, da čujemo vprav o Ratchisu, kako je napadel okoli leta 738 »Carniolam Sclavorum patriam«. Posebno dragoceno pa nam je sedaj, da je posneti iz Karlovega pisma, da so živele v tej slovenski deželi tudi obrske tolpe in si gradile svoje okope.

Problem »Zaveza ali podložnost?« je s tem menda rešen. Od prej vemo, da so se pojavljali Slovenci in Obri pod skupnim imenom, da jih je kagan izpremešal z duljebskimi drobci in naselil med njimi turkotatarske posadke. Zdaj smo spoznali, da je spadala Kranjska še do 791. leta pod Obre. O zavezništvu potemtakem ne more biti govora, le o podložnosti, a to je po obrsko, kakor smo se uverili zgoraj, sužnost.

Ad III. Gospodujoče hrvatske plasti na Koroskem nikdar ni bilo.

¹⁷ Müllner A., Emona str. 134 n. 4, 192. — Schmid W., Frühgeschichtliche Befestigungsanlagen im Bereiche der Isonzofront. Jahreshfte des Österr. Archäologischen Institutes Bd 21/22, str. 295 sl.

Mal misli, da izvira moj nazor o Hrvatih na Slovenskem iz dveh zmot. Z ene strani namreč baje ni res, da so bili koroški kasazi Hrvati, z druge pa je vobče iz trte izvito, da so umeščali koroškega vojvodo kasazi. Začnimo z drugim očitkom! Kajti če se izkaže kot resnično, da tisti stan, ki je prvotno volil in umeščal vojvodo, niso bili kasazi, potem seveda sploh ni več mogoče govoriti o njihovem gospodstvu, tudi ako so bili Hrvati. Tedaj kaj je s kasazi in umeščanjem? Tukaj in v naslednjih odstavkih odgovarjati lahko krajše, ker bom imel drugje priliko, obširno razpravljati o gosposvetskem obredu in staroslovenskih družabnih ter gospodarskih razmerah.

Viri za gosposvetski obred so trije: Schwabenspiegel, Otakarjeva kronika in Ivan Vetrinjski. Iz njih je razvidno, da je bilo fevdno plemstvo pri umeščanju koroškega vojvode le statist in nastopalo stoprv v drugem dejanju, ko je novi vladar podeljeval fevde. Prvi obred pa so opravljali izključno »die fryen geburen des selben Landes« = »die lantsaessen«. Iz Schwabenspiegla se vidi, da so ti izprva volili vsakikrat posebe iz svoje sredine svojega zastopnika. Za Otakarja pa je bilo to zastopstvo že trdno v rokah enega kmetškega rodu, čigar najstarejši član je izročal knezu vojvodsko oblast. Ivan Vetrinjski ga imenuje »rusticus libertus«. Unrest v petnajstem stoletju »Edlinger«. Mal misli sedaj, da umeščajoči kmet izprva ni bil Edling-kasaz, ampak da se ga je to ime šele prijelo, ko se je pozneje »prosti kmečki stan... tako skrčil, da je ostalo sredi teh socialnih razvalin le še par svobodinov, ki so tem očitneje kot nekako kmečko plemstvo štrleli na dan« (str. 211). Toda kaj pa je bil pravzaprav Edling-kasaz takrat, ko sta pisala Otakar in Ivan? Ali Malu iz Puntcharta, Luschina in moje razprave (PU. str. 260 sl.) res ni znano, da so bili kasazi takrat vprav s v o b o d n i kmeti (liberi—libertini—liberti)? Ali res ne pozna, da ne govorim o drugih primerih — tiste listine iz Zahna (St. UB. II, 495, 1245, 15/VII.), kjer stoji tako jasno: »in der Dobre quicquid colunt Edlinge«? A če je torej brez dvoma kasaz = svobodni kmet, svobodni kmet pa zopet »lantsass«, kako si upa potem kdo trditi, da kasazi niso umeščali vojvode?

Zdaj pa pomislimo! Fevdno plemstvo ne voli in ne umešča vojvode, ker ga takrat sploh še ni bilo, ko se je obred še svobodno vršil, t. j. v predfrankovski dobi. Ostaneta torej za staroslovensko družbo samo dva stanova, kasazi in podložniki, nesvobodni kmetje. Toda kaj pa so bili kasazi tedaj? Tudi le svobodni kmetje, kakor v trinajstem stoletju? Čigavi pa so bili potem podložniki? Kjer so podložniki, mora biti vendar i plemstvo, — t o p l e m s t v o s o b i l i t o r e j k a s a z i.

Gre zdaj za to, so-li bili karantanski kasazi domačini, kakor hoče Mal, ali priseljeni Hrvati iz Dalmacije, kakor mislim jaz? Ločimo najprej dobro! H r v a t i s o b i l i t i n a v s a k n a č i n, k a j t i n i s l u č a j, da so sedeli kasazi na Koroškem najgosteje v takozvani »hrvatski grofiji« in da se kaže enaka zveza med kasaškimi in hrvatskimi na-

selbinami tudi na Štajerskem (PU. str. 259 sl.). Previdno je torej treba vprašati, so-li bili karantanski kasazi slovenski Hrvati ali priseljeni dalmatinski? V vprašanju leži že en del odgovora. Kajti ime Hrvat ni posneto po prirodi kakor Poljan, Drevljan, Severjan itd. Hrvat je specifično ime, o katerem si je težko misliti, da bi bilo pogrnalo v slovanskem svetu na različnih mestih iz različnih korenin. Verjetnejše je že od kraja, da so vsi Hrvati deli enega in istega plemena. Kaj govori zdaj v prid dalmatinskemu izvoru naših Hrvatov? Opozoril sem na to, da so si volili kmetje pri Bihaču v Dalmaciji še v devetnajstem stoletju svojega kmetskega »kralja«, kakor Korošci svojega vojvodo-kmeta. Mal je pobijal to analogijo z opazko, da so umeščali tudi ruske kneze nalik koroškimi na mizi, kakor da bi se tikala analogija mize in ne kmetskega značaja obreda. Vzlic temu pa seveda drage volje priznavam, da ta analogija nima samostojne vrednosti, ampak služi le kot opora drugim podatkom. Važnejši je bil in je zame Konstantin Porfirogenet, ki pripoveduje v 30. poglavju, da se je priselil v prvi polovici sedmega stoletja en del dalmatinskih Hrvatov v »Panonijo in Ilirijo« in si tam ustanovil svoje gospodstvo. Ker sem v Buličevi Spomen-knjigi dokazal, da je omenjeno poglavje verodostojno, se vprašuje samo, kaj je Ilirija. Gledaje nje pa sem zastopal s Šafaříkom mnenje — opirajoč se na geografske pojme cesarske dobe — da je Ilirija Norik in da so se torej priselili Hrvati za Sama iz Dalmacije v Karantanijo. Ali kritiku to ni všeč. Po njegovem mnenju je Ilirija Liburnija, a jaz sem baje to rajši zopet enkrat »prezrl« (str. 198). V resnici pa je seveda vprav on prezrl kar po vrsti, da je Liburnija del Dalmacije, iz katere so se Hrvati izselili, potem da nahajamo v Dalmaciji slično dvoplastnost kakor na Koroškem, in naposled — kar je najvažnejše —, da se imenuje tam gospodujoča plast »plemeniti ljudi« in njena posest »plemenština«, a za oba izraza sta koroški »Edling« in »Edeltum« samo dosloven prevod. Za dalmatinsko domovino karantanskih Hrvatov-kasazov govore torej tehtni razlogi.

Ad IV.: Enačbiservus = Sclavus, hobaservilis = hoba-sclavonica živita samo v moji domišljiji.

Grimm, Deutsches Wörterbuch X¹ (1905) ima str. 1312. za pojem »suženj«: angleško: slave, srednjenizozemsko: slave, dansko-norveško: slavæ, švedsko slaf.

Meyer-Lübke, Romanisches Etymologisches Wörterbuch (1910) n. 8023 ima za isti pojem:

ital.: schiavo, franc. esclave, provensalsko-katalonsko: esclau, špansko: esclavo, portugiško: escravo.

Iz vseh evropskih jezikov nam doni torej na uho grozna enačba Slovan — suženj, a moj kritik se čuti poklicanega, da jo ovrže. Kako? Kratkoma na ta način, da odreja: sclavus, slave itd. pomeni le »kupljenega sužnja — Slovana«, »s pravnim položajem in socialnim stanjem Slovanov v njihovih bivališčih pa to nima pravi ničesar opraviti« (str. 218). Da to ni res, bi bil lahko izvedel iz

Grimma str. 1310, kjer so navedeni tudi viri. Za Slovence pa si hočemo ogledati njegove dokaze še posebe.

Raffelstättenski carinski red in ranshofenske konstitucije, v kolikor smemo njih določila sploh spraviti v zvezo s Slovenci, so za vprašanje slovenske svobode ali sužnosti že zato brez pomena, ker se iz njih ne da posneti, da so bili »Sclavi« svobodni, ampak kvečjemu, da niso bili vsi nesvobodni. To pa se itak ne taji (prim. zgoraj str. 327). Toda naravnost napačno je, če proglašajo kritik Slovence iz Tasilonove listine leta 777 za svobodne. Kajti izrečno se piše tam, da plačujejo davščine in delajo tlako, a vojvoda da jih »daruje« samostanu v Kremsmünsteru.

Prav tako je nerazumljivo, kako si upa trditi, da so bili Slovani, ki so sedeli okoli leta 804 na zemlji istrskih meščanov, svobodni. Kajti čuje se le, da so plačevali vojvodi Ivanu davke, a da jih je ta premeščal iz enega kraja v drugega po svoji svobodni volji. Po krivici straši dalje po člankih in knjigah, ki pišejo o slovenski svobodi. tudi brižinška listina z dne 21. avg. 827. Iz nje je baje razvideti, da »so sklenili na javnem zborovanju v Buchenau-u pri Lincu ondotni bavarski naseljeniki razmejitveno pogodbo z ondotnimi Slovani. A škofje in grofje se pač ne bodo šli pogajati z brezpravnimi sužnji!« (str. 206). Zalibog ima listina drugo vsebino. Navajam jo zato doslovno:

Convenientibus . . . Hitto episcopus et Uuillihelm comis . . . et alii quam plurimi nobilis viri recte definiendum et dirimendum terminum illum inter ipsa casa dei ad Pochinauuu et inter Sclauaniis ibidem prope commanentibus, ut nulla contentio inde elevaretur. Tunc vero Uuillihelm comis secundum Keroldi iussionem quesivit inter vetustissimis viris Baiuariis et Sclauaniis ubi rectitudinem terminum munire potuissent. (Pride določevanje.) Ista convenientia et complacitatio factum fuit inter ipso venerabili episcopo Hittone et Techilino et filiis eius Uuillihelmo comite praesente et aliis: 26 Bavarcev. Isti Sclauanii ibi praesentes erunt: 21.¹⁹

O kaki »razmejitveni pogodbi« med Bavarci in Slovenci torej tukaj ni ne duha ne sluha. Bavarci niso pogodbeniki, ampak samo sosedji brižinške posesti in izpovedujejo kot taki, kaj vedo o sporni meji. Prav tako zbor tudi Slovence samo zaslišuje, da izve, kod teče meja. Pogodbenika sta škof Hiton in neki Techilin, Slovenci so torej samo Techilinovi podložniki. Da se vzlic temu navajajo kot priče, pa se razume samo ob sebi iz praktične potrebe in je tem manj čudno, ker nastopa vendar tudi v prej omenjeni Tasilonovi listini slovenski nesvobodnik, župan Physso, kot priča.

Še slabše kakor ti primeri pa se je obnesla kritiko kremsmünsterska listina iz leta 828, kjer podeljuje cesar samostanu neko posestvo v okraju Grunzwiti, »ki so ga imeli doslej v najemu sužnji ali Slovenci (servi vel Sclavi) istega samostana«. Za vsa-

¹⁹ Bitterauf Th., Traditionen des Hochstiftes Freising, I 469 sl.

koga je jasno, kaj to pomeni. Radi kritika pa razpravljajmo obširnejše! Torej!

»Ali« se rabi lahko protivno: lisica ali kragulj je odnesel kokoš. Rabi pa se lahko tudi tako, da se z njim dva izraza istovetita: rečnik ali slovar. V drugem pomenu bi bil veznik »ali«. Malu seveda jako neprijeten, zato ga tolmači v prvem. To pa ima zelo rodoljubne posledice. Kajti če so sedeli v Grunzwitiju ali sužnji ali Slovenci, tedaj gotovo Slovenci niso bili sužnji, ampak svobodniki, a sužnji so bili — Bavarci. Jaz sem torej postavil resnico kar na glavo.

Toda tako se vendar ne smemo žogati z viri! Sumljivosti svoje razlage bi se bil mogel kritik zavedati že po listini z dne 18. jan. 853, kjer potrjuje kralj samostanu sv. Emerama neko posest z vsemi kmeti, ki prebivajo na njej, tam Baiuarii quam Sclauui, liberi et servi. Kajti ali se ne mora tukaj deliti »Baiuarii — liberi«, »Sclauui — servi«? Sicer pa čitajmo vendar samo prejšnjo listino dalje! Zakaj po njej je podaril cesar ono posestvo z vsemi »sužnji ali Slovani«, izvzemši lastnino »svobodnih Slovanov« (salvis tamen proprietatibus liberorum Sclavorum). Da je bil Slovenec kdaj tudi svoboden, je bilo treba torej še posebno naglasiti, — vobče je veljalo »servus vel Sclavus«, suženj, t. j. Slovenec.

Upati smemo potemtakem samo še, da vsaj »hoba servilis« ni »hoba sclavonica«. Na kaj opiram namreč svojo »trditev«? Iz neke listine vemo, da je bila zemljiška mera v Peterdorfu na Gornjem Štajerskem »slovenska kmetija«; iz urbarjev je razvidno, da je štela ta tam šestnajst oralov in je sedel na njej suženj, medtem ko so bile dvajsetoralske kmetije v Rudznecku »svobodne«. Peisker in Levčeva izračunala za slovensko in bavarsko (mojo svobodno) kmetijo povprečno dvanajst in petnajst hektarjev. Razmerje med obema kmetijama je bilo torej stalno — 4 : 5 —, samo velikost izpremenljiva »po posebnih razmerah dotičnega kraja ali gospostva« (SD. str. 98). Tako jaz. Ali kritik me podere tudi tukaj zopet že s prvim naskokom. Kajti »bavarska kmetija« je štela »še v drugi polovici 10. stoletja le 15 oralov« (str. 216), tako da je bila manjša kot peterdorfska »slovenska«, medtem ko bi bila morala biti baje večja. Ali s tisto doslednostjo prirodnega zakona, s katero je kritik doslej še vsak vir napačno razumel, se je tudi tukaj uštel. Zakaj listina, na katero se sklicuje, pravi: »hobam I legalem, id est in tribus plagis jugera XV cum curtifero edificato«, a to pomeni, da je imela — ne vsega skupaj 15 oralov, ampak v vsaki polici (plagi) 15 ali skupaj 45. Res bom mogel prinesiti v zgoraj navedenem spisu za to velikost »zakonit«, »bavarske« ali »svobodne kmetije« številne primere. To pa je tem zanimivejše, ker se da dognati tudi velikost takratne »hlapčevske kmetije«, namreč 36 oralov. Razmerje med obema kmetijama je torej zopet isto, 4 : 5, a velikost v hektarjih 12, 13 : 15, 54, t. j. natančno Peisker-Levčeva mera. Istovetnost »slovenske« in »hlapčevske kmetije« je potemtakem matematična resnica.

Če se ozrem zdaj nazaj na svoja izvajanja, smem iz njih kratko povzeti kot jedro:

Po soglasnem pričevanju odličnih virov, Prokopija, Ivana-Mihaela in Maurikija, so bili podonavski Slovani vojaško inferiorni in politično nezmožni, lahek plen vsakemu barbaru. Ritem njihovih ofenziv zato ni naroden, ampak tuj. Podedovano, v geografskih razmerah utemeljeno slabost so poglobili še Obri, krušeč in prsajajoč njih plemena, naseljujoč med njimi svoje posadke, kasaze, ter oskrbnajoč jim celo rodbinsko življenje. Svobodo od Obrov so jim prinesli zategadelj šele tuji priseljenci, na Koroškem bojeviti dalmatinski Hrvati, ki so tam zamenili obrske kasaze, medtem ko se je ohranila obrska vlada na Gornjem, Srednjem Štajerskem in Kranjskem do Karlove dobe. Ko se je zrušila takrat kaganova moč, so zato vstopili Slovenci v krog nemških plemen kot suženjski narod, kateremu je gospodovala le tenka plast poslovenjenih hrvatskih in turkotatarskih kasazov. Servus-Sclavus, hoba servilis — hoba sclavonica pa nas spominja še danes mučeništva naših pradedov.

S tem je zame zadeva dr. Mala enkrat za vselej končana. Kritika je vprašanje vesti in znanja: v obeh ozirih je on po svojem lastnem delu tako opredeljen, da mu v bodoče ne bom več odgovarjal. Samo na konec še nekaj načelnih besed!

Narodi so gízdavi, ničemurni kakor ženske. Če nimajo sijajne prošlosti, ali ni zgodovinar zato na svetu, da jo iznajde? Kajti da naši pradedi ne bi bili divje ubijali sosedov, kakšna sramota! Da ne bi bili zatirali drugih, kakšno razžaljenje! Zato potvarjajmo dejstva — narod nad vse! Toda ali moramo res tako stremeti za dokazom, da smo padli iz sijajne višine v globoko sramoto? Ali ne bi bilo častnejše, če bi se dalo dokazati, da vodi naš pot iz nezakrivljene bede n a v z g o r ? Ob svoji mazi imamo narod, ki tega ni hotel uvideti; in njegovi zgodovinarji so odkrili strmečemu svetu šesto celino, naj-sijajnejšo, izmed vseh, Arpádijo, iznašli »misterij svetoštetfanske kron«, spravili narod v delirij — a danes? Madjarski globus se je razbil, misterij razpuhtel. Kogar miče ta usoda, naj falzificira našo zgodovino, moderno in staro, dalje! Izpodbude bo našel pri tem poslu dovolj. Samo čuditi se potem ne bo smel, če bo nekdanj zapisala zgodovina tudi na naš grobni kamen: »T u k a j l e ž i n a r o d , k i j e u m r l , k e r n i p r e n a š a l r e s n i c e.«

Epilog k staroslovenski svobodi.

Piše dr. Jos. Mal — Ljubljana.

Strmè bodo čitatelji obstali pri formi, v kakršno rači moj nasprotnik zaviti svoja izvajanja proti moji stvarno pisani razpravi v zadnjem »Času«. Konstatiral je, da se jaz na štirih mestih zadevam ob njegovo osebo; naj ta mesta (na str. 193, 198, 203, 216) vsak primerja, so-li res taka, da »segajo po njegovem poštem imenu«, kakor on smelo trdi. Prepričan sem, da bo sleherni razsodil, da ne pridejo dotična mesta zbog svoje nedolžnosti sploh v poštev, da bi se smatrala kakorkoli za žaljiva, tembolj, ker jih je prof. Hauptmann nalašč po svoje zavel, da bi jih kot taka prezentiral. Če »segajo po njegovem poštem imenu«, tedaj so tožljiva; tam naj nastopi, dokler pa tega ne stori, so bila tista štiri mesta zanj, kot se vidi, samo dobrodošel povod, da bi s formo svoje razprave napravil poskus, mene moralno in znanstveno uničiti. To je eno.

Drugo je to: Iz štirih mest v skrajno prizanesljivi in mirni obliki izrečene konstatacije dejanskega stanja, ki jih je prof. H. v moji razpravi za osebno žaljiva izumetničil, je skoval argument, kako so se po meni »naenkrat prenesle metode slovenskega strankarskega boja tudi na znanstveno polje«. Kar neopravičeno očita meni, velja njemu. On, ki je tako ogorčeno to metodo v moji razpravi odkril, bi moral pač pokazati, kako je ta metoda njemu tuja. Še bolj bi moral to pokazati kot učitelj in univerzitetni profesor, ki bodi znanstvenemu naraščaju zgled za znanstven nastop. Pokazal je res, kako zna . . . neusmiljeno grditi, smešiti, zavijati in potvarjati, — nastopati torej v tonu tistega gotovega časopisja, ki poštene strankarske idejne boje pri nas najbolj zastruplja. Zaključkov moje razprave seve s takimi dokazi ni mogel niti v eni točki ovreči. Univerza in slušatelj si lahko čestitajo na metodi znanstvenega raziskavanja, ki ob pomanjkanju drugih argumentov deluje proti resnemu in stvarnemu nasprotniku s smešljivimi očitani »popolne odsotnosti duha«, »Duliöh- und Heurigenstimmung von Grinzing«, »brutalne kronologije«, »slepomišenja«, »polemičnega čarovništva«, »artističnega vodje«, »žoganja z viri« itd.: čitatelj naj blagovoli primerjati dotične odstavke H. spisa, kjer izreka te očitke, z mojimi današnjimi in prejšnjimi izvajanji, pa naj razsodi sam, na katero stran naj bi se ostrupljene puščice name-rile, ako bi se že res hotelo na tak način debatirati!

Moj nasprotnik si je dovolil mojo razpravo označiti tudi kot plod »povojnega slovstva«, t. j. kot delo, ki je nastalo iz miselnosti povojnih političnih problemov pri nas. Zdi se mi, da velja tu rek: reci, da ne porečeš! O moji razpravi je prinesel »Slovenec« v prav skrite m kotičku med »Prosveto« kratek posnetek, ko je, kakor vedno, poročal o novoizšli »Časovi« številki. Ker jo je referent priznalno omenil, zato je razprava postala H.-u čez noč »plod povojnega slovstva«. Kako naj pa presojava znanstvene nazore prof.

H.-a, če jih je »Jutro« (1922, št. 184), ocenjujoč njegovo razpravo »Pridora in zgodovina v razvoju Jugoslavije« v »Njivi«, 1922, str. 113—133 (št. 7), v uvodniku povzdigovalo, češ, da dajo »najjačje dokaze za umestnost in nujnost jugoslovanskega unitarizma«, in to v tistem našem povojnem času, ko je izvesten del časopisja venomer trobil o slovenskih »robskih dušah« in je torej videl v H. spisu znanstveno utemeljitev, kako umestno je zaslužnjevanje Slovencev po centralizmu! Za interpretacijo medvojnega slovtva pa mimogrede opozarjam, da je suženjska teorija dr. H.-a o pretaklosti Slovencev in Jugoslovanov stopila v javnost tedaj, ko je germanstvo bilo boj proti slovanstvu z neprikritim namenom, potisniti Slovence in Jugoslovane še nadalje v isto življenje, v kakršnem jih je ta teorija hotela imeti v preteklosti. Torej zgodovina v službi politike!

Prof. H. govori dalje o moji izvornosti in sili v ospredje dr. Mantuanija, o katerem pač le samo H. ve, da je pobil njegove nazore. Omenim naj tu le, da je dr. Kos v svojem »Gradivu« in ostalih razpravah opetovano s povdarkom pobijal romantična naziranja o slovanski nebojevitosti in njihovem rajsko-mirnem tihožitju; komur je dalje le količkaj poznana slovenska historiografija, bo tudi vedel, da je proti absolutnemu zaslužnjenju Slovencev po Obrih nastopil z jako lepo razpravo eden prvih, žal pozabljivosti zapadlih zgodovinarjev, Fr. Bradaška.¹ Torej se v tem oziru za prvenstvo ni pričkat: šlo pa je za to, da se z nepobitnimi dokazi znova dožene, koliko je na novizrečenih H. trditvah resnice. Prezreti pa pri tem ne smemo, da sem se v svojem nastopu proti novemu nauku največ pečal z nazori, ki jih je H. podal v »Staroslovenski družbi in njenih stanovih«, in ta spis je izšel l. 1918. Ali je mar dr. Mantuani tudi o tem poročal že l. 1916? In če ga je M. resnično že l. 1916 pobil, zakaj se dr. H. ni spraval nadenj in je le meni nezaslužnemu naklonil svoj neblagodišeči cvetlični šopek »poglavja iz povojne znanosti«? Ali je morda vzrok temu poznejša velzdušna preorientacija referenta v »Glasniku muz. društva« (1920, str. 25 sl.)?

Da sem l. 1916 opozarjal na H. članek, je zelo enostavno. Spis, ki povdarja za preteklost državopolitično skupnost Hrvatov in Slovencev, mi je namreč hodil takrat jako prav, ker so Nemci trdovratno trdili, da nimamo nič skupnega z ostalimi Jugoslovani; seveda je bilo obenam prevzeti vse ostale H. trditve, s katerimi ta stoji in pade, kar je bilo tem lažje, ker je H. spis (ampak prvi in zadnji) izšel v ugledni nemški hist. reviji. Za pripravo terena majski deklaraciji je bilo to potrebno, in v enakem silobranskem položaju, kot smo bili Slovenci med svetovno vojno, bi tudi v prihodnjic — kljub notranjim pomislekom — vedno zopet kaj takega zagrešil: kdor živi in čuti z narodom, bo to opravičil, nekaterniki pa, ki so živeli med Nemci v kakem Fürstfeldu, Gradcu i. dr., to seveda nekoliko težje razumejo,

¹ O najstareji slovenski zgodovini, Letopis Matice slovenske, 1870, str. 260—292.

Sicer pa ne gre za to: glavno je, kdo se je — pa magari post tot discrimina rerum — dokopal do resnice, ali dr. Mal ali vseučilišni profesor Hauptmann.

Kar tiče stvari same, se prof. H. tudi topot zateka le k posameznim poročilom virov, ki bi — iztrgana deloma iz celotnega konteksta — mogla govoriti za njegovo tezo, ter jih tolmači po svoji kljub temu, da sem že dokazal, kako jih je razlagati. Česar absolutno ne more preobrniti, pa enostavno molče preide. Ako bi hotel znova zavračati vsa njegova kriva mnenja, ki jih razklada v predležečem spisu, bi narastla zopet dolga razprava, čije rezultat bi bil isti, kot sem ga objavil v zadnjem »Času«. Zadostuje naj le, da na nekaterih važnejših slučajih pokažem neutemeljenost in nevzdržljivost H. načina historičnega raziskovanja. Eno dobro pa je moja razprava učinila pri prof. H.-u, da namreč sedaj prvič prizna (gl. zg. str. 306), da si je prisvojil duševni koncept Pziskerjev, ki ga je doslej prodajal za svojo lastnino.

S kakim uspehom in na kak način brani H. svoje stališče? Ker sem mimogrede opozoril na polabske Slovane, zdihuje H., da ga tolčem tam, kjer ga ni, dasi je sam (Staroslov. družba, str. 80) razmere, ki jih je imputiral Slovencem, posplošil kot občeslovanske; če ga opozorim na vire 6., 7. ali celo 8. stol., se huduje, da gre njemu le za to, kakšni so bili Slovenci, ko so prišli na jug, sam pa često brez virov in v protislovju z njimi konstruira dalekosežne sklepe ne le za ta, marveč še za mnogo poznejši čas, celo z Džingiskanom in »junaštvom soških zmag« operira. Glede Antov se pač ne more braniti; dejstvo je, da še l. 1915 o njihovi moči začetkom 7. stol. niti sanjal ni, ker so jih po njem Obri že okoli l. 558 popolnoma zatrli (Polit. Umwälzungen, str. 242); ko sem mu nasprotno dokazal, se skuša sedaj precej neprikrito umikati.

Primerjanje najinih tekstov pa le dokazuje, da sem popolnoma točno posnel rezultate njegovega dela: saj danes zopet na vso moč trdi vprav isto. Sklicuje se na Prokopija, ki pripoveduje k l. 549, da se Sloveni »v prejšnjih časih niso upali niti oblegati mest, niti se bojevati na ravnem polju«; ker ta drugi del gôdi H. teoriji, ga daje razprto tiskati, passus »v prejšnjih časih« (ki hoče baš kazati na stanje, preden so Sloveni prišli v stike z Bizantinci in se — kakor na zapadu Germani — priučili njihovemu vojevanju) pa izpusti, ker sicer vse njegovo razlaganje namah razpade. Prav isto naredi s poročilom Ivana Efeškega in Mihaela Sirskega.

Mavrikija, ki iz vojaško-taktnega stališča visoko razvite biz. strategije ocenjuje prvotni bojni način Slovanov, vporablja le, da se naroga slovanskemu tolovajstvu, ne meneč se zato, da so jih Bizantinci ravno vsled njihovih bojnih posebnosti radi jemali v vojno službo, kar sem v svoji razpravi tudi že povdaril; močvirne in slične nepristopne utrdbe, skrivna izhodišča, prevarljive napade in podobno pa so tudi drugi bojeviti narodi ravnotako

poznali. Slovanom naj bi zamerili tudi to, da so se sužnji po gotovem času robovanja mogli rešiti; ta njih človekoljubna lastnost da jim daje pečat prirojenega robstva, dasi isti Mavrikij izrečno pravi, da Slovani ne marajo nikomur robovati in služiti! H. se sklicuje tudi še na Pseudo-Cezarija trdeč, da so se brez odpora pokorili komursibodi. Če bi bil res dotični tekst proučil in bi ne sledil na slepo Peiskerju, bi videl, da se to nanaša na Fizonite, ker taisti vir pravi o Slovanih, da so drzni in samostojni, nikomur se pokoravajoč! (Prim. tudi tozadevno ugotovitev Niederlejevo v Jagićevem Arhivu, 1910, str. 579.)

Če porečem, kdo pa je pred prihodom Obrov tiral Slovane pod biz. meč, ima moj kritik takoj pripravljene kakšne Kotrigure kot gospodarje, — ko bi mu moralo vendar biti znano, da se je že Justinian poganjal za slovansko zavezništvo proti »Hunom« in da je baš Kotrigur šuntal Obre nad Ante (Kos, I, 26, 57), česar bi pač ne storil, če bi jim bil sam gospodoval. Ogrske Slovane v obrskih vojskah taji, kar ne vpoštevaja dejstva, da so bila zahodna ljudstva Slovenov (les peuples occidentaux des Esclavons, Kos, IV, 477: torej vendarle plural, radi katerega je bilo zgorej na str. 312 toliko zgražanja!) in Langobardov podložna kaganu. Menda pač nihče ne bo resno trdil, da so Obri gospodovali po Lombardiji: bili so to le langobardski ostanki po Panoniji, med njimi pa so stanovali ti »zahodni Slovenci«, ki jih je pozneje ob Tisi nadlegoval bizantinski poveljnik Priskos. Proti vzhodu pa Obri niso četarili preko žel. Vrat in slov. Valahije, zato so jim nudili prelazi vzh. Karpatov ugodnejšo in krajšo pot. Tu na vzhodu teh Karpatov so stanovali tudi Antje, ki so okoli l. 585 napadli kaganove ogrske Slovane.

Torej to »zahodno ljudstvo Slovenov« niso vlaški Slovenci, o katerih H. prav zabavno trdi, da so bili v 80tih letih 6. stoletja pod obrsko oblastjo, ko ravno ta čas biz. viri kar sipljejo srda na Slovence, ki so si hkrati z Obri v laseh. Če biz. analist zapiše, da so Slovenci tointu učinili Obrom, obrne H., češ, ni res, vse to so le retorično-stilistične vaje. Kaj verodostojnost pisateljev-sodobnikov, kaj skladnost drugotnih sporočil, H.-u se hoče pesmic in ritma (cf. zgorej str. 306, 328) in ker tega pogreša, zato so bili Slovenci obrski sužnji!

Malo duhovita je pripomba o obrskem armadnem jeziku: od Bizantincev napadeni Slovenci so morali, čuvši obrsko pesem, biti v prijetnem iznenadenju prepričani, da so se Biz. nepričakovano zapletli v boj s kako obrsko četo, ki je šla na biz. tla plenit. Slov. ujetniki so pretrpeli rajši smrt, ko da bi izdali svojega kralja (odtod ta inkriminirana »tajinstvenost«, gl. zg. str. 317), to je bilo pridržano gepidskemu izdajalcu. Tisti pa, ki so v neposredni bližini sovražne vojske »divje pili, pili« so bili Bizantinci, ki so s tem napravili sadove srečnega podjetja (Kos, I, 136), medtem ko je bil Mužokov stan oddaljen 166 km: moj kritik pa lapidarno konstatira oddaljenost »samo nekaj kilometrov«! Da je nad glavami slov. »junakov« pokal obrski bič, dokazuje H. tudi iz poročila Chron. paschale

o bitki pred Carigradom l. 626: tu pa se vendar izrečno govori samo o »Sclabenorum auxiliares copiae« in ko se je kakan nad nekaterimi utopljenci spozabil, je tako razdražil ostale zavezniške Slovence, da so zapustili taborišče, radi česar je tudi kakan moral s svojo vojsko rebus infectis oditi.

Čudno izrabljanje virov zagreši tudi, kdor trdi, da je Alboin užival s »kraljeve gore« razgled »po furlanski ravni« (zg. str. 329): tistemu namreč to prija, ki hoče dokazovati, da je bila Kranjska obrska last. Le žal, da govori vir drugače: tu stoji le »partem Italiae et contemplatus est«. Ker pa je bila Istra (ki se še l. 538 imenuje kras Italije in opisuje kot pravi zemeljski paradiz; Kos, I, 17) »aditus ad Italiam« (Kos, I, 171), zato je »kraljeva« gora Učka in po veliki prometni cesti Reka—Trst—Gorica so drveli čisto tudi Obri proti ožji Italiji, na kar morda spominja tudi krajevno ime Obrov pri Podgradu: prav ta prometna vez nam tudi razloži, zakaj je Istra hrvatska in ne slovenska.

Šišić tudi trdi, da so taki nazivi v sev.-zah. Hrvatski le dokaz, da so se tja zatekli ostanki Obrov in se potem med Hrvati pomešali. Zakaj ime Obrov in podobno vendar še ne dokazuje obrskega gospostva, če pa, potem so n. pr. Turki vladali tudi nad Ormožem (Turška gora južno od mesta), nad Aussee-jem (gorski greben Türkenkopf), nad Dunajem (Türkenschanzpark!), v Alzaciji (mesto Türkheim pri Colmaru), na Švabskem (mesto Türkheim) in na Bavarskem (dva Türkenfelda, Türkenbach, Ober- in Unter-Türken), kjer so gospodovali razentega tudi H. Hrvati: saj govori zato krajevno ime Edling na Gor. Bavarskem!

Ali prof. H. res ne uvidi, da vodijo slične trditve le v smešnost, kakor je smešno naivno obiranje mojega citata Lessiakov: razprave: citiran je **pravilno 103. letnik** Carinthiae, le pri letnici (1913) je v korekturi ostala pomotoma ničla. Da bi Lessiak pobil Pintarja, je le pobožna želja: L. se je »jedrnat« odrezal »mit der Erklärung, die Pintar versucht hat, brauch ich mich nicht länger auseinandersetzen — viel Wahrscheinlichkeit scheint mir seine Erklärung nicht zu haben«. Eto, tako izgleda Lessiakov »jasen dokaz«, pri čemer naj še omenim, da je v »Času« na str. 199 navedeni Pintarjev »rodovnik« knez-kosez H.-u stavec (?) korumpiral v kasaz (gl. str. 319).

Glede pomena besede kazak, ki sem ga jaz navedel, naj se H. informira mesto pri Koršu rajši v Berneckerjevem etimol. slovarju — menda bo njemu pač zaupal. Ako ne, potem bi svetoval, naj si poskusi razlagati kazaze iz besede »koza«, ki jo ima Korš za turkotatarsko (Jagičev Archiv, 1910, 573). Tisti, ki »se je v boju s kasazi hudo opraskal«, je torej pač nekdo drug kot si H. želi.²

Isto je glede Duljebov: kajti kdor pozna Zahnov Ortsnamenbuch der Stmk., bi na str. 153 pri Dulleben, ki se H. nanj sklicuje, našel

² Korenika, ki jo najdemo v besedi Koseze, se v imenu »Kosentzes« enega od petero hrvatskih bratov Konstantina Porf. zopet povrača (Smičiklas, Povj. hrv., I, 91).

prvič vprašaj, drugič pa za l. 1396 nemško oznako »auf der Eben«, torej pomen, ki sem ga jaz »v smelem nasprotju« z Jakschem dokazal za koroški zmotni »Dulieb«. Konstatiram samo, da prof. H. mojega vsestransko utemeljenega paleografskega in virovno-kritično podprtega dokazovanja niti poskušal ni omajati; z veselimi »vici« se pa take stvari ne opravijo dobro. Kar tiče Duljebov samih, ostane pri tem, kar sem zadnjič povedal; dodam naj le še, da je istega mnenja ko jaz tudi Niederle (Jagić, Archiv, 1910, 586), ki trdi, da si je enačbo Volinjani = Duljebi izmislil Peisker v oporo svoji teoriji; tako odpade tudi vsako sklicevanje na Marčquarta in Ključevskega (gl. zg. str. 321). Z Magak = Mezamir tudi ni nič; glede tvoritve hypochozistikov pa bi še pristavil, da se je treba dati pravočasno poučiti o razliki med posamezno črko in zlogom. Radi otokov Volinj in Rujan pa naj opozorim, da berlinski profesor C. Schuchhardt že nad dve leti prekopuje velezanimive kraje nekdanj mogočnih severnih, slovanskih Benetk, ki jih je imel v mislih arabski pisatelj, s čimer odpadejo pač menda tudi dvomi, ki se jih prof. H. še danes ne more prav znebiti (gl. str. 322).

Ker virov ne prikrajam po trenutnih potrebah svojega znanstvenega raziskavanja, zato se mi tudi pri prestavi ἀνδραποδιζόμενοι ni bilo treba loviti za kakim izrazom, ki bi komu v debati prav hodil, marveč sem naravno rabil pravilni »odganjati v sužnost«: odganjati pa posameznike v sužnost je čisto kaj drugega ko cel narod raztepsti na vse štiri vetrove (H.-ov: verschleppen!). — Glede ἀργότες τε καὶ φέροντες pa je škoda časa in truda za brskanje po raznih slovarjih: prvič je to stalna fraza, ki znači »ropati in pleniti«, kar ve vsak petošolec, drugič pa gre v slučajih dvoma »moj grečist« mesto k mazačem k praviru: Stephanus, Thesaurus graecae linguae, I/1, pag. 561/2, poučuje vprav za ta slučaj tako nedvoumno, da »ἀργεῖν καὶ φέρειν victorum est, qui caedibus ac rapinis omnia vastant«.

Kakor s prestavami, ravnotako samovoljno postopa moj nasprotnik tudi s kronologijo: če kaj ne sodi v njegov »ritem« slov. zgodovine, prestavi dogodek za dvajset let kesneje, pa ima Obre na Kranjskem. Prav zares »malo brutalna kronologija«, kakor na isti način zavija moja pripombo glede Spánhajmovcev, ki jo bo vsak razumel tako, da se celo tuje, bavarsko in frankovsko plemstvo na Koroškem ni od domačega separiralo, marveč se ž njim strnilo v enoto: zato nisem zapisal »slovenskih« in sem še podčrtal »koroških«, da bi me pač ne mogel kdo krivo razumeti, — to je bilo zopet pridržano mojemu kritiku, ki mu moram poklon (gl. zg. str. 326 sl.) o moji samostojnosti trditve, da je bil Liuton slov. pokolenja, žal vrniti, ker je to sodbo izrekel Kronos (Deutsche Besiedlung, p. 32, op. 50)!

Glede kritikovega vprašanja, kaj je bil Edling-kasaz takrat, ko sta pisala Otokar in Ivan, naj blagovoli pogledati, kaj sem o tej stvari v zadnjem »Času« napisal: zadeva je na čistem in nimam drugega pristaviti, ko da kasazi v smislu kritika eksistirajo le v domišljiji, viri jih ne poznajo nikjer in nikdar. O plemstvu pa je

treba vedeti vsaj to, da je šele v poznejši fazi razvoja postalo d e d n o: kaj sodijo v tem oziru Schwabenspiegel in ostali viri, sem povedal zgoraj na str. 211. — Do kake absurdnosti bi mogla yoditi H. razlaga virov, se vidi iz tega, da bi n. pr. iz dejstva, da se sovneški gospodje nazivajo liber ali libertinus (Krones, Die Freien von Saneck, 11), izhajalo, da so celjski grofje bili potemtakem kasazi in obrskega oz. hrvatskega rodu!

Kajti tudi ti koroški dalmatinski Hrvatje so prosto iz rokava streseni: Porfirogenet pravi le, da je od Hrvatov odšel en del iz Dalmacije v Ilirijo in Panonijo, kjer imajo lastnega kneza, ki je z dalmatinskim samo v prijateljstvu. Iz virov 8. stol. pa znamo, da je Ilirik obsegal takrat nekdanjo Liburnijo, severno od Velebita, in del Panonije (Kos, I, 307; II, 163), zato sem upravičeno trdil jaz, da je Porfirogenet imel v mislih Liburnijo, ki ni del Dalmacije, kot misli prof. H. (cf. Kos, I, 13, 14, 225, 358); knez Borna se je celo ponosno zval »dux Dalmatiae atque Liburniae« in baš v tej slednji pokrajini, ki je tvorila posebno banovino, se nahajajo razvaline staroslavnega kronitvenega kraljevega gradu Cetin. Takih stvari pač ne sme nihče hudomušno »rajši zopet enkrat prezeti«.

Sklicevanju H.-a radi enačbe servus—Sclavus na razne slovarje in jezike naj pridam le to, da sem baš te stare, žal tako ukoreninjene zmotne hotel enkrat razkriti in pokazati, kako je došlo do one posebne pojmovne zveze:³ dokaz za moje naziranje je brez dvojbe doprinešen, — slovarji, ki nimajo toli namena samostojno raziskovati, ko ugotavljati sočasno dognana dejstva (ki se pa potem kot kača vlečejo od enega do drugega), na tem ne spremenijo ničesar. — Po svoji drzkosti je značilna H.-ova lakonična trditev, da sem proglasil Slovence iz Tasilonove listine l. 777 za svobodne, ko sem izrečno povdaril (str. 205), da jih je šteti med »homines tributales«. Glede istrskih Slovanov bi se tudi lahko iz vira poučil, da jih vojvoda Ivan ni »po svoji svobodni volji« premeščal iz kraja v kraj, marveč jih je moral s silo pregnati (nos eos ejciamus foras); ti »robski« Slovani pa so celo pobirali cerkveno desetino istrskih Romanov za sebe! (Kos, II, 26.) Pri buchenauskem zboru je »pozabil« omeniti, da sta Hiton in Viljem »placitum habuerunt cum Sclavis«. Ali se mar s sužnji razpravlja »in placito«?

Kot dokaz, kako »zelo rodoljubne posledice« more imeti suvereno preziranje (ali nepoznanje?) duha klasične in srednjeveške latinščine, zlasti ako — zaverovan v gotovo tezo — nimam nepristransko-objektivne sodbe, naj za primer služi izraz »servi vel Sclavi«, ki je H.-u nov argument za suženjstvo Slovencev. Dobro!, če naj ta »vel« v tej zvezi istoveti, potem mi naj moj kritik ne zameri, če ga prosim, naj čita prav isto listino (853), na katero se sklicuje, še dalje do mesta »ut nullus iudex publicus... neque super homines liberos vel Sclavos ullam potestatem habeat in quoquam illos distringuendi«.

³ Prim. v tem oziru tudi tozadevno pripombo Ravnika-Poženčanovo, Letopis Mat. Slov. 1869, str. 29.

Zmagoslavno bi sedaj **mogel** jaz prosto po H.-u (gl. zg. str. 333) razglašati: »Da je bil Slovenec kdaj tudi nesvoboden, je bilo treba šele posebno naglasiti, — vobčez je veljalo ‚homo liber vel Sclavus‘, svobodnik, t. j. Slovenec«.

Lep zgled, kako malo resnosti polaga moj nasprotnik na znanstveno delo, ali ki vsaj dokazuje njegovo popolno raztresenost, nudijo njegova razmotrivanja o hlapčevski in slovenski kmetiji. Ko sem mu namreč iz virov dokazal, da je štela zakonita, normalna kmetija 15 oralov,⁴ t. j. za en oral manj ko slovenska in povdaril, da je že zato izključeno, da bi ta bila hlapčevska, s čudovitim samopozabljenjem oznanja svetu, da bo dokazal, da je štela hlapčevska kmetija 36 oralov, dasi je sam (v »Staroslov. družbi«, 89—99) na desetih straneh dokazoval, da je štelā le 16 oralov. Pri tem pa še pridiguje, da je »istovetnost slovenske in hlapčevske kmetije potemtakem matematična resnica«. Malo nova je pač ta matematična resnica, da je $16 = 36!$

Po vsem tem je končno umevno, da prof. H. že a priori odklanja vsako nadaljnjo debato o teh stvareh. Dasi z obema rokama podpišem in še podčrtujem, da je »kritika vprašanjz vesti in znanja« in da ne smemo »falzificirati naše zgodovine, ni moderne, ni stare«, vendar iskreno obžalujem, da je avtor »staroslovanske in staroslovenske ‚svobode‘« ostal še vedno v pred-Levstikovi dobi, ko je bilo rodoljubno zasluženje vsako pisarjenje in je bila narodna dolžnost hvaliti vsevprek: prof. H. namreč skladno s takratnimi nazori trdi, da sem mu s svojo stvarno kritiko »segel po poštenem imenu«. Menil sem pač, da bo vseučiliški profesor znal brez večjega razburjenja sam z boljšimi dokazi braniti svoje proizvode Peiskerjevih podmen, ki jih je Ščepkin ob priliki (Jagičev Archiv f. slav. Phil. 1912, str. 553) nazval orjake socialne in gospodarsko-zgodovinske fantasterije, ki so se pred strogo kritiko prelevili vrhtege še v nebogljene veterne mlinčke.

⁴ Če H.-a enkrat uženeš, se ti povrne takoj z izjavo, da je — v zasmeh ja s n e m u besedilu vira — treba to s 3 množiti, da dobi potem zaželjeno matematično razmerje!

Francosko slovstvo o Jugoslaviji.

Drica Melitta Pivec — Pariz.

Navesti v kratkem pragedu vse publikacije o Jugoslaviji, ki so izšle med vojsko, je nemogoče: njih število je legijon! Kdor jih hoče vse poznati, naj pregleda koristno brošuro: R. J. Odavitch¹, *Essai de Bibliographie Française sur les Serbes, Croates et Slovènes, depuis le commencement de la guerre actuelle*, Paris 1918, chez l'auteur, 42, r. Deufort—Rochereau, p. 160. Prinaša v štirih poglavjih knjige, brošure, članke iz revij, predavanja, predstave, govore in muzikalne kompozicije, ki se bavijo z državo SHS. Poročala bom tudi o par teh starejših brošur, ki so posebno značilne, podrobneje pa se bom pečala z novejšo literaturo, približno od 1919 do zdaj, ki se razlikuje bistveno od prejšnje že v tem, da je prva nastala v času, ko SHS država še ni bila oficijelno priznana.

Predvsem je treba ločiti politično propagandistično literaturo od znanstveno-propagandistične. Vzemimo najprej drugo, ker bomo z njo hitreje pri koncu. Vanjo spada delce: Louis Léger, *La vie académique des Yougoslaves* (Questions contempor. no 24) Paris, 1921, Ligue des Universitaires Serbo-Croato-Slovènes, p. 16. O Ljubljani pravi, da je, če je dobro informiran, tam bila univerza ustanovljena. Potem govori kratko o belgrajski in zagrebški univerzi, bolj obširno pa o Jugoslovanski akademiji znanosti in umetnosti in o Srpeki kralj. akademiji nauka, o zgodovini in o publikacijah obeh zavodov. — Tajnik jugoslovanske sekcije na Institut d'Études Slaves A. Arnautovitch v kratkem dodatku opisuje univerze v Beogradu, Zagrebu in Ljubljani in izkazuje z osebno reminiscenco žalostno dejstvo, kako celo oni, ki se največ s tem pečajo, zelo malo vedo o našem znanstvenem delu.

Sledila bi brošura: Ernest Denis, Institut d'Études Slaves (Quest. cont. no. 25) Paris, 1919. Ligue des Univ. Serbo-Croato-Slov., p. 32, z dodatkom omenjene lige: Paris, Centre de la Slavistique à l'Étranger. Zelo zanimiva je, čeprav se ozira le deloma na Jugoslavijo in je bolj splošnega značaja. Po filozofsko-psihološko-političnem primerjanju latinskega, germanskega in slovanskega duha vabi Slovane, naj se otresejo nemškega vpliva in se približajo francoskim običajem, ki so bolj primerni zanje. Črta nalogo novega zavoda (Inst. d'Ét. Slaves), ki bi moral kot nekak naslednik Jagićevega dela pri »Archiv«-u s svojo revijo (Revue d'Ét. Slaves) in sploh postati središče slavistike v Evropi.

Res znanstveno delo je: Jovan Cvijić, *La Péninsule balkanique, Géographie humaine*. Paris 1918. Arn. Colin. p. 528.² Razumljivo je, da so južne pokrajine bolj obširno obdelane, severne bolj

¹ Držim se pri citatih originalne ortografije in bom vprašanje, ki je s tem v zvezi, na koncu omenila.

² Zdaj je izšel tudi srbski prevod.

na kratko — pravzaprav ne spadajo več k Balkanu. Ima pa o panonskem tipu, slovenskih deželah in o vlogi Dunaja (p. 506, 507) par besed, ki stvari dobro označijo.

S tem smo s prvim delom pri kraju.

Preidemo k politični literaturi. V njej se jasno razločijo tri struje: prva se peča z aspiracijami Srbije; druga s Slovani avstro-ogrške monarhije; tretja novejša je neka sinteza prve in druge in hoče razširjati znanje o obstoječih razmerah.

Prvi in drugi pripada brez dvoma levji del, večina pri Odaviću navedenih stvari. V prozi in v verzih so se proslavljali srbski vojak, srbske pesmi, srbska duša. Nobena stran srbskih aspiracij ni pozabljena. Dober del že omenjenih *Questions contemporaines* (izdala jih je prvotno *La Ligue des Universitaires de Serbie*, od št. 4 dalje *La Ligue des Univ. Serbo-Croato-Slovenes*, ter so večinoma ponatisi člankov prvotno iz »*La Patrie serbe*«, pozneje iz »*Revue Yougoslave*«) se mora semkaj uvrstiti. Vsa obmejna vprašanja so obravnavana: Jovan Radonić, *Les Albans et les Serbes* (Quest. cont. no 2) Paris 1918, p. 7. — A. Belić, *Ami Boué et la question macédonienne* (Quest. cont. no 3) Paris 1918, p. 15. — Isti, *Les cartes ethnographiques et historiques au service de la Propagande Bulgare*. (Q. c. no 5) P. 1918, p. 24. — St. Stanoyévitch, *La civilisation du peuple serbe au moyen-âge*. (Q. c. no 6) P. 1919, p. 26, ima posebno vrednost. — Isti, *Les relations serbo-grécques*. (Q. c. no 7) P. 1918, p. 23. — Izven te zbirke St. Stanoyévitch, *Le rôle des Serbes de Hongrie*. Paris 1919. Bloud et Gay, p. 48. — Kakor je razvidno, noben sosed ni pozabljen. Najslabše se godi Bolgariji; to je prava »bête noire«, »la nation parvenue«,³ o kateri sploh ni gotovo, ali je slovanska, če je pa slovanska, je na vsak način kriva grozodejstev in se mora šele poboljšati. — V macedonskem vprašanju vlada navadno mnenje, da Macedonci niso ne Srbi ne Bulgari, ampak šele narod in statu nascendi.

Najbolje pa reprezentira to strujo E. Denis, *La grande Serbie*, Paris, 9e éd. 1918, L. Delagrave, p. XIII + 336. Srbiji daje spričevalo, da je »le pays le plus francophile du monde«. Po kratkem pregledu novejše zgodovine Srbije iz Avstro-Ogrske pride do sklepa »Le programme serbe«. O Slovencih pravi (p. 304) »ils sont probablement avec les Tchèques les champions les plus fidèles de l'idée de solidarité slave.« Posebno zanimivo pa je sledeče: — naj se mi dovoli citat v originalu — (p. 305)⁴: »Par la force des choses . . . la Serbie se vit imposer aussi une tâche plus large qu'elle ne l'avait soupçonnée elle-même. Elle est

³ La psychologie d'une nation parvenue. Les Bulgares (Extraits). Paris 1919, p. 72, brez avtorjevega imena.

⁴ Imela sem v rokah 5. izd. l. 1915.

condamnée à s'étendre jusqu'à la Styrie, par une fatalité analogue à celle qui poussa Cavour jusqu'à Naples.» Kot predpogoj nove države postavlja (p. 314) lojalno alianso med narodi v njej, ki izključuje subordinacijo.

Končno Milenko Vesnitch, *La Serbie à travers la guerre*, Paris, 1921, Ed. Bossard, p. XII + 160. Je to zbirka med vojno priobčenih člankov. Zanimiva je (p. 82) opazka o mešanju krvi Srbov s Kelti-Illirci, — iz česar se seveda lahko razume ozko prijateljstvo med Srbi-Kelti in Francozi-Gali-Kelti.

Število del, ki se pečajo z aspiracijami Slovencev in Hrvatov, je manjše. Sicer spada sem nestor vseh »slavisants« Louis Léger; še 1920 je izšla zadnja izdaja njegove zgodovine avstro-ogrske monarhije. Louis Eisenman, naslednik Denisa, glavni tajnik na Inst. d'Ets Sl., je napisal svoje veliko delo o nagodbi l. 1867 (na dunajski univerzi so ga označevali kot najboljše o tem vprašanju). toda to velja za dobo pred vojsko. Iv. Žolger, *Les Slovènes* (Q. c. no 14), P. 1919, p. 10, s karto starih in novih (zahtevanih) mej; Iv. Krek, *Les Slovènes* (trad. A. U.), Paris 1917, FéL. Alcan, p. 85, in B. Vošnjak, *L'administration française dans les pays yougoslaves* (Ilirija), Paris 1917, FéL. Alcan, p. 16 — to je slovstvo o Slovencih. Krekovo delce je prevod onega l. 1915 v Jeni izdanega in je po svoji jasnosti zelo pregledno.

Hrvatje so zastopani po: dr. Arthur Chervin, *Le Jugement de Salomon* (La question de Rieka) (Q. c. no. 17), P. 1919, p. 8; Ed. Marbeau et Conte L. Voïnovitch, *Un apôtre de l'unité yougoslave* (Mgr. Strossmayer) (Q. c. no. 18), P. 1919, p. 16; in Ferdo Chichitch, *Zrinski et Frankopan* (Q. c. no. 20), P. 1919, p. 20.

Izjemno stališče zavzema knjižica: Comte Begouen, *Ches les Yougoslaves il y a 32 ans* (Lettres au Journal des Débats 1887/1888), Paris 1919, Ed. Bossard, p. VIII + 175, s poklonitvijo Strossmayerju in predgovorom L. Léger-a. Kljub naslovu se peča v knjigi pretežno z zapadnim delom Jugoslavije. Prijetno dene ton, ki vse preveva, izraz osebnega zanimanja, nepolitična dikcija. Ljubljana, Zagreb, Djakovo, Sarajevo defilirajo, oseba Strossmayerjeva dominira (ž njim Leon XIII., unija cerkev, Solovjev). Majhne opazke (p. 49, *La force n'a jamais rien fondé de durable*, ali p. 88 *le fédéralisme, l'avenir politique de plusieurs Etats de l'Europe*) frapirajo, kakor da so danes napisane. Potovanje se konča v Sofiji, poglavje o Beogradu je izpuščeno.

Comte L. de Voïnovitch, *La Dalmatie, l'Italie et l'unité yougoslave 1797-1917*, Genève-Bale-Lyon, 1917, Georg & Co., p. C IX + 380, zastopa proti Italiji slovanski značaj Dalmacije, ki ga dokazuje s statistiko in podrobnim pripovedovanjem zgodovine zadnjega stoletja. Zanimivo je zasledovati metamorfozo avtonomistične stranke v italijansko, srbo-hrvatski sporazum l. 1903, pa tudi terminologijo, n. pr. slaves dalmates. Trst prepušča (p. 247) Italiji. Isti avtor: *Yougoslavie et Autriche* (Pages actuelles

1914—1918 no 123), Paris 1918, Bloud et Gay, p. 46. V poetičnem tonu francoskemu okusu prijetne kozerije eskamotira z elegantno gesto vse težkoče. Vse je eno. Govoreč o hrvatski državi 9. in 10. stoletja pravi (p. 13): *La Croatie c'est encore ou plutôt c'est déjà la Serbie.* — O Dalmaciji še: Vlado R. Petkovitch, *L'art dalmate du moyen-âge* (Q. c. 15), P. 1919, p. 22.

Ostane še tretja skupina, časovno najmlajša.

Emile Haumant, *La Yougoslavie. Etudes et souvenirs.* Paris, 1919. Quest. balkan. no. 3, Ligue des Univ. S. C. Sl., p. 305. Tudi ta knjiga je zbirka člankov od l. 1910 do zdaj; spomini s potovanja; srbo-hrvatski narod in težkoče njegove definicije; (za Mace-donce akceptira Cvijićevo mnenje; za skupni alfabet priporoča latini-co), slavizacija Dalmacije; pregled srbske zgodovine; kosovska le-genda in grob Francozinje — srbske kraljice Helene. Knjižica kaže svežost, kakor jo more imeti le pisatelj, ki je sam večkrat v onih krajih pofoval.

A. Chaboseau, *Les Serbes, Croates et Slovènes,* Paris, 1919, Ed. Bossard, p. 107, podaja zgodovinski pregled jugoslo-vanskih (= SHS) narodov. Bulgare označuje kot »métis«, srbsko upravo enakovredno s švicarsko, severoameriško in ono angleških dominionov. O željah Italije glede Trsta, Reke, Gorice, Istrije in Dal-macije pravi, da so najnovejšega datuma, in da je edino pravilna meja geografska — Soča.

René Pommier, *Sur le Danube et l'Adriatique.* Journalistes et voyageurs à travers la Yougoslavie. Paris, 1920, Ed. Bossard, p. 144. V družbi drugih francoskih, angleških in ameriških žurnalistov je obiskal Beograd, skupščino pod Protičevo vlado in govoril s Pribičevićem; Zagreb, kjer so bili ravno Radića zaprli in kjer je slišal kritiko centralizma, mu je zelo všeč. Videl je Ljubljano in tukaj opazil, da se je zaupanje v Francijo zmanjšalo radi francoske popustljivosti nasproti Italiji; Reko smatra za nesporno jugoslovansko; v Splitu je ljudstvo zelo mirno in zadovoljno; na Visu (pod ital. oku-pacijo) je doživel spontano demonstracijo Jugoslovancev; Dubrovnik ga je očaral. Skozi Mostar je prišel v Sarajevo, kjer je govoril z dr. Korošcem, čigar načela so »très unitaires et centralistes«. Končal je svojo pot v Beogradu. Avtor pravi, da nima pretenzij, ampak knjižica je živa slika takratnega razpoloženja, ko je bila SHS ravno oficijelno priznana in je še prevladoval upapolni optimizem na zunaj in znotraj.

Ne radi vsebine, a sicer sta zanimivi dve predavanji: prvo, Mil. R. Vesnitch, *Le Problème Yougoslave et la Paix de l'Europe,* držano 13. maja 1919 à la R. L. »Cosmos«. Paris 1919, p. 13. Govori tam kot »profane«; za najbolj kočljivo točko smatra raz-merje do Italije. Dasi iskren prijatelj Italije vendar njenih novih aspi-racij ne more razumeti, ozir. razume zelo dobro, da so edino gospo-darski interesi, radi katerih zahteva Italija Reko. — Drugo preda-vanje je: F. D. Tomitch, à la R. L. *Fraternité des peuples* 4. apr. 1922. Paris, 1922, p. 16. Še pred njim so črnogorski bratje pledirali neodvisnost Črnogore.

Branko Popovitch, *L'art moderne yougoslave* (Q. c. no 21), P. 1919, p. 24, razpravlja (s slikami) o jugoslovanski razstavi v Parizu.

Preden sklenem, naj omenim še vprašanje transkripcije. Srbi jo večinoma prakticirajo, Hrvatje deloma, od Slovencev skoro nobeden. Kot razlog se navaja za francosko transkripcijo to, da bi se imena drugače napačno izgovarjala. Ta utilitaristični princip pa rodi prava monstra. Dijak Vukčević, ki piše svojo disertacijo o zadruzi v Parizu, se transkribira Vouktchévitch; če jo pa piše v Heidelbergu, se transkribira Wuktschewitch. — G. Cvijić rabi v svoji »Péninsule balk.« dosledno originalno ortografijo in odklanja v predgovoru načeloma transkripcijo, ker deformira besede. E. Haumant v predgovoru k svoji *Yougoslavie* želi originalni pravopis, rabi pa še transkripcijo, ker ima le premalo tiskaren v Parizu potrebnih črk. — Zanimiva bi bila sodba kompetentnih lingvistov.

Pustila sem govoriti vire same. Slika Jugoslavije, ki se zrcali v njih, ni popolnoma jasna: mnogo dobre volje in navdušenja za neko enoto, ki se da definirati; razlik ni, če pa obstojajo, jih je ustvarila Avstrija ozir. Habsburžani, po načelu *divide etc.* Vprašanje jezika ostaja v previdni nejasnosti, jugoslovanski jezik je veriga med seboj se prelivajočih dialektov.⁵ Italijanske aspiracije se smatrajo splošno za neupravičene in brez izgleda na uspeh.

Nobena teh knjig pa ne vsebuje — saj so tudi novejšje le zbirke starejših, medvojnih stvari — problemov, ki so se v teku zadnjih štirih let pri nas izkristalizirali: centralizem, avtonomijo, federalizem, zapadna in vzhodna mentaliteta itd. Prvotna formula je tudi mnogo bolj enostavna: Srbija, zaveznica v svetovni vojski, je nositeljica nove države; drugo — malo znan aneks, sem in tje še malo osumljen germanskega duha.

Paris, 29. III. 23.

Verski moment v vojaški službi kraljevine SHS.

Kaplan Jernej Hafner — Ljubljana.

Vsak bo gotovo pritrdil, da značaj ni še utrjen v tistih letih, ko nastopa večina naše moške mladine daleč proč od doma in domačega osredja v drugoverskih pokrajinah in v čisto novi družbi svojo vojaško službo. Dvajsetletni fant je še vedno disponiran, da nekritično posnema višje in starejše, ko se mora slepo pokoriti tem in onim predstojnikom ter jih napeto poslušati in opazovati. Skrajno je sicer omejen v vseh drugih svoboščinah, toda svobodno sme vršiti razna

⁵ Prim. Miodrag Ibrovac, *La langue serbo-croate* (Q. c. no. 4), Paris, 1918, p. 12. Alex. Belitch, *L'Avenir des langues dans la Péninsule Balkanique* (Q. c. no. 8), P. 1919, p. 8 (po A. Meillet, *Les langues dans l'Europe nouvelle*, Paris, 1918).

dejanja, ki so verskonravno slaba, a ne samo ne veljajo za nečastna v vojaški družbi, temveč ga družba in kasarniški milje k njim celo navajata in silita (zanemarjanje verskih dolžnosti, psovanje, prekljanje, brezversko in nespodobno govorjenje, spolna nebrzdanost itd.).

Opravičena je bojazen svojcev in vzgojiteljev, da se ne bi naši mladeniči v vojaki npravno skvarili in vrnili domov kot pohujšljivci. Dasi je dandanes povprečni službeni čas krajši (eno do dve leti) nego pred vojno (tri leta), je ta bojazen še vedno prav tako velika, kajti mladeniči žive v tem času daleč v tujini med drugoverci in imajo manj priložnosti in sredstev za ohranitev npravne moči, ki so jo prinesli s seboj. Nepoznanje predpisov, ki urejajo npravno stran vojaške vzgoje, vznemirjajoča pisma rekrutov in pisanje časopisja (često pretirano, nejasno, antimilitaristično) skrb stopnjujejo tuintam do nerazpoloženja proti armadi in državi; tako ljudje, ki bi morali vsaj poskusiti zmanjšati nevarnosti in pomagati krepiti npravno življenje vojaštva, resignirano zabavljajo čez vojaško službo sploh, dasi je ni mogoče odpraviti.

Vendar ima od dobro urejene vojaške službe mladina tudi marsikatero korist. Omenjam le naziranje nemških higienikov in fiziologov, ki skoraj soglasno obžalujejo odpravo splošne obvezne vojaške službe (na zahtevo antante), češ, da je tako zamašen eden najmočnejših virov narodovega zdravja in fizične moči. Sanitetni svetnik dr. med. Ferd. Avg. Schmidt (Bonn), eden najsposobnejših, najplodovitejših in tudi najtreznejših nemških telesnovzgojnih pisateljev (vodilnega pomena), nastopa v zadnjih letih odločno za razne načrte, kako bi si nadomestil nemški narod to nepregledno fizično škodo. Število telovadcev in sportnikov v Nemčiji se je iz tega vzroka v par letih podvojilo, osnovali so nove stolice na vseučiliščih za telesno vzgojo, uvedli vsled izključitve Nemcev od mednarodnih olimpijskih iger svoje Deutsche Kampfspiele, razširili obvezno telovadbo v vseh šolah, državni centralni urad za telesno vzgojo v Berlinu izdatno, gmotno in moralno podpira vsa tovrstna stremljenja, resno se pripravljajo celo na vpe-ljavo enoletnega obveznega dela za vsa mladino obeh spolov med 16. in 20. letom iz telesnovzgojnih in nacionalnohigieničnih razlogov, slično kakor so to že začeli izvajati Bolgari (primerjaj: Dr. A. Korošec, Obvezno delo na Bolgarskem, Soc. Misel, I. letnik, št. 11 - 12, str. 306—307).

V svrhu orientacije in praktične uporabe se mi zdi potrebno, seznaniti voditelje vzgojnega dela v mladinskih organizacijah in svetovalce naših rekrutov s predpisi, ki zadevajo verski moment v vojaški vzgoji naše države. Sicer ne morem povsem zanesljivo trditi, da povsod tovrstne veljavne določbe službenih knjig in ukazov vsa podrejena poveljstva tudi praktično točno izvršujejo. Vendar smemo upati, da vzpričo natančnosti in strogosti vojaške discipline ti predpisi niso le na papirju, ampak se tudi izvršujejo. Naloga in pravica činiteljev, ki imajo skrbeti za red in izvrševanje pravo-

močnih kraljevih ukazov in vladnih predpisov v armadi, pa je, da po potrebi nastopajo za izvrševanje postav. Med te činitelje spadajo versko misleči parlamentarci, katoliški apostolski vojni vikar s podrejeno vojaško duhovščino, episkopat, po možnosti tudi verni vojaki in častniki sami.

Splošno pripominjam, da so predpisi, ki urejajo verskonravne zadeve v naši armadi, še obširnejši in zadovoljivejši nego tovrstni predpisi v nekdanji avstro-ogrski armadi, katere vrhovni poglavar je bil katoliški monarh. (Prim. »Čas«, l. 1915, pag. 170.—174.: Skrb za verskega duha vojaštva).

V naslednjem se omejujem na doslovne citate in dodajam le dozdevno potrebne opazke za lažje umevanje smisla. Citiram po — menim najnovejši izdaji — »Privremena pravila službe, I., III. i IV. deo«. Novi Sad 1919. Štamparija Supek-Jovanović i Bogdanov. Izdalo: Ministarstvo vojne i mornarice (opšte vojno odeljenje).

Za vse citate velja uvodna določba navedenega službovnika:

»U ime Njegovog Veličanstva Petra I., po milosti božjoj i volji narodnoj kralja Srba, Hrvata i Slovenaca, mi Aleksandar naslednik prestola na predlog našega ministra vojnog i mornarice, a na osnovu čl. 6. zakona o ustrojstvu vojske, propisujemo ovo: Privremena pravila službe I., III. i IV. deo i naredjujemo, da se naša vojska od sada po njima upravlja. Naš ministar vojne i mornarice neka izvrši ovaj ukaz.

Aleksandar s. r.

Ministar vojne i mornarice general Mih. Rašić s. r.

. . .

I. Zakletva. (1. do 22. točka, str. 1. do 9.)

Da će vojnik ostati veran svome pozivu, polaže zakletvu, koja glasi: Ja zaklinjem se Bogu svemogućim, da ću vrhovnom zapovedniku sve zemaljske oružane sile, kralju Srba, Hrvata i Slovenaca, Aleksandru, svagda i u svim prilikama biti veran, svom dušom odan i poslušan; da ću zapovesti sviju predpostavljenih mi starešina slušati i verno izvršivati; da ću kralja i otadžbinu junački braniti i vojničku zastavu nigda neću izneveriti. Tako mi Bog pomogao!

Prisegajo vojaki na zastavo z napisom: S verom u Boga — za kralja i otačastvo. Na povelje »kape skini« igra godba »molitev«, duhovnik govori »o značaju zakletve sa verskog gledišta,« zapriseže vojake in podpiše seznam zapriseženih. Častniki zakletvo spišejo in podpišejo osebno.

II. Vera i pobožnost. (7 točk, str. 9., 10.)

Svaki treba da zna, da je život u opšte podeljen u dva dela: na privremeni ovdje na zemlji, na večni gore na nebu.

Koji vojniki za života na zemlji poštuje Boga i svojo vero, koji se u svima prilikama pa i u najtežim i najopasnijim trenutcima oslanja na Boga i njega prizivlje u pomoć, koji se vlada časno i pošteno, i koji voli svoga vladaoca i svojo otadžbinu a poštuje svoje starije; taj je još na zemlji prokrčio put, da izadje pred lice Gospodina Boga, gotov da da računa o svome životu na zemlji.

Sem toga, pomišljajući na Boga i prizivajući ga u pomoć u svakoj opasnosti i tegobi i polazući uvek nadeždu na njega, lako će svaki vojniki snositi tegobe zemaljskog života.

On najčešče dolazi u iskušenje, da svojo vero i delima potvrduje, pa zato ona treba svugde i svakad da mu je vodilja.

Boj se Boga, čini pravo, pa se ne boj nikoga.

Pobožnost je dakle osnova za častan život. Ona je pokretač za potpuno izvršenje svoje dužnosti.

Sve ono, što izostrava čoveka u shvatanju njegove dužnosti, što ga okrepljuje u teškim prilikama u životu, što mu oživljava duh i hrabrost i što ga u opasnostima umiruje a u nesreči teši, sve su to blagodati pobožnosti i zato je treba što više negovati i razvijati.

IV. 4. Pozdravljanje. (Točke 135., 146., 149., str. 42, 44, 45):

Zastavo, pogreb in procesijo (litija) pozdravljajo častniki in vojniki stoje, trupa pa pogreb ali procesijo obide ali pa pozdravi na 50 korakov; godba neha svirati. Če ni srečanje lahko, se vojaštvo ustavi na 50 korakov in pozdravi.

V točki 198. str. 65. se prištevajo dejstvitelni (aktivni) vojni svečeniki med višje častnike (višje majorja).

VI. Svečanost.

1. Putovanje i doček kralja . . . arhiepiskopa i episkopa . . . (t. 301. str. 96.): »Kad u kakvo mesto dodje . . . dejstvitelni arhiepiskop ili episkop, komandanti mesta u službenom odelu javljaju im se u stanu njihovom ili mestu odredjenom za primanje. (Komandant divizije se škofu ne javlja).

2. Parade:

a) Državne svetkovine: (t. 306.—314., str. 97.—100.)

Kralja ali najvišjega komandanta čaka vojaštvo pred cerkvijo. Ker so pravoslavne cerkve povečini maloprostorne in morejo notri le odposlanstva čet, ostane masa zunaj in sledi službi božji tako, da zavzame pozorni položaj oziroma se odkrije »na molitvu«: med sv. evangelijem, povzdigovanjem (»kad se iznosi Sveta Tajna«), na »Dostojno«, ko se poje »Molim Ti se Bože naš«, pri »Mnogoljetstvija«. Po službi božji ostanejo čete na mestu »dok se ne razidje svet«. Vsi častniki, razen službeno drugje zaposlenih, gredo v cerkev. Določeni višji častniki smejo neposredno z depešo »čestitati praznik odnosno svetkovinu kralju, kraljici ili prestolonasledniku«: »o Novoj godini, o danu rođenja (teh oseb), kraljevoj slavi (godu) i Božiču.«

Rezervni častniki so pozvani, da gredo »u dane državnih svetkovina u crkvu na blagodarenje ... u propisanom odelu«.

Koder je topništvo garnizirano, je predpisano topniško streljanje: »u vreme večernje molitve (pred praznikom) 11, a na sam dan praznika u vreme jutrenje molitve po 21« strel, ... kjer gre kralj v cerkev pa med potjo kralja v cerkev in nazaj na vsako minuto po 1 strel. Strelja se tudi »dok traje blagodarenje, o vosglasima i mnogo-ljetstvija« pri sv. maši.

Te dni je ukazano razsvetliti okna (na cesto) vseh vojaških zgradb, godbi pa igrati po ulicah »pre i posle povečerja« (v spremstvu bakljenoscev).

b) Cerkvene svetkovine (t. 316—319. str. 101., 102.)

Naveden je samo en praznik: Sveto Bogojavljenje (katoliški Sv. Trije kralji, 6. jan.). Ta dan »za crkvene parade odredjuje se u svakom garnizonu iz svakog puka i roda oružja ili struke po jedna četa (eskadron, baterija) i po jedno odelenje peške odredjene čete sa svojim zastavama i muzikama (ako ih imaju) i idu neposredno na mesto vodoosvečenja i stroje se prema mestu gde će se vršiti bogosluženje«. Ponašanje trupe pri paradnem »dočeku litije« je tako kakor pri državnih praznikih pred cerkvijo. Pri glavnih delih sv. maše in ko svečenik »kropi vojsku i zastave« se poveljuje »na molitvu« i »kape skini«.

3. Osvečenje i predaja zastave (t. 320.—336., stran 103.—107.).

»Neosvečenoj zastavi ne odaje se počast.« Med posvečevanjem so vsi odkriti, godba igra molitev, svečenik pokropi zastavo, starešine (predstojnike) in trupo.

5. Vojničke slave (t. 346.—378., stran 109.—117).

Vse armade proslavljajo obletnice zgodovinskih dogodkov, ki so se jih udeležile, zlasti zmag. V a. o. armadi je tudi vsak polk obhajal svojo polkovno slovesnost na dan, katerega se je dotični polk najbolj proslavil. V naši armadi, ki je prevzela vse uredbe in predpise od srbske, se take slovesnosti zovejo »vojničke slave«. Imajo pa v narodnem duhu popolnoma verski značaj in ime jim daje tisti svetnik-patron, čigar praznik se po koledarju obhaja na polkovni zgodovinski dan.

»Patron je slave onaj svetitelj, koji je po kalendaru onoga dana, koji je za slavu uzet. Svaka komanda, zavod ili dom oficirski imaće u svojoj kancelariji ikonu (podobo) svog patrona. Dan slave označuje se u službenom vojnom listu. Pred slavu sveštenik sveti vodicu po kancelarijama i vojničkim sobama i oficirskim domovima a na večernje u oči slave šalje se u crkvu sveća, tamjan i zejtin. Za slavu se spremi: kolač, voštanica, koljivo i vino za prelivanje kolača pri sečenju. Na dan slave drži se u crkvi bogosluženje, a ako je trupa u logoru, onda se bogosluženje drži u logoru, a sečenje kolača i blagodarenje vrši se u krugu kasarne ili zavoda i u domu, ako je vreme lepo, inače u naročito za to spremljenoj sobi.«

V cerkev gredo vsi častniki in zastopstva moštva, vsi ostali ostanjejo v kasarni pripravljeni, »da mogu brzo izaći za doček onih, koji iz crkve dolaze«. Nato svećenik vrši za celo trupu »blagodarenje i sečenje kolača« pri mizi s kolačem, koljivom, svećo in vinom. Komandant, po en narednik in redov stopijo k mizi, vsi se na povelje odkrijejo, godba svira molitev in svećenik blagodari. Pri sečenju kolača sodeluje trojica zastopnikov. Po obredu se svira konec molitve, komandant pa govori o slavi in njenem pomenu (navadno se slavi najslavnejši vojni čin trupe) in čestita trupi slavo. Po paradi čestita »domaćinu slave« (navadno je to komandant) prvi svećenik, za njim častniki in gosti. Če je ta dan v garniziji navzoč kralj, ga vedno vabijo na slavo, enako višje častnike. Običajno naštete osebe čestitajo trupi slavo z depešo.

»Na dan slave ručak je vojnički po mogućstvu zajednički i vojničkom ručku prisustvuju komandant i svi oficiri. Pri ručku napija se: 1. kralju; 2. glavaru (imejtelju) trupe, 3. zdravica je u slavu izgignulih vojnika za kralja i otačbinu iz tog puka u ratovima, čija imena da se odmah po sačinjenom spisku pročitaju, na šta vojnici uzviknu »slava im«, »Vreme poslije ručka vojnici provode u veselju, pevanju, igranju itd. godba svira«, služba se omeji na minimum. Zvečer častniki navadno prirede banket v čast odlikovanim tovarišem in vabijo naj penzionirane in rezervne častnike. Za slavo so dovoljena posebna denarna sredstva.

6. Osvećenje vodice i bogoslužjenje.

a) Vodoosvećenje (t. 379.—383., str. 117.—118.). Vojni svećenik je redovito vrši trikrat v letu: prvo nedeljo velikega in božičnega posta in 5. jan. (Krstov dan, vigilija Bogojavljenja).

»Sem ovih vodoosvećenja svetiće se vodica i pri svima crkvenim obredima, koji su vezani sa vodoosvećenjem po propisu pravila naše svete crkve.« Med posvećevanjem vsi skinejo kape, nato »prilaze na celivanje najpre oficiri, zatim trupe...«

b) Bogoslužjenje (t. 384.—390., str. 118.—120.). »Svake nedelje i praznika (kad trupe garnizona nisu na službi) odredjuje se iz svake čete (baterije, eskadrona) po 4 do 8 vojnika za crkvu, što zavisi od prostranstva crkve« — (V Ljubljani n. pr. skoro vsi katoliški vojniki, ako niso ravno v službi — na stražah i. dr. — vsako nedeljo pridejo h garnizijski službi božji v župni cerkvi sv. Petra ob 8. uri, če le sami hočejo) — »kadgod je moguće u paradnom odelu.« »Vojnike vodi u crkvu oficir, ako ih je 20 i više, a podoficir, ako ih je manje od 20.« »U logoru komandant ovoga odredjuje broj, koji će ići u logorsku crkvu. Crkva se podiže onako, i na onom mestu, kako i na kome naredi komandant logora u sporazumu sa vojnim sveštenikom.« (V a. o. armadi so vodili katolike vsake trupe le enkrat v mesecu k službi božji!) »Vojnicima muhamedanske i mojsijeve verispovedi, ako služba dozvoli, odobravaće se odlazak u njihove bogomolje i oslobodiće se od službe u te dane.«

»Istotako odredjuje se za svaku crkvu o Velikom Petku straža kod Kristovog groba od trupa, koje su u mestu. Jačinu ovih straža

odredjivače komandant mesta prema zahtevi crkvenih starešina. Stražari oko Hristovog groba stražare sa oružjem i sa skinutom kapom« (a. o. vojaki so stražili pokriti!).

IX. Žalosti. 2. Postupak u smrtnim slučajevima (t. 481-2, str. 149.)

»Umrli podoficiri, kaplari i redovi oglašuju se srednjim zvonom besplatno, a zvoni se i kad pogreb ide u crkvu ili pored crkve. Za ovo će se starati vojni sveštenik i preduzeće po ovome šta treba...«

A. P o g r e b i (t. 490 do 520, str. 151 do 164). Poleg določenega oddelka za sprovod (kondukt) in nosilcev kolajn se določa »za nošenje krstače i koljiva po jedan podoficir«. Samomorilcu se predpisane časti izkažejo le »u tom slučaju, ako je porodica dotičnog dobila arhijerejski blagoslov (cerkveno dovoljenje), inače će se sahraniti bez ikakve počasti«.

»Red je sprovoda ovaj: Napred je krstača i koljivo (s desne je strane nosilac krsta)...« V ostalem je določeno, naj se oni pogrebci, za katere ni predpisano, kako naj se obnašajo, »upravljaju po svom vojničkom, drugarskom i verskom osećanju«. Kadar ni mogoče mrtveca takoj pokopati, ga neso v kapelo in mu tam izkažejo zadnjo čast. Godba svira le med pogrebom, sicer (iz pietete) v obližju hiše žalosti miruje.

B. P a r a s t o s i (t. 520, str. 163-4). »Parastosima (opravilo za mrtvega) umrlih oficira, četrdesetodnevnim i godišnjim, prisustvuju svi oficiri komande ili nadleštva (čete), iz kojih je bio pokojnik,« od drugih čet po 1 do 4 zastopniki.

X. Izvrševanje kazni (t. 542, 548, 549 in 557, str. 171, 172 in 174).

Obsojenim na smrt se ostavlja v rednih razmerah 3 dni, v izrednih pa vsaj 3 ure po izrečeni obsodbi »na kajanje«. »Za ovo vreme sveštenik ide osudjenome, poziva ga na kajanje, teši ga, ispovedi i pričesti.« »Sa osudjenikom (na mesto usmrčenja) ide sveštenik«; ako ga peljejo na vozu, se pelje poleg njega duhovnik. »Kad osudjeni bude ubijen, sveštenik izvrši nad njim opelo.«

XI. Propisi za vojnu muziku* (t. 608-9, str. 187).

Godba, ki igra na kraljevem dvoru do večera, »na dvorskoj straži svršava večernju molitvu«. Godba na kraljevem dvoru (ob nedeljah in praznikih) ne svira: cel čas velikega posta, prvo in zadnjo nedeljo božičnega posta.

III. Deo. Unutrašnji red u trupi.

III. Z b o r (t. 7, str. 195). »Komandiri i komandanti, kad prime report od svojih potčinjenih, pozdravljaju vojnike sa »pomozí Bog, vojnici« (ali tudi: junaci, prva četo, in pod.). Vojaki navadno v zboru odsekano odzdravijo »Bog Ti pomogo«.

* Posebno naredjenje F. A. Minist. vojne i morn. br. 163. 33 z dne 18. maja 1922 odreja vojaškim godbam brezplačno sodelovanje pri čisto verskih slavnostih.

VII. Ručak i večera (t. 29, str. 206).

»Pre ručka i večere, redov kome je red, očita na glas 'Oče naš', a posle ručka ili večere 'Slava Ocu i Sinu' itd.«

IX. Redjanje na razne službe (t. 51, str. 214).

»Po svršetku razbroja svršava se molitva 'Oče naš', koji čita dežurni podoficir.«

IV. Deo. Stražarska služba (t. 58, 59, 68 in 80, str. 332, 333, 342 in 348).

Straže (katerih pozdravljanje je zelo omejeno) pozdravljaju tudi vojaške pogrebe in procesije (pod izraz litija — procesija bi po vsej pravici smeli subtrahirati a fortiori duhovnika, ki s strežnikom, često s spremstvom pobožnih vernikov, nese sv. Rešnje Telo bolniku, ker sicer vojaki iz nevednosti te procesije ne pozdravljajo), ki gredo mimo.

»Na svakoj straži, izuzimajuć unutarne u trupi (te itak v trupi molijo), svršava se redovno jutrenja i večernja molitva.« »Molitev« se trobi ali bobna, odkritim vojakom nato moli podčastnik »Oče naš«, končno se zopet trobi ali bobna konec molitve.

»Stražari dvorskih straža kao i stražari kod sviju magacna i slagališta vojne sprema i potreba pozdravljaju samo: Nj. Vel. kralja, članove kraljevskog doma, trupu sa zastavom, pogreb i litiju, koji prolaze.«

»U crkvi stražare vojnici sa skinutom kapom.« Odkrijejo in zopet pokrijejo se na povelje vodnika pred cerkvenimi vrati.

. . .

Za duhovne potrebe katoliških vojakov skrbe v drugoverskih pokrajinah katoliški vojaški duhovniki (častniki v činu kapetana in višji), v katoliških krajih pa subsidiarni (navadno upokojeni vojaški) duhovniki. Za slučaj mobilizacije so določeni številni rezervni (večinoma bivši a. o. vojni kurati v rezervi) duhovniki, ki pa so nekoliko drugače porazdeljeni kakor a. o. rezervni vojni kurati. Aktivni katoliški vojni svečeniki (18) so garnizonirani (za vsako divizijo po eden in apostolski vojni vikar dr. Rožič) v garnizijah: Beograd, Valjevo, Zaječar, Kragujevac, Niš, Bitolj, Mitrovica (srbska), Cetinje, Banjaluka, Stip, Skoplje, Mostar, Sarajevo, Dubrovnik, Novi Sad, Osjek, Zagreb, Zemun. Iz garnizij obiskujejo po svojem okrožju raztresene oddelke in jih pastorirajo. Večini oddelkov poskrbe mesečno sveto mašo in letno sv. spoved. Med kurati je tudi več Slovencev.

Ker ta »Privremena pravila službe« še ne upoštevajo dejstva, da živi v kraljevini SHS kompaktno več milijonov katolikov, kar cela dva naroda (HS), bi bilo nujno pri izpopolnitvi pravil upoštevati predloge katoliškega episkopata in vojnega svečenstva, kako naj se praviloma uredi versko življenje katoliškega vojaštva (kakor n. pr. t. Bogosluženje omenja mohamedance in žide), ker se zdaj dogaja pri pukovskih slavax, da morajo katoliki biti pri pravoslavni liturgiji, kar povzroča napetosti, škodljive znosnemu in vzajemnemu sožitju.

Iz našega kulturnega življenja.

Domoznanstvo.

Anton Melik: **Jugoslavija**. Zemljepisni pregled, II. del, 1. snopič. Strani 296. Tiskovna zadruga, Ljubljana, 1923.

V I. delu nam je podal pisatelj splošni zemljepisni pregled Jugoslavije, v II. delu pa nam jo popisuje po posameznih pokrajinah. V prvem snopiču je obdelal prečanske dele Jugoslavije, izvzemši Vojvodino. Kakor je namen splošnega pregleda, podati glavne geografske momente, ki združujejo ali pa ločijo posamezne dele države, tako je namen pokrajinskega popisa, podati jasno sliko posameznih manjših zemljepisnih enot. Iz natančnega pokrajinskega popisa more vsakdo, ki pozna osnovne pojme zemljepisja, tudi če tistih pokrajin nikdar videl ni, vendar si jih predočiti, da mu postanejo znane. Treba je raznoliko geografsko ozemlje pravilno razdeliti in pri tem je upoštevati predvsem geološke in morfološke, pa tudi kulturne momente. Ako čitatelj sledi Meliku pri njegovi poti po Sloveniji (svobodni in nesvobodni), Hrvatski, Slavoniji, Istri, Dalmaciji čez Hercegovino v Bosno in se poslovi tam v Bos. Kostajnici od njega, je pač dobil prav lepo, jasno in zanimivo sliko raznolikosti tega dela Jugoslavije. In kako velike razlike nam pokaže pisatelj na tej poti, recimo od Maribora do Fbče, ali od Prekmurja do otoka Visa! Šele tak pokrajinski popis vzbudi smisel za veličino, lepoto, kulturno in gospodarsko važnost naš širne domovine. Seveda ni dovolj, da čitatelj čita knigo, temveč imeti mora pred seboj natančen zemljevid. Žalibog da takega doslej še nimamo, specialni zemljevidi pa večini čitateljev niso na razpolago.

Gradivo za pokrajinski popis je Melik dobro zbral in izbral. Čita se delo splošno gladko. Tupatam moti kak nenavaden izraz. Zakaj n. pr. ne rabi dosledno apnenčev, ker tisti »apniški« le preveč diši po apnu in ne po apnencu? Tudi »fliš« ne kaže več rabiti. Pojasniti je pač treba izraze kot »buhač« (str. 208), t. j. rastlina, iz katere se izdelava dalmatinski prašek zoper mrčes, ali »čaršija« (str. 253) za stari turški trgovski del mesta. Tudi izraz »ledeniški prod« (str. 57) za ledeniške groblje lahko zapelje v zmote. Statistični podatki so zelo mnogoštevilni. Posebno je ustregel naši radoznalosti s preglednicami o verskih in nacionalnih razmerah v Bosni in Hercegovini. Škoda, da pri raznih podatkih o produkciji ni navedel letnic, na katere se nanašajo. Sedaj nam je mogoče to pomanjkljivost popraviti s statističnimi podatki, ki nam jih nudi »Almanah kraljevine

Srbov, Hrvatov in Slovencev«, kjer najdemo n. pr. podatke o produkciji naših premožovnikov in rudnikov v l. 1920. Tudi podatki o prebivalstvu se ne nanašajo na isto štetje. Navadno so dodani podatki iz l. 1910 v oklepaju. Pri dalmatinskih krajih pa podatki brez oklepaja večinoma izvirajo iz l. 1910, ne pa 1921. Tudi višinski podatki so na mnogih mestih napačni. Sicer pa sploh ne vemo natanko, kateri podatki so pravilni, ker so tozadevna merjenja nenatančna in dobimo v vsaki knjigi in na vsaki karti drugačne višinske podatke.

V naslednjem podam nekaj popravkov.

Ko pisatelj govori (str. 16) o domžalski industriji slamniov, bi prav lahko izpustil tisti »žalibog«. Na str. 17 bi bilo bolje zapisati, »ogradišči strugo s trdnim nasipom«, ne pa z »jezom«. Dvakrat se rabi (str. 28 in 33) dober mesto deber. Pri popisu Maribora bi pač lahko omenil veliko hladilnico in vodovod s Tezna, tudi nekaj starin ima Maribor, zlasti grad iz 17. stoletja, in na nekaterih mestih še precej ohranjeno staro mestno obzidje in celo mestna vrata. Maribor je tudi mesto drevoredov in vrtov. Če že pisatelj omeni Ormož (str. 45), bi kazalo tudi omeniti večje Središče, 1159 preb. Na str. 47 pravi, da nameravajo (!) s falske elektrarne napeljati elektriko predvsem v Maribor. V Maribor je napeljava že izvršena med vojno in že dve leti gori elektrika v Mariboru, sedaj je že napeljana v kraje pod Pohorjem in se napeljava v smeri proti Konjicam. Trg Sv. Lenart (str. 50) ne leži v široki dolini Pesnice, ampak na nekakem pomolu v to dolino. Ti pomoli so ravno značilni za Slov. Gorice. Ponekod so označbe svetovnih strani z velikimi začetnicami napačne, n. pr. str. 54. S—I, popravi naj se v S—J. Pri krajevnih imenih v Prekmurju (str. 55) navaja pisatelj drugače pisana imena, kakor pa jih najdemo na sedaj pač merodajnem zemljevidu Slovenije, ki ga je izdala Matica Slovenska (n. pr. Sinik mesto Senik, Štefanovci mesto Števanovci, Verici = Virica, Sakolovci = Šakalovci). Blaško jezero (str. 61) se pravilno imenuje Baško jezero. Beneškim Slovincem pisatelj odreka (str. 86) slovensko narodno zavest, kar samo dokazuje, da mu ni znano delovanje slovenske beneške duhovščine in njenega voditelja prof. Ivana Trinkota. Rutarjevi podatki o Beneški Sloveniji so pač zastareli. Zmotno je, da bi imeli vzhodni in severni del Istre pred Habsburžani v posesti Hrvati (str. 93). Pazinska grofija je bila v srednjem veku v rokah nemških grofovskih družin, od katerih so jo dobili Habsburžani. Tudi ob Kvarnerskem obrežju raste oljka. Na str. 109 je tiskovna napaka 1863 mesto 1683. Na mestu, kjer stoji danes Zagreb, je pač že tudi v rimski dobi bila naselbina (str. 147). Zagrebška škofija je ustanovljena 1093, ne 1091. Pri Požegi bo število prebivalstva pač napačno (str. 171). Vis je od dalmatinske celine oddaljen le kakih 50 km, ne pa 72 (str. 211). Vrhovni poglavar mohamedanske cerkve se naziva Reis-ul-ulema, ne pa Reis-el-ulema (str. 255). Napačni so podatki glede produkcije in virov slane vode v Tuzli (str. 264). Almanah navaja tu 34 virov. Dnevno se lahko črpa do 1000 hl iz vsakega. Skupna produkcija soli l. 1920 je bila 256.788 q. Bolezen »gošavost« (str. 277.) se pravilno imenuje golšavost (golša =

krof). Kadar bo Melik dokončal cel popis Jugoslavije, bomo imeli v rokah lepo knjigo, ki bo dobro služila šolam in zasebnikom. Seveda bo tedaj še posebno potrebno izdati primeren zemljevid in morebiti čimprej prirediti drugo izdajo s poravljanimi statističnimi podatki in dobro pregledanim tekstom. Dr. K. C.

Pravoznanstvo.

Sadašnji položaj kaznenopravnog zakonodavstva Kraljevine Srba Hrvata i Slovenaca. Napisao dr. Metod Doleňc, profesor univerziteta u Ljubljani. Nakladom Ig. pl. Kleinmayr & Fed. Bamberg u Ljubljani

Pozvan od ugledne nemške strokovne revije je naš najodličnejši kriminalist, ki je sam član ožjega odbora kazenskopravne sekcije stalnega zakonodavnega sveta in zato v prvi vrsti poklican, podati o tem svoje mnenje, očrtal najprej v nemškem jeziku razvoj kazenskopravnega zakonodavstva v naši državi izza prevrata do današnjega dne. Dobro vedoč, kako nujno potrebujejo takega pregleda osobito naši pravniki, pa tudi nepravniki, se je odločil, da nam poda svoje delo tudi »na domačem jeziku«. Kot takega si ni izbral slovenščino, marveč — tuintam pač nekoliko¹ na slovenščino spominjajočo — srbohrvaščino, ker je vedel, da tako tem zanesljivejše doseže svoj daljnji, v četrtem poglavju podrobnejše obrazloženi namen. Natisniti je dal svoje delo v latinici, da se ga tudi Slovenci tem lažje poslužujejo.

Koliko duševnega dela je nakopičenega na skromnih 38 straneh, more presojati le tisti, kdor je že sam — za objavo ali tudi le za privatno praktično porabo zbiral po raznih službenih listih — osobito v naših »Službenih Novinah« skoro vzorno nepregledno raztresene določbe katerekoli panoge zakonodavstva. Z nenavadno gorečnostjo in z mravljincjo pridnostjo nam je gospod pisatelj podal docela točen in izcrpen pregled dosedanjega razvoja in sedanjega stanja kazenskopravnega zakonodavstva v naši državi.

Razdelitev gradiva se mu je podala sama ob sebi:

V I. poglavju nam predočuje razvoj v prevratni in poprevratni dobi do Vidovdanske ustave, v II. poglavju pa odtlej dalje do konca minulega leta. V III. poglavju nas podrobneje seznanja z novimi načrti materialnega in formalnega kazenskega prava.

IV. poglavje, ki ga iz umevnih razlogov ni podal inostranstvu, marveč dodal šele tej brošuri, pa odkrito kaže na pogoške dosedanjega zakonodavstva in obsega kritične pripombe.

Točne citacije virov pa Slovencev ne bodo zadovoljile; ker se navajajo razen za prevratno in prvo poprevratno dobo redoma samo zaradi visoke cene pri nas le težko dostopne »Službene Novine«, ki niso na razpolago niti pri vseh državnih oblastvih in uradih s konceptnim uradništvom, ne pa tudi našega »Uradnega lista«. Zato pač prosimo g. pisatelja, da izvoli pri svojih daljnjih delih poleg »Službenih Novin« vedno citirati tudi naš »Uradni list«. Za to mu ne bodo hvaležni samo

vsi pravniki, ampak v dokaj večji meri še nepravniški krogi, ker jim bo šele potem možno, podrobneje se poučiti o zadevnih zakonitih predpisih, in bo imel šele potem vsak sestavek zanje tudi polno praktično vrednost.

Ako pa se ne oziram na to nebitnost, moremo le ponavljati, kar smo rekli že gori: Delo je izredno natančno in izcrpno, tako da mu nimamo ničesar stvarnega niti prigovarjati niti dodajati. Svojemu namenu bo izborno služilo in ga vsaj v prvih treh poglavjih tudi vse-skozi doseglo. Prav posebno pa želimo, da ga doseže tudi v četrtem poglavju. O tem pa je treba pač izpregovoriti še nekaj besed.

Gospod pisatelj že v prvih treh poglavjih na primernih mestih iskreno pove svoje protivno mnenje, osobito na strani 15. o »Kanzel-paragrafu«, na isti strani o odločbi stola sedmorice glede nepristojnosti porotnih sodišč za krivična dejanja, izvršena potom tiskovin, ki morda ustreza namenu zakonodavca, ki pa odloča proti »jasnom zakonskom tekstu«, ker so pri nas porotna sodišča za izvestna krivična dejanja redna sodišča, in pa na strani 19. glede zakona o zaščiti javne sigurnosti, ki »kaže znamenja prenačljenog koncepta« in »često se okreče i proti ustavno zajamčenoj zabrani smrtne kazni za čisto političke delikte«. Še ostrejša in odločnejša pa razkriva v četrtem poglavju formalno- in materialno-pravne kakor tudi tehniške pogoške dose-danjega zakonodavstva. Ne zadovoljuje se pa samo s tem, marveč podaja tudi praktične nasvete, kaj je še storiti, da se zakoni tudi dejanski izvršijo, da ne ostanejo zgolj na papirju, ker jih ni možno izvršiti (n. pr. kako naj se oddajajo izvestni zločinci v prisilne delav-nice, ako se ne le ne ustanove, marveč se je še celo edina prisilna delavnica v državi, ki smo jo imeli v Ljubljani, opustila, dočim so vse druge nasledstvene države propale Avstrije take zavode kot nujno potrebne naprave ravno v času po svetovni vojni pridržale, da se morejo nevarni elementi napraviti neopasnimi, nekatere države pa so prisilne delavnice celo lepo izpopolnile). Dalje daja tudi navo-dila, kako je ravnati, da bodo bodoči kazenski zakoni, ki so vendar hrbtenica vsa-ga zakonodavstva, ne le na višku moderne kriminali-stične vede, marveč da bodo tudi docela ustrezali ljudskemu čuvstvo-vanju; vsak osnutek naj se natisne (niti projekt zakona o kazenskem postopku se ni natisnil) in da v knjigotrštvo (tiskanega načrta ka-zenskega zakona niti neki slovenski narodni poslanec ni mogel dobiti v samem Beogradu); le tako morejo ne le strokovnjaki, marveč tudi široka javnost zaznati vsebino osnutkov novih zakonov in tudi de-janski sodelovati. Oboje je potrebno. Prevzeč tajinstvenosti pri takem delu ni na mestu. Ljudstvo mora v dvajsetem veku pač vedeti, kaj se mu kuha.

Uverjeni smo sicer, da zadene g. pisatelj s svojimi nazori deloma na odpor. Toda mi se z vsemi njegovimi izvajanji docela strinjamo. Le čestitati moramo gospodu univerzitetnemu profesorju k njegovemu pogumu, da je tako iskreno povedal svoje, s tem pa tudi naše mnenje, ki je brez dvojbe mnenje pretežne večine državljanov.

Oprema je lična, papir dober, tisk lep. Tiskovni napaki smo našli le dve.

Knjižico toplo priporočamo ne le pravnikom, marveč tudi vsem drugim, ki se za stvar količkaj zanimajo. Fran Regally.

Cerkvena zgodovina.

Kratka zgodovina katoliške Cerkve za šole. Z 20 slikami. Spisal Alojzij Stroj, stolni kanonik v Ljubljani; II. izdaja. V Ljubljani 1922. Založila Jugoslovanska knjigarna. Str. 134.

Z veseljem bo to knjigo vsak vzel v roke ne samo radi tega, ker bo takoj ob prvih poglavjih zaznal, da je pisana z veliko ljubeznijo do predmeta, temveč tudi radi tega, ker je pisatelj iz neizmerne gradiva zelo spretno izbral vprav to, kar je učencem nižjih šol, katerim je knjiga kot šolska knjiga namenjena, najbolj potrebno in koristno. Katoliška cerkev je delo božje, pa tako, da »ga je lahko spoznati in v njem doseči večno življenje, ker je zaznamovano z jasnimi znaki« (str. 7), to je bil, kakor knjiga dokazuje, vidik, ki je pisatelja vodil pri sestavi njegovega dela. Z lahkoto si bo tudi učenec nižjih šol na podlagi te knjige napravil iz zgodovine tisto sliko o katoliški cerkvi, ki edino odgovarja resnici in dejstvom: ona je vedno edina v svojem nauku, v svojih nadnaravnih sredstvih in v svojem ustroju, ona je apostolskega izvora, ona je vesoljna — namenjena vsem ljudem, ona je sveta. Dasi obravnava pisatelj le splošno zgodovino katoliške cerkve, se vendar ozira pri važnih prilikah tudi na domače dogodke. On govori obširneje o razširjanju krščanstva med Slovenci in Jugoslovani sploh, o sv. Cirilu in Metodu, o ustanovitvi ljubljanske škofije, o luteranstvu in protireformaciji v Slovencih, o ustanovitvi goriške nadškofije, o škofu A. M. Slomšku itd. S tem dela svoj predmet bolj zanimiv, v učencu pa vzbuja zavest, kako je že od nekdaj naša ožja domovina vezana s cerkvijo in Rimom in kako so dogodki pri nas le odmev apostolskega dela, ki ima svoje žarišče v Rimu kot srcu krščanstva. Slike, ki so knjigi pridejane, zaslužijo še posebno pozornost. Vodijo nas v katacombe in Rim; večinoma pa nam odkrivajo znamenitosti naše zemlje: poleg oglejske bazilike in djakovske prvostolnice tudi Gospo Sveto in romarsko cerkev na Krki pa štiri prav lepe portrete: Hrena, Knobleharja, Baražo in Slomška, mož torej, ki naj bi mladini služili kot vzorniki. — Knjiga tvori v resnici skrbno prirejeno lepo zaokroženo celoto ter sega do najnovejših dogodkov v cerkvi: do izvolitve Pija XI., čigar životopis v kratkih obrisih podaja, in do mednarodnega evharističnega kongresa v Rimu meseca maja 1. 1922. Prepričan sem, da bo i učiteljem i učencem kar najlepše služila. —

Za morebitno tretjo izdajo bi pa na to in ono opozoril. Pri svojem pripovedovanju se pisatelj poslužuje naznanjalnega trdilnega stavka za reči, ki imajo čisto različne stopnje resničnosti. Naznanjalno-trdilno podaja verske resnice n. pr. »Kristus je odločil Simona

Petra za temeljno skalo, za vidnega glavarja svoji Cerkvi«; »Kristus je zapustil mesto sebe sveto Cerkev« itd.; prav tako podaja nepobitno izpričana zgodovinska dejstva n. pr.: »Rimski cesar je bil tedaj Neron, grozovit vladar, ki je celo svojo mater, soprogo in učitelja dal umoriti«; ali »ob smrti sv. Janeza je bila Kristusova vera razširjena po vseh pokrajinah ob Sredozemskem morju« itd. — Naznanjalno-trdilno govori pa tudi o rečeh, ki niso zgodovinsko izpričane n. pr.: »Isto leto in isti dan (kakor sv. Peter) je svoje učenje z mučeniško smrtjo potrdil tudi sv. Pavel« ali »Andrej je oznanjal sv. vero v pokrajinah ob Črnem morju, v Epiru in na Grškem, kjer je v Patrah umrl mučeniške smrti na poševnem križu, na katerem je dva dni visel« ali »sv. Janez je stanoval na hribu Sion blizu one hiše, kjer je Jezus postavil zakrament sv. R. T. K. Janezu in Mariji so večkrat prihajali drugi apostoli«, ali »Julijan je umirajoč vzel v roko prsti, pomočil jo v svojo kri in vrgel proti nebu z besedami: 'Zmagal si, Galilejec'« (str. 30) itd. — Prav tako govori o dogodkih, ki so le legendarnega značaja, na primer: »V Sriemu je bil prvi škof sv. Andronik, učenec apostola Pavla« (drugi hočejo, da je bil tukaj prvi škof sv. Epaenetos, učenec sv. Petra) itd. itd.

Tak način pripovedovanja ima lahko nenameravane posledice. Učenec se tu navadi, da sprejema versko resnico in legendo, zgodovinsko dejstvo in historično neizpričan dogodek, v stopnji ozir. luči iste historične izvestnosti, kar je že samo na sebi zmotno, toda zgodi se, da isti učenec prej ali slej legendo kot legendo spozna, prav tako dogodek, ki mu je bil v afirmativnem stavku avtoritativno iz učne knjige podan kot historično izpričan, le kot neko usledino daljnega ustnega izročila, ki se zgodovinsko nikakor ne da več kontrolirati, posledica vsega bi pa bila, da učenec, ozir. sedaj že mlad fant svoje spoznanje prenese še na verske resnice in historična dejstva, ki so mu bila na isti način v učni knjigi predložena ter prične gledati tudi v njih legende in neizpričana historična dejstva.

Zatorej se mora še posebej v učni knjigi cerkvene zgodovine strogo ločiti med dogodki ozir. stvarino, ki je nepobitno izpričana, in med drugo, ki te lastnosti nima, ozir. ki spada med legende. Avtor omenja, kolikor sem opazil, samo enkrat »legendo«, ki pripoveduje, da sta v Ogleju že v prvem stoletju oznanjevala sv. vero prvi oglejski škof sv. Mohor in njegov diakon sv. Fortunat«, pa bi moral na prav mnogih drugih mestih isto storiti. Za učno knjigo je edino pravilno, da podaja le strogo izpričana dejstva, saj je tudi teh v najstarejši dobi cerkvene zgodovine za debele knjige; kar historično ne drži, kar je legendarno, se lahko, ako so razlogi za to in prostor dopušča, tudi navaja, toda mora se kot tako označiti in predložiti (najbolje tudi s posebnim tiskom ali pod črto), da učenec točno ve, kaj nese seboj v življenje. V ti smeri bi se morala tudi naša »Kratka zgodovina« (seveda predvsem v paragrafih I. in II. dobe) za tretjo izdajo revidirati. Naloga katehetov pa je, da do tedaj sami nadomestijo, česar v tem oziru knjiga ne nudi.

Početek širjenja krščanstva v Rimu spravlja pisatelj v zvezo s prihodom sv. Petra v Rim (str. 9). Pa so bili kristjani v Rimu najbrž že pred njegovim prihodom! Konzul Pudēnt, ki se tu omenja, ni iz časov sv. Petra, temveč iz dobe Pija I. (140—155): bil je senator, ne konzul; spreobrnjen po Piju. — Ni izpričano, da je »Peter obiskal pokrajine v Mali Aziji: Pont, Kapadocijo itd.« (str. 9). — Prav tako ni izpričano, da »sta Peter skupno s sv. Pavlom iz Korinta potovala v Rim« (pravtam). — »Truplo sv. Jakoba starejšega je v Santiago de Compostella« (str. 11), toda truplo istega svetnika imajo tudi v cerkvi sv. Saturnina v Toulouse-u! — V prepiru, ki je koncem I. stol. v Korintu nastal, niso bili Korinčani, ki so v Rimu iskali razsodbe (str. 12), temveč Klemen sam je iz lastne iniciative posegel vmes in razmere uredil. — Ni gotovo, da je sv. Polikarp umrl za časa Marka Avrelija okoli l. 165 (str. 18 s.); verjetneje se je to zgodilo že okoli leta 156 pod vlado Antonina Pija. — Pij I. ni umrl pod Markom Avrelijem (str. 19), temveč pred njim okoli l. 155. — Misel »vseh mučencev je na milijone« (str. 23) bi jaz drugače izrazil; raje bi veliko število kakorkoli opisal in pridelal kot primer, da izkazuje rimski martirologij za Rim 14.000 mučencev. — Cerkvenih učениkov ni dvaindvajset (str. 34), temveč 24. — Sv. Hieronim se je rodil najzgodnje l. 340, ne že l. 331 (str. 36). — Kar se pripoveduje o sestanku med Leonom I. in Atilo (str. 39 s.), je vse legendarno; sliko sestanka dobimo prvikat zapisano šele okoli l. 1000, torej okoli 650 let pozneje, kakor naj bi se bila vršila. — Ko izvemo, da se je oglejski nadškof Pavlin I. pričel imenovati patriarh (str. 41), bi bilo potrebno tudi omeniti, da je to storil radi tega, ker je povzročil v cerkvi razkol in je on kot glavar razkolniškega gibanja hotel biti tudi po dostojanstvu več kot drugi; zato se je imenoval patriarh. — Da bi si bil patriarh sv. Pavlin II. pridobil posebnih zaslug za pokristjanjenje Slovencev (str. 41), je zgodovinsko neizpričano; »noben zanesljiv zgodovinski vir nam nič ne priča o tem« (Kos. Grad. I. XLIX). — Podatki, kakor se navajajo za pokristjanjenje Hrvatov (str. 49), so že dolgo opuščeni. Treba v Dalmaciji ločiti med Romani v mestih in na otokih in med Hrvati na kopnem v zaledju primorskih mest. Prvi so bili od nekdanj katoličani, drugi pa pogani. K prvim je papež Ivan IV. (640—642) — ta je bil iz Dalmacije! Martin I. (papež) ni bil iz Dalmacije (str. 49), temveč iz Todt-ja v Umbriji — poslal o p a t a Martina, da bi jim pomagal in da bi krščanske jetnike od poganskih Slovanov in Avarov odkupil. M e d R o m a n i, ne med Hrvati in za Hrvate, je bila, a pod vrhovno jurisdikcijo Bizanca, v Splitu okoli l. 780 (ne okoli l. 650) osnovana biskupija, čije prvi biskup je bil Ivan iz Ravene. Hrvate v Dalmaciji pa so pridobili za krščanstvo ne romanski sosedje, temveč frankovski misijonarji, a šele početkom 9. stoletja; oni so jim ustanovili v Ninu posebno škofijo, neodvisno od Splita. — Tudi glede Srbov je treba popravka (str. 50): Srbi niso spadali pod splitsko nadškofijo; reči je treba tako-le: katoličani, kolikor so stanovali v severnem delu srbskih zemelj, so bili do Mihaela ozir. do ustanovitve barske nadbiskupije pod Splitom, kolikor pa so prebivali v južnem delu srbskih zemelj, so v 6. in

7. stoletju pripadali Skadru, od 8. stoletja dalje pa nadbiskupiji v Draču. Ni pa bila nadbiskupija v Baru ustanovljena za Mihaela (1050 do 1081), temveč po njegovi smrti šele l. 1089, in sicer po protipapežu Klementu III. — Sava je postal nadškof Srbije ne po patriarhu v Carigradu (str. 50), ki je bil tedaj Latinec in v zvezi z Rimom, temveč po patriarhu v Nikeji, ki je stal na čelu grške od Rima ločene cerkve. — Bolgarski knez Simeon je dobil od papeža c a r s k i naslov, ne kraljevi (str. 51), od papeža pa je izprosil, da je nadškof v Preslavi, ne v Ohridi (pravtam), postal bolgarski patriarh. — Glagolsko pismo sta sv. brata Ciril in Metod izumela pred svojim odhodom iz Carigrada na Moravsko in prav tako sta že pred svojim odhodom vsaj evangelije (t. j. evangeljske perikope) prevedla v slovenski jezik (t. j. v oni dialekt, ki sta ga od doma znala), ni se pa zgodilo vse tó šele na Moravskem, kakor mora vsakdo iz zadevnega odstavka sklepati (str. 56). — Na isti strani stoji, da je »sv. Metod krstil na moravskem dvoru tudi češkega vojvodo Bořivoja, njegovo soprogo Ljudmilo i. dr.« — a to je še vedno sporno vprašanje. — Neizpričano je tudi in nihče ne ve, da »je sv. Metod pokopan na Velehradu na Moravskem« (str. 56). — Samostan v Stični je bil ustanovljen naravnost kot cistercijanski, ne pa najprej kot benediktinski, ki naj bi bil šele pozneje sprejel pravila cistercijancev (str. 74). Oglejski patrijarh Peregrin je pri ustanovitvi samostana v Stični in Gor. gradu le sodeloval; oskrbel je le ustanovne listine; pravi ustanovitelji so bili domači plemiči, ki so darovali potrebna zemljišča. — Sv. Terezija ni ustanovila sama 32 n o v i h samostanov (str. 99), temveč je v družbi s sv. Ivanom od križa 32 samostanov (17 ženskih in 15 moških) reformirala. — Med novimi cerkvenimi redovi (§ 37) bi bilo pač omeniti tudi kapucine, ki so si tekem 17. stol. med Slovenci ustanovili največ naselbin, več kot vsak drugi red, in čijih delo je bilo pri obnovi verskega življenja po protestantski dobi zelo veliko. — Med verskimi zmotami (§ 41) bi se moral, če se že Febronij omenja, mnogo prej navesti galikanizem, iz katerega je črpal i Febronij i Jožef II. — Vseh katoličanov je s e d a j (t. j. 1922, ko je naša knjiga izšla) precej nad 300 milijonov, ne pa okoli 270 milijonov, kakor se na str. 118 ugotavlja. — Mímogrede bi izrazil še željo, da se v bodoči izdaji avtor ozira vsaj s kratkimi stavki na to, kako se je v okviru cerkve v vseh vekih gojila znanost in umetnost, ter poda na tak način k nekaterim slikam nekaj več razlage, kakor jo dejansko v knjigi dobé. Prostor za to bi se našel prav lahko tudi pri sedanjem obsegu, ako bi se izpustili ozir. skrčili odstavki, ki spadajo med neizpričana historična dejstva. Prepričan sem, da bi delo tako le pridobilo, v korist stvari in učencem.

Dr. Jos. Srebrnič.

Leposlovje.

Peter Pavel Glavar, lanšpreški gospod. Zgodovinska povest. Dr. Ivan Pregelj. Izdala Družba sv. Mohorja. 1922. Str. 96. — Rus G. S. Petrov (roj. 1868) je v svojem delu »Ruski pesniki in pisatelji«

očital pisateljem in pesnikom Rusije, vse od Gogolja dalje pa do Čehova in Gorkega, da so izborni znali in znajo popisovati bolezni Rusije, a zdravila ne vé nobeden; da samo slikajo, kako Rusija živi, ne pa, kako bi živeti morala; da so torej dobri diagnostiki, a slabi lečniki; vsa ruska moderna je polna pesimizma, a prazna veselega optimizma. (Prim. G. S. Petrow, Rußlands Dichter u. Schriftsteller, Halle a. S. 1905, str. 78). In zakaj je tako mrko v slovstvu? Ker pisatelji ne motrijo življenja z višjega vidika, z vidika večnosti, in ker ne skušajo ljudi »navdušiti k veselemu, odločnemu delu v duhu višje ljubezni in resnice«. (Tam. str. 85.) Tak pesimizem je uvedel pri nas v svojih prvih spisih Ivan Cankar, čisto po ruskih vzorcih: brutalnost triumfira, vse višje stremljenje je ljudem v zasmeh. Tako slovstvo mora ubiti vsako veselje do dela. Zató moramo z veseljem pozdraviti pisatelja, ki nam oznanjuje vesel optimizem in kaže pot, kako narod pride do sreče: z delom, z delom in zopet z delom. Vzor takega delavnega moža nam je Peter Pavel Glavar: ustanovil je bolnico v Komendi, bil je pravi mecen ubogim dijakom, bil je svoje dni v čebelarstvu prva avtoriteta, v poljedelstvu je kmetovalcem pokazal nova pota, saj se je lotil, ne meneč se za izgubo, vsak dan kakega novega poskusa, in da je veljal tudi v poljedelstvu kot prva avtoriteta, dokazuje dejstvo, da ga je tedanja kranjska poljedelska družba prosila odgovora na 172 gospodarskih vprašanj; ustanovil je beneficij v Komendi, sezidal župno cerkev sv. Ane v Tunjicah, v spomin svoji nesrečni materi Ani, ki je — sirota — ni poznal. Vse to je dovršil mož, ki je bil do 14. leta ubog pastirček brez beliča in potem 10 let dijak, živeč se s poučevanjem po imovitih hišah. Čudovito lepo je to življenje! Ko ga župnik Rogelj dá v šolo, mu reče: »Glej, prvo skalo sem ti jaz odvalil s poti; še jih bo na tvoji poti; valiti jih boš pa moral sam.« In to je v poglavitnem vsebina in ideja te povesti: kakó je mladi Glavar, nepremično težeč za ciljem, da postane duhovnik, ogromne skale valil s svoje poti do cilja: skalo v Ljubljani, ko so paglavci izvohali, da je nezakonski otrok; skalo v Gradcu, ko ni imel rojstnega lista; skalo — in največjo — v Senju, ko se mu je obetala najsijajnejša bodočnost, ako bi odstopil od svojega poklica; skalo na Malti, skalo v Ascoliju . . . Če pisatelj pravi, da je bil Glavar nekakšen Odisej (in Zandonattijeva hčerka Navzikaja), bi lahko predstavili, da je bil pravi slovenski Herkul, ki si je z občudovanjavredno odločnostjo pot utiral k cilju in se na razpotju, kjer ga je Sreča tako mamljivo vabila, odločil iti za resno Krepostjo; bil je — lahko rečemo še dalje — slovenski Ojdipus, ki je — zasramovan od vrstnikov zaradi nezakonskega rojstva — iskal svojih staršev križem sveta. — Naša povest je zgodovinska, ne sicer povsem, vendar pa v bistvu. Širšemu občinstvu morda ne bo znano, da je že v Ljubljanskem Zvonu (l. 1885) rajni profesor Iv. Vrhovec na 48 straneh popisal življenje Glavarjevo; prof. Vrhovec pa je črpal iz treh virov: 1. iz netiskanega življenjepisa Glavarjevega, ki ga je bil l. 1822 sestavil Josip H. Stratil v Stični in ki se hrani v ljubljanskem muzeju; 2. iz spisa prof. Rechfelda, objavljenega l. 1849 v Mitteilungen des Hist. Vereines f. Krain (s

sliki Glavarjevo), in 3. iz listin in Testaferratovih pisem, kolikor jih je še ohranjenih v arhivu v Komendi (ker večina se je na žalost izgubila in s pismi vred tudi prvotni življenjepis Glavarjev, ki ga je bil morda spisal sam?). Če Vrhovčev spis in našo povest primerjamo, vidimo takoj, da je našemu pisatelju mnogo dejstev bilo že na razpolago: najdba otroka na župniškem pragu, mati Jerasovka, ki otroka vzame v rejo, župnik Rogelj, rodbina Jerasova (Jernej postane res general v Karlovcu), Matija Kolóvratar, slavni korepetitor v Ljubljani, študije v Gradcu (žid, ki je dijaka opeharil za klobuk), Senj (trgovec Zandonatti!), Malta, Ascoli, Trsat (škof Benzoni). Dva motiva — a zelo važna — je vzel dr. P. iz svojega vira: Ciprijana Antonini (njegovo očetovstvo in zlasti njegovo tragično smrt) in pa Zandonattijevo hčerko ter njen roman. Ali pa to, da je imel precej gradiva na razpolago, zmanjšuje pisateljeve zasluge? Odgovor je lahek: več ko 100 let je to gradivo ležalo na razpolago vsem našim pisateljem, a nobeden ga ni videl doslej. (Bogve, koliko še imamo, pa ne znamo!) Razen tega je šlo vse gradivo skozi pisateljev temperament; vse je psihološko utemeljil, poglobil. Tako n. pr. takoj začetek! Stratil pričenja: »Necega poletnega dne l. 1721 je ravno opravljal župnik v Komendi svojo jutranjo molitev, ko začuje zunaj pred vrati vekanje majhnega otroka. Misleč, da ga je kaka beračica prišla prosit vbo-gajme, poišče majhen dar« itd. A naš pisatelj? Pred to Stratilovo pripoved je postavil celo prvo poglavje (»Hagara«), poleg onih dveh v Senju (ločitev in samoodpoved) ter v Ascoliju (umiranje Ciprijanovo) pač najlepše v povesti. Kaj je vse v tem poglavju! Šen kresne noči, zvezde, veselje mlade kmetske dvojice, ki se pelje na vse zgodaj v Ljubljano, ter obup mlade, nezakonske matere, ki se mora — morda za zmerom — ločiti od svojega otroka. Že to poglavje nas prime tako, da moramo čitati naprej, pa magari do »dana beloga«. (In tako se tudi res godi, kakor slišim.) Človek skoro doživlja kresno noč. In tako srečujemo od poglavja do poglavja nove lepote. Ljubeznjiv je značaj župnika Roglja (zdi se mi nekoliko soroden Plebanusu Joannesu) ali njegove dobre sestre, značaj Jerasove Manice; prav po virih je narisana skopi Italijan vitez pl. Testaferrata, ki vidi v našem narodu samo barbare in v zameno za denar ki ga vleče iz ljudskih žuljev, ponuja svojo »avito« kulturo (Castiglione!); prekrasna sta Matija Kolóvratar ter magister p. Jeronim. Škoda bi bilo, ako ne bi z veseljem omenil tudi kapitana Pera Glavinića. Zgodovinsko ozadje je zadeto z nekaterimi značilnimi črtami (branje iz Tobijevih bukev, ki so bile res baš takrat (1733) izšle, janzenizem, str. 49, dijaško življenje v Ljubljani, in vobče tisti preprosti slog, nekako svetopisemski, n. pr. str. 54: »Tako je pisano...«) — V par stvareh samo se z avtorjem ne strinjamo. Naslov je — po mojih mislih — preširok, ker sega povest samo do 25. leta življenja P. P. Glavarja (dasi bi resnično še radi brali, kako je še naprej skale valil s poti); da gre Navzikaja v samostan, je vendarle nekoliko prekruto (ker namreč prej ni mislila na kaj takega); da fant kar nič ne reagira tam (str. 43), ko se mu mati približa, je tudi nekoliko trdo; da bi se z morja

videle luči v Ascoli?! (68); kako more bogoslovec obljubiti, da bo cerkev zidal? Dispenco bi bil lahko tudi ljubljanski ordinariat izprosil. Pojem »Komenda« naj bi se bil pojasnil. J. Debevec.

Češke pravljice. Poslovenil Ivan Lah. Ilustriral Rajko Šubic. V Ljubljani 1922. Natisnila in založila Učiteljska tiskarna v Ljubljani. — Knjiga je naročeno založniško blago v sliki in besedi iz Božene Nemcove in še od nekod drugod. Motivno vse te pravljiske motive poznam iz svojega sedmega leta. Izvedel sem jih od Ane roj. Carli, omožene Kovačič, sicer poštene šestdesetletne Tolminke, ki je za silo nekaj bohoričice brala. Ob Lahovem prevodu bi sodil, da moderne ženske, pa niti andersenovska Božena ne znajo več pravljčiti. Morda je v češki besedi drugače. Ne vem, nisem bral. Ilustracija je ponekod pristni barbarizem črté in osnutka. Dr. I. P.

Matí narava pripoveduje. Prirodopisne pravljice. Spisal K. Ewald. Slovenski mladini povedal P. H. Natisnila in založila Učiteljska tiskarna v Ljubljani. (Leta 1922?) Str. 216. — Ta knjiga danskega pisatelja († 1908) nam je lahko vzor, kako se mladini najtežja vprašanja iz prirodopisja napravijo zanimiva, tako da mladina začne potem sama naprej razmišljati in iskati! Dve reči sta v tem oziru potrebni: 1. popolno suvereno obvladovanje tvarine, 2. dramatična oblika pripovedovanja, v dialogu (personifikacija!). Skozi vso knjigo poslušamo razgovor raznih ptic (srakoperjev v »Kukavici«, lastavic, ščinkovcev, vrabcev itd. v »Vrabcu«, žuželk (čebel v »Matici«, kobilic), bacilov (»Pet velesil«), ostrig itd. (»Stari kol«), nebesnih teles (»Zemlja in repatica«); zdaj smo v gozdu, zdaj na dnu morja; zdaj je pomlad, zdaj jesen ali zima, zlasti pri prvih štirih dihamo pomlad (Kukavica, Pajčica, Matica, Podlesne vetrnice): vedno pa opazujemo, opazujemo, opazujemo. — Prevod je prav gladek, jezik vobče pravilen. Napačno se rabi (in to skoro vedno) pridevnik »mali, mala, malo« m. majhen, majhna — kadar je nedoločen, n. pr. 61, 62, 77, 94 (1. vrstica zgoraj) itd. itd. Spako »da se jo je poklicalo!« — sem zapazil samo enkrat. — Tam, kjer govori morje (str. 73—90) bi — po moji sodbi — bilo bolje: »jaz sem vse to zgradilo« m. zgradil (itd. v več stavkih). Veleznik od izleči (jajčeca) je pač: izlezi, ne: izleži (str. 21). Sicer pa smo našli dosti lepih, domačih izrazov. J. D.

France Zbašnik, Drobne pesmi. Z risbami okrasil Rajko Šubic. V Ljubljani 1922. Natisnila in založila Učiteljska tiskarna ... in uvod je napisal pokojnega začetnika pietetni stric dr. France Zbašnik, ki se je tu vendar le predaleč spozabil v neokusnost šolsko-narodno-vzgojnega stilizovanja. Pesmi so početniško epigonstvo ob Zadrugarje in verbalizem naših otroških listov. Učiteljska tiskarna bi smela živim začetnikom take reči tiskati. Za pokojne se mi zdi veliko preveč — zapravljevostí. No, da ne bom Judež in godrnjal ob potratu in prav otroških »okraskih«, Šubico je, glejte, kakor nalašč, še živemu knjiga pomogla, da je »zagledal beli dan«.

Dr. I. P.

Filozofija.

Dr. J. Kratochvil, *Uvod do filosofie*. 3. vyd. Olomouc 1922. Str. 318.

Dr. Josip Kratochvil je nam Slovencem že znan kot eden najbolj marljivih in plodovitih čeških miselcev. Tudi o drugi izdaji tega dela je »Čas« že poročal (XI, 1917, str. 245). Tretjo izdajo je pisatelj znatno razširil in predelal. Dal ji je tudi bolj znanstven značaj, tako da bo dobro služila zlasti visokošolcem, katerim jo je posebej namenil.

Knjiga ima sedaj tri dele. V prvem »Osnovni filozofski pojmi« (str. 1—60) tolmači K. pojem filozofije, nje razmerje do vede, nje postanek in razdelitev. V drugem, glavnem delu »Razvoj filozofske misli« (61—246) podaja zgodovino filozofije po nje predstavnikih od orientalske in grške filozofije preko krščanske patristike in skolastike ter srednjeveške mistike do sodobnih filozofskih struj. V tretjem delu »Sinteza bodočnosti« (247—298) kaže, kako vsi problemi silijo na nov idealizem, ki bo pomenjal v filozofiji zmago duhovnosti. V 2. izdaji je bil še četrti del »Razvoj in težnje češke filozofije«. Ta del je pa pisatelju tako narastel, da ga izda v posebni knjigi (prim. opomba na str. 299).

Značajka tega uvoda je torej razvoj filozofske misli v prošlosti in pokaz v bodočnost. Glede prvega si skoraj ne moremo misliti dela, ki bi v takšnem obsegu podalo tako jasen pogled v zgodovino filozofije. Zastopniki filozofskih struj so v malo potezah, a krepko orisani, struje same in prehodi dobro označeni, literatura izbrana. Vsak bo to knjigo z veseljem in pridom prebiral, četudi ima na razpolago tuja, večja dela. Zanimiv je pokaz v bodočnost. Dr. Kratochvila že poznamo kot modernega človeka, lajnika-katoličana, polnega idealizma, ki mu je geslo: sursum, kvišku! Zato se nič ne čudimo, če gleda v bodočnosti zmago idealizma, ki bo v veličastni sintezi strnil vse, kar so filozofi zamislili lepega, dobrega in pravega. Tako bo filozofija bodočnosti — novoidealizem — kakor »pesem miru, enote in ljubezni«, kakor »kozmična himna« o zmagi duha nad snovjo, himna poduhovnenja, kakor »mogočna harmonija eksaktne vede s krščanstvom«. Kratochvilu se zdi, da se ta doba že vsepovsod pripravlja. Na Ruskem Solovjev, na Nemškem Eucken, na Francoskem Emil Boutroux, na Angleškem Newman, v Ameriki James, v Italiji Gemelli, na Poljskem Lutoslawski, na Češkem Čada — povsod vstajajo glasniki idealizma, ki hočejo vpostaviti nasproti pozitivizmu porušeno ravnovesje duha in snovi, notranjega in vnanjega sveta. Možni sta dve struji: ena, ki znači povrat k preteklosti, zlasti k Tomažu Akvinskemu; druga, ki si osvaja moderne forme mišljenja in z njimi premaguje pozitivizem. Le-ta se zdi Kratochvilu »določnejša in čistejša v svojih principih«. V tem smislu novoidealizem ni tradicionalni, metafizični idealizem, a se mu približuje, kakor se približuje tudi etičnemu idealizmu; noetično je pa zmeren realizem.

Ker Slovenci še nimamo takšnega dela, zato tudi slovenski inteligenci to lepo delo češkega filozofa toplo priporočamo.

Par opazk. Rzne pomene izraza »idealizem« tolmači K. dvakrat obširneje s skoraj istimi besedami (prim. str. 243 in 286). Glede »druge struje« novoidealizma ni jasno, kako naj bo določnejša in čistejša. Vsaj K. nam ni podal takšnega določnega in čistega pomena. Če se pa ozremo na predstavnike te struje, celo ni takšne jasnosti in določenosti. Po našem prepričanju more premagati pozitivistično miselnost naše dobe le stari metafizični idealizem, seveda ne kratkomalo »repristiniran«, temveč po načelu kontinuitete z modernimi pridobitvami izpopolnjen in razvit. Ne torej z Euckenom, a tudi ne »povrat k sv. Tomažu Akvinskemu«, temveč s Tomažem Akvinskim naprej!

Dasi bo K. češko filozofijo posebej obdelal, bi si vendar želel, da bi bila na kratko povzeta tudi v to delo. Za karakteristiko srednjeveške filozofije bi bilo visokošolcem zelo priporočati izvrstno delce: M. Grabmann, Die Philosophie des Mittelalters, 1921. Dr. A. Ušeničnik.

Almanah kat. dijaštva 1922. Naše slovensko kat. dijaštvo, ki nima več svojega slovenskega mesečnega glasila, je v tej zbirki objavilo lepo število člankov religiozno-filozofske, literarno-kritične vsebine ter dvoje doneskov o upodabljaljoči najmlajši slov. umetnosti ter arhitekturi. Vmes je beletristika v verzih in prozi. Za uvodno besedo prevz. kneza in škofa ljubljanskega Dr. B. Jegliča naj omenim študijo Kristus in tragika človeškega rodu (F.-č.) z zanimivim stopnjujočim se vzporedjem: Nietzsche-Dostojevski-Kristus, Fr. Debevčevo Poglavje o katoliških materialistih ter P. Roman Tominčev literarno-kritični esej: Nekaj misli o porajajoči se slovenski literaturi. Anton Vodnikova študija Pri bratih Kralj skuša v dialogični obliki priti do korenin čestokrat nerazumljeni umetnosti Franceta in Toneta Kralja. Izredno temeljit in zrel je Stanko Vurnikov članek O arhitekturi. Pesmi so priobčili v Almanahu Anton in France Vodnik, Tomažin, Okorn, Tine Debeljak, P. Krizostom Sekanovič in B. Vodušek. Iz proze je vsebinsko najboljša izmed drugih A. Čeboklijeva črtica Mrtve roke.

Spričo pretežno umetnostnih doneskov je število programatičnih in znanstveno-socialnih člankov precej skromno. V tej smeri je napisal V. Korošec Nekatere točke našega programa, A. Kordin Pota in cilji in J. Kralj K enoti sveta. Doneski religiozno-apologetičnega značaja so pa zelo globoki. Dr. A. R.

Kulturne drobtine.

K problemu svobode v starejši zgodovini Jugoslovanov, h kateremu sta g. arhivar dr. Jos. Mal in g. univ. prof. dr. Lj. Hauptmann v zadnjem in pričujočem zvezku »Časa« v obširnih izvajanjih označila svoje stališče, mora uredništvo izrecno poudariti, da nikakor ne soglašajo s formo, ki jo je pri ti diskusiji polemika zavzela. Ne samo radi tradicije, ki jo v tem oziru vedno zastopa naš list in radi spoštovanja, ki ga vsakdo pred znanstveno debato mora imeti, temveč tudi radi resnosti problema je uredništvo odločno urgiralo, da se vsaka osebna ost pri razpravljanju opusti. Žal, ni moglo tega doseči. Hoteč pa naše izobražene kroge opozoriti na važno dobo naše preteklosti, se je končno vendarle odločilo, da priobči razprave, toda z izrecnim pridržkom, da je vsak pisec in le on odgovoren za formo svojega nastopa. Uredništvo »Časa«.

Časopis za zgodovino in narodopisje v Mariboru. 1923, snopič 1, str. 16—29, prinaša razpravo: Nekaj dokumentov o glagolici na Slovenskem. Iz vatikanskega arhiva priobčil M. Premru. Rim. V tej razpravi pisatelj šele v zadnjem stavku omenja dr. Grudnove razprave o glagolici v Času (!) 1905, str. 9—20 in str. 141—157. Tudi piše kot o posebnem odkritju o korespondenci Ivana Salvago graškega nuncijskega, ki je vizitiral cerkve po Slovenskem l. 1607 in o tem poročal v Rim. P. je v vatic. arhivu Fondo Borghese l. 35. prepisal Salvagova poročila, eno pismo tudi v svoji razpravi objavlja. Z ozirom na to je treba opozoriti, da je Gruden omenjene razprave objavil v Katoliškem Obzorniku l. 1905, ker Čas, nadaljevanje Katol. obzornika, pričenja šele 1907. O glagolici pa je dr. G. pisal tudi v Izvestjih muzejskega društva za Kranjsko 1906 str. 30—33 in 115—116 ter 1907 str. 39—41. Tudi iz vatikanskega arhiva je dr. G. mnogo črpal, in sicer prav tam, kjer sedaj g. P. To je razvidno iz dr. G. razprave: Verske in gospodarske razmere bistriškega samostana v reformacijski dobi. Car-

niola 1910 str. 89—97. Tu omenja Salvagovo vizitacijo in priobči eno Salvagovih pisem iz vatikanskega arhiva. Zeleti bi bilo torej, da si g. P., ki hoče svoje študije nadaljevati, malo bolje ogleda dr. Grudnove razprave in se informira o tem, kaj je že dr. G. iz vatic. arhiva na raznih mestih objavil, da ne bode pri »sedanji draginji tiska« nepotrebnih izdaj. Dr. K. C.

Grobnica egiptovskega kralja Tutankamena. Iz Egipta pride tragično poročilo, da je lord Carnarvon 5. aprila na zastrupljenju krvi (pik strupenega mrčesa) umrl. Domačini pravijo, da je Tutankamen maščeval oskrumbo svojega groba. Zares tragična usoda! Carnarvon, eden velikih angleških lordov (30.000 oralov posestva) je žrtvoval 16 let, premoženje in čas za arheološka izkopavanja v Egiptu in zdaj, ko se je komaj začelo znanstveno ocenjevanje njegove senzacionalne najdenine, on umre!

Doživel je še otvoritev stanice, v kateri se nahaja sarkofag.

V prisotnosti Carnarvona, zastopnika vlade in cele vrste učenjakov se je predrl 17. februarja zazidani vhod od predsobe v grobnico samo.

Grobnica je okoli 5 m dolga, 6 m široka in 5 m visoka; stene so deloma poslikane (prizori iz pogrebnih obredov) deloma popisane z hieroglifi. Sarkofag zavzema skoro ves prostor: dolg je 5½ m, širok 4 m, visok 3 m, tako da je obhod zelo ozek. Sarkofag je iz lesa in pokrit z zlato štukaturjo. V tem sarkofagu, kojega vrata so se že odprla, je drugi sarkofag, ki je pokrit s črno tančico, prepleteno z zlatimi okraski. Vrata tega sarkofaga so zapečateni in se še niso odprla. Soditi po drugih grobovih, bo mumija šele v 4. ali 5. sarkofagu. Jasno je, da so se morali ti sarkofagi izdelati na licu mesta. Med I. in II. sarkofagom so se našle alabastrove žare najfinejšega tipa, okrašene z risbami.

Od grobnice vodijo mala vrata do tajne stanice, ki je napolnjena s sohami bogov, skrinjicami itd. Najdragocenejši predmeti so: zlata daritvena miza, posebno pa velika skrinja, ki je krasna umetnina: Na štirih vogalih jo krasijo kot varuhinje 1-80 m visoke

in pozlačene boginje: bržkone vsebuje skrinja najlepšo soho kralja; v neki drugi skrinjici je pahljača iz nojevih peres; nojeva peresa imajo simboličen pomen, da prenesejo dušo umrlega varno na drugi svet.

Obseg celega grobišča je v primeri z drugimi grobišči kraljev in celo privatnikov skromen: kajti navadno imajo grobnice dolg hodnik in celo vrsto sob. Morda je najdeni dohod bil le postranski dohod za delavce.

Grobišče se je zdaj zaprlo radi vročine in šele v jeseni se bo raziskovanje v grobišču samem nadaljevalo: radi toplote, ki je prihajala skozi vhod od zunaj, se je smolnata materija, s katero sta prevlečeni dve kraljevi sohi v predsobi, začela taliti.

Od vseh arheoloških zakladov, ki so se našli v tem grobišču, zdaj skoro še ni nič znanstveno ugotovljeno in opredeljeno. Računa se na 500 predmetov. Doslej se je izpraznila šele prva soba; preneslo se je 177 predmetov v bližnje grobišče Sethi II, ki je zdaj spremenjeno v kemično delavnico. Gre za restavracijo, sestavljen je razpadlih predmetov, za opredelbo in transport v kak muzej. Egipnolog Flinders-Petrie plekira za to, da se postavi poseben muzej za to grobnico v Tebah samih, ki imajo suho podnebje. Muzej v mestu Kairu trpi zelo pod vlažnostjo vsled neposredne bližine Nila. Sicer bi pa tudi ne bilo prostora, kajti sami sarkofagi bodo rabili vsak zase posebno dvorano. Sprožila se je tudi ideja, da naj bi se sploh vse mumije iz muzeja prenesle spet v svoja grobišča: žalibog bi ne bile varne pred roparji, kajti še leta 1916 so Arabci oropali grobišča nekih egiptovskih princesinj.

Predmeti, zdaj zbrani v grobnici Sethi II, nam kažejo egiptovsko umetnost 18. dinastije na takem višku, da se doslej to niti od daleč ni slutilo. Za boljše razumevanje sledi vrsta kraljev one dobe:

Amenhetep II	. 1449—1423	pr. Kr.
Thothmes IV	. 1423—1414	» »
Amenhetep III	. 1414—1383	» »
Akhenaten	. 1383—1365	» »
Smenk-ka-aten	. 1365—1358?	» »
Tutankh-amen	. 1358—1350?	» »
Ay	. 1350—1347?	» »
Heremheb	. 1347—1326	» »

(pred Kristusom).

Pod vladno Amenhetepa III je dosegla umetnost svoj višek, pod Tutankamenom že propada. A oprema Tutankamenove palače, ki je nagromadena v grobnici, datira ravno iz prejšnje dobe, ko je umetnost bila na višku; saj bi bilo nemogoče v kratkih letih njegove vlade izgotoviti take umetnine. Tutankamen bržkone sploh ni bil kraljevega rodu, ampak je prišel na prestol kot soprog tretje hčerke kralja Akhen-atena, kakor njegov prednik Smenk-ka-aten kot soprog prve hčerke istega kralja. Prestolonasledstvo se je namreč podedovalo po ženskem rodovniku. Del opreme je pač našel v kraljevi palači.

Ta doba je zelo zanimiva, ker je kralj Akhenaten zapustil stare bogove in vpeljal kult solca (Aten); preselil se tudi v drugo prestolico: Tell-el-Amarna. Proti temu se je pojavil hud odpor in pod pritiskom razmer se je Tutankamen vrnil v Teben in vpostavil stari kult bogov (Amen). — Imamo torej reformacijo in protireformacijo pred nami.

Kralji te dobe so slabiči, ki so zapustili malo sledov v zgodovini; s Tutankamenom izumre 18. dinastija in zato se je bržkone vsa oprema njegove palače spravila v njegovo grobnico, morda tudi zato, ker se je prestola kmalu potem polastil vojaški diktator Heremheb, ki je skrbno stikal za vsemi sledovi Tutankamena, da jih uniči.

Med predmeti, spravljenimi v grobišču Sethi II, so sledeči najbolj dragoceni za arheologe in za umetnike:

1. Ovratnica iz biserov in emaila in slonovine, nezaslišane vrednosti.
2. Kraljevi prestol; na slonilu so upodobljeni kralj in kraljica; mozaiki in lapislazuli služijo za oči, obraz, lasuljo itd. Prestol je iz zlata: gotovo je to pravi prestol kralja, ne samo model.
3. Ena postelj in 3 počivalnice, izrezljane iz lesa in prevlečene z zlatim štukom. Kot okraski so naslikani na njih levi, krava z luninom diskom med rogovi (boginja Hator). Te počivalnice so razložljive v 4 dele za transport. Gotovo izvirajo iz Babilona; saj je že Thothmes dobival opravo iz Babilona. V londonskem muzeju je shranjena klinopisna tablica, na kateri sporoča Kadashma-Enlil iz Babilona, da pošlje Amenhetepu III. 4 ležišča iz lesa in

zlata: brčkone se to nanaša na sedaj najdene predmete.

4. Oblačila, tkanine v velikem številu, pretkane v barvah in z risbami; ravno o tej umetnosti vemo zelo malo; zdi se, da so Egipčani prevzeli to panogo ročne umetnosti iz Babilona.

5. Papirusovi zvitki, popisani z hieroglifi. Dr. Gardiner je baje en papirus že raztolmačil, ki vsebuje zapisnik vsega inventarja grobnice.

Skratka za vse arheologe in umetnike: naravnost neprecenljiv zaklad. (Po Flinders Petrie, *Contemporary Review*, april 1923, Grigorij Lukianow, člana arheol. zavoda, Moskva, Prager Presse, 8. apr. 1923. The Manchester Guardian Weekly, 23. in 30. marca, 6. aprila 1923.) E.

Visoko število budistov. Čestokrat se cenijo budisti na 500 milijonov duš; to število se potem navaja kot primer, katera religija je pri sedanjih razmerah najmočnejša. Vendar število 500 milijonov budistov, ki naj bi označevalo vse pripadnike enega ter istega verstva, dejstvom nikakor ne odgovarja. Da se navzlic temu citira, izvira iz površnega poznanja vzhodno-azijskih verstev ali pa iz stremljenja, vsa tista verstva generično z imenom budizem poimenovati. Res pa je, da je v Vzhodni Aziji večkrat težko ločiti ljudi po veri.

Glavna verstva so hinduizem, budizem, konfucionizem, taoizem in šintoizem. »Ta verstva pa nikakor ne tvorijo opredeljenih, med seboj ločenih verskih skupin kot n. pr. krščanske vere, ampak so v teku časa vsebin-

ske in krajevno druga na drugo vplivale, se mešale in spajale. Budizem n. pr. ne tvori nikake samostojne skupine vernikov iste vere v tem zmislu, da bi se od časa, ko se je na Kitajskem in Japonskem širil budizem, stvorila tu poleg konfucionistične ali šintoistične kaka budistična verska družba, podobno kot so pri uvajanju krščanstva nastajale tam krščanske občine. Govorimo pač lahko o budističnih, konfucionističnih ali šintoističnih svetiščih in svečenikih, toda ne v budističnem, konfucionističnem, šintoističnem prebivalstvu. Zato ni mogoče sestaviti za one kraje zanesljive verske statistike.« (Dr. Ditscheid, *Die Heidenmission* 23. Cöln 1911.) Toda zakaj prevladuje ime budizem? Saj bi prav tako lahko tudi ime konfucionizem rabili. Znani nemški statistik Krose misli, to se godi radi tega, ker na Kitajskem večkrat pripadniki vseh verstev (poganskih) zahajajo v budistovske templje. (Krose, *Missionsstatistik* 95.)

Če torej šteje kdo k budizmu n. pr. 500 milijonov ljudi, tedaj misli ne samo na prave budiste, ampak tudi na pripadnike drugih azijskih verstev. Pravilno to nikakor ni, če tega ne pojasni. Kajti četudi se ne da sestaviti natančna statistika teh verstev, na veliko se dajo vendarle opredeliti. To je tudi potrebno, ker se bistveno med seboj razlikujejo. L. 1910 so našli 125 milijonov budistov; konfucionistov 240 milijonov, taoistov in šintoistov pa 49 milijonov. (Krose, *Kirchl. Handbuch*, 1910—11.) Pa še tu so vmes šteta razna manjša verstva. Budistov torej ni 500 milijonov. J. G.

Dr. Karel Verstovšek.

Dne 27. marca 1923 je umrl. Naj mu bodo te vrstice skromen spomenik. Ne bomo opisovali in ocenjevali njegovega nasebičnega in vztrajnega dela, ki ga je vršil dolga leta kot državno- in deželno-zborski poslanec SLS, kot štajerski deželni odbornik, kot član gospodarskih organizacij, kot pospeševatelj prosvetnih stremeljenj, spomniti se hočemo samo dveh odličnih zaslug, ki si jih je stekel kot predsednik Narodnega sveta v Mariboru v dneh prevrata in pozneje kot poverjenik za uk in bogočastje v Narodni oziroma Deželni vladi za Slovenijo.

Dr. Verstovškova zasluga je, da se je prevrat na Štajerskem izvršil tako gladko, in zlasti, da je Maribor kar čez noč in brez posebnih na zunaj vidnih težav prešel v slovenske roke in da je bil s tem ustvarjen predpogoj, da je Maribor z okolico ostal v naši državi. Kot predsednik Narodnega sveta je Verstovšek s svojim odločnim, rekel bi brezobzirnim nastopom dosegel, da so se zadnje dni pred razsulom Avstrije za večja okrajna glavarstva na Štajerskem imenovali slovenski vodje. V odločilnem trenutku, dne 30. in 31. oktobra 1918, je prevzel vojaško oblast v Mariboru in jo poveril R. Maistru, katerega je imenoval za generala in čigar povišanje je razglasil višjim avstrijskim častnikom, ko se niso hoteli zlepa vdati. Z občudovanja vredno hladnokrvnostjo in žilavostjo je tiste kritične dni, sklonjen od bolezní in naporov, imel v evidenci vse vojaške vlake, ki so prihajali po glavni in po koroški progi južne železnice in odhajali iz Maribora proti Gradcu in s Pragerskega na Ogrsko, obenem se pogajal z mariborskim mestnim zastopstvom radi prehrane in varnosti, dajal navodila okrajnim glavarjem, delal načrte za preosnovo šol v Mariboru in drugih spodnještajerskih mestih. Iz Ljubljane je dobival nujne pozive, naj nastopi poverjeništvó za uk in bogočastje v Narodni vladi, on pa je vztrajal še nekaj dni v Mariboru, češ, v Ljubljani se bo že dalo urediti, važnejše je, da se uredijo razmere v ogroženem Mariboru. Maribor je ostal trdno v slovenski posesti vkljub nakam belo-zelene garde, ki jo je general Maister v jutro 23. novembra razorožil, vkljub poizkušnemu nemškemu puču 27. januarja 1919. Če bi bil mogel dr. Verstovšek o vseh svetih 1918 ustreči ponovnim telefonsko sporočenim prošnjam koroškega dež. predsednika grofa Lodrona, naj pošlje vojaško pomoč v Celovec, bi bila tudi usoda slovenskega Korotana najbrž drugačna.

Ko so dopuščale razmere, da je dr. Verstovšek zapustil Maribor in šel v Ljubljano, se je z vso vnemo in organizatorično sprtnostjo totil dela kot poverjenik za uk in bogočastje. Postavil si je trojno nalogo: kar najhitreje v narodnem duhu preosnovati že obstoječe šole, ustanoviti novih potrebnih šol, zlasti strokovnih, pripraviti vse potrebno za ustanovitev univerze v Ljubljani. Prvo nalogo je s sodelavci, ki si jih je izbral, izvršil nepričakovano naglo in na tihem. Ob otvoritvi tehniških visokošolskih tečajev 19. maja 1919 je mogel izjaviti: »Hvala Bogu, reči smem, da se šolstvo po prevratu po zaslugi vseh merodajnih činiteljev uspešno razvija in reorganizira po celém Slovenskem, brez hrupa in brez nevarnih pojavov, primerno zahtevam našega naroda in v okviru nove, od nas tako zaželjene državne zgradbe, kraljevine SHS!« — Šola mu je bila svetišče, ki bodi namenjeno izključno le izobrazbi in vzgoji. Ob pravkar omenjeni priložnosti je izrekel načelo: »Šolstvo mora imeti mir, ne smejo posegati v njega razburkani valovi vsakdanjega življenja, ker le na ta način se zamore lepo in dobro razvijati.« To načelo se pozneje ni vedno dovolj upoštevalo in to ni bilo našemu šolstvu v prid in procvit. Ko so se preosnavljale že obstoječe šole, je dr. Verstovšek mislil na izpopolnitev šolstva, zlasti na nove meščanske in strokovne šole. Pre-

bedel je v resnici cele noči ter snoval nove načrte, premišljeval in študiral razne šolske zadeve. Hotel je zadostiti vsem potrebam v Sloveniji. Kaj je v tem pogledu storil in kaj zasnoval, je pojasnil v seriji člankov »Preustroj šolstva v Sloveniji« (»Slovenec« 1921, št. 7 do 10), ki jih je objavil v svojo in svojih sotrudnikov obrambo zoper zlohota očitanja in podtikanja političnih nasprotnikov.

Hitro po prevratu je dr. Verstovšek mislil na pripravo za ustanovitev univerze v Ljubljani. Ko je kulturni odsek Narodnega sveta izrekel zahtevo po univerzi, jo je dr. Verstovšek kot tedanji poverjenik za uk in bogočastje z vso odločnostjo zastopal v Narodni vladi.

Že 23. novembra 1918 so se po njegovi iniciativi in na njegov poziv zbrali zastopniki stanovskih kulturnih organizacij k prvemu se-stanku v Ljubljani, da so se posvetovali o organizaciji slovenskega visokošolskega študija. Ko so se oglašali ugovori, češ, naj se zadeva odloži, naj se univerza ustanovi v Trstu, v Ljubljani pa tehniška visoka šola, se dr. Verstovšek ni vdal, marveč je skoroda izsilil sklep, da sme osnovati vseučiliško komisijo kot vladno institucijo, ki je imela že 5. decembra 1918 svojo prvo sejo. Otvoril jo je dr. K. Verstovšek; na njegov predlog je komisija izvolila za svojega predsednika dr. Danila Majarona, k poverjeništvu za uk in bogočastje pa je bil nekaj mesecev pozneje za referenta v visokošolskih zadevah pozvan dr. Rikard Zupančič. Delo vseučiliške komisije je dr. Verstovšek z navdušenjem zasledoval in podpiral, kjer in kakor je mogel. Prvi sad teh prizadevanj so bili tehniški visokošolski tečajji, ki jih je kot poverjenik otvoril dne 19. maja 1919. Tedaj je rekel v svojem nagovoru: »Lotili smo se zopet novega resnega dela. Brez hrupa, brez manifestacij otvarjamo tehniške visokošolske tečaje, ki naj bodo jedro tehniške fakultete vseučilišča, katero nujno potrebuje slovenski narod kot najvišji kulturni zavod.« Ko je 17. julija 1919 Narodno predstavništvo sprejelo zakon o ustanovitvi univerze v Ljubljani in je 23. julija regent zakon sankcioniral, je bilo Verstovškovo veselje popolno. Zaslužil je res ime »političnega očeta ljubljanske univerze«.

Dr. Karel Verstovšek je bil rojen v Velenju dne 26. julija 1871. Gimnazijo je študiral v Celju, klasično filologijo v Gradcu. Služboval je kratko dobo kot suplent v Celju, potem je prišel na gimnazijo v Maribor, kjer je poučeval do l. 1908, ko je bil izvoljen v državni zbor, in zopet od l. 1921, ko ga je usoda, ki je ni zaslužil, hudo bolnega zopet pogrnala v šolo. V teh dveh letih je moral vedno z nova prositi za daljše dopuste: volja je bila neupognjena, a telesne moči so odpovedale. Osem let je bolehal. Zadnji dve leti sta bili zanj leti velikega trpljenja, zadnji štirje meseci doba krutih bolečin. Na velikí petek je ogromna množica spremljala dr. Verstovška na njegovi zadnji zemeljski poti in spontano dala priznanje neustrašenemu, neumornemu, nesebičnemu delavcu za javni blagor.

Mir njegovi duši! Čast njegovemu spominu!

F. L.

III. Kulturne drobtine;

Opomba k člankom o problemu svobode v starejši zgodovini Jugoslovanov (Uredništvo »Časa«)	368
K dokumentom o glagolici M. Premru-a v »Časop. za zgod. in narodopisje« (Dr. K. C.)	368
Grobница egipčanskega kralja Tutankamena (E.)	368
Visoko število budistov (J. G.)	370

† Karel Verstovšek (F. L.) 370

* * *

Ureditev lista (»Čas«, l. XVII., zvezek 5.) je bila zaključena 24. maja 1923.

Opomba. Ponatis člankov in razprav iz »Časa« je dovoljen le z vednostjo in dovoljenjem uredništva ter z navedbo vira.

»Čas« je zamišljen kot dvomesečnik na štirih tiskanih polah. Letnik pričanja z oktoberskim terminom.

Prihodnja — šesta in zadnja številka v tek. letniku XVII. izide početkom julija 1923. Ker je pričujoča številka znatno večja, obsega namreč skoraj tri tiskane pole več, kakor bi jih morala imeti, zatorej bo obseg zadnjega zvezka primerno manjši.

Naročnina za tekoči letnik (XVII.) znaša **40 dinarjev**. Ustanovniki (200 K) plačajo dva dinarja manj, namreč **38 dinarjev**. Za dijake je naročnina **25 dinarjev**, ako jih je najmanj deset pod skupnim naslovom naročenih.

Naročnina se pošilja naprej, **najlepše in za upravo najpripravneje bodisi s položnico bodisi s pošto nakaznico** na naslov:

Uprava »Časa«, Ljubljana, Jugoslovanska tiskarna, Kolportajni oddelek.

Urednik: Dr. Jos. Srebrnič, Ljubljana, Sv. Petra cesta 80.

List izdaja in zalaga »Leonova družba« v Ljubljani.

Pričujoči zvezek (l. XVII. 1923, zvezek 5.) stane v podrobni razprodaji Din. 25.—.

Uredništvo je prejelo naslednje knjige:

- L'Unité dans le Christ.** Michel d'Herbigny, S. J. Pontificio Istituto Orientale. Roma. 8°. Str. 32.
- Slovinci.** Napisal Fran Erjavec. Znanstvena knjižnica. 6. zvezek. Založila Jugoslovanska knjigarna v Ljubljani 1923. 8°. Str. 260.
- Jugoslavija.** Zemljepisni pregled. II. del, 2. snopič. A. Melik. Izdala Tiskovna zadruga v Ljubljani 1923. Mala 8°. Str. 297—522 + III. S prilogo geografske karte Kraljevine SHS. Izradio P. Milan Šenoa v merilu 1 : 2,500.000.
- Zgodovina socializma v Srbiji.** Fr. Erjavec. Založila Socialna matica v Ljubljani 1923. Ponatis iz »Zarje«. 8°. Str. 56.
- Zbirka zakonov.** VIII. snopič: Zakon o državnem svetu in upravnih sodiščih. Zakon o volilnih imenikih. Zakon o ministrski odgovornosti. Zakon o izpremembah v zakonu o občni upravi z dne 26. aprila 1922. Založila Tiskovna zadruga v Ljubljani 1922. 12°. Str. 51.
- Da ste mi zdravi, dragi otroci.** Spisal dr. Ivan Robida. Založila Učiteljska tiskarna v Ljubljani 1922. Mala 8°. Str. 45.
- Zlatorog. Planinska pravljica.** Rudolf Baumbach, preložil Anton Funtek. Druga, predelana izdaja. Založila Ig. pl. Kleinmayr & Fed. Bamberg v Ljubljani 1922. 12°. Str. 93.
- Trbovlje.** Tone Seliškar. Založila Slovenska socialna matica v Ljubljani 1923. 8°. Str. 64.
- Zgodbe Napoleonovega huzarja.** A. Conan Doyle, prevel V. Mihajlovič. Založila Ig. pl. Kleinmayr & Fed. Bamberg v Ljubljani 1923. 8°. Str. 388.
- Mrtvo mesto.** Georges Rodenbach, poslovenil Alojz Gradnik. Založila Ig. pl. Kleinmayr & Fed. Bamberg v Ljubljani 1923. 8°. Str. 94.
- Spake, satire, humoreske in drugo.** Dr. V. Korun. II. natis. Založila Ig. pl. Kleinmayr & Fed. Bamberg v Ljubljani 1922. Mala 8°. Str. 150.